

ACTA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE 1985

**HISTORIA
UNIVERSITATIS CAROLINAE
PRAGENSIS
PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM UNIVERZITY KARLOVY**

OBSAH

9	<i>Václav Vaněček 1905—1985</i>
	<i>Články</i>
15	Michal Svatoš, Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity
35	Jan Martínek, Úkoly v oblasti dějin českého humanistického školství
47	Petr Vágnér, Uplatnění absolventů studia chemie Karlovy univerzity v letech 1900—1939
	<i>Recenze</i>
69	Úvahy nad knihou Josefa Petráně, Nástin dějin filozofické fakulty. Ivana Čornejová — Jiří Pešek — Michal Svatoš
72	„Lire et écrire“ v současném francouzském historickém bádání. Ivo Tretera
76	Universität und Gesellschaft, vyd. Helmut Berding. Michal Svatoš — Jan Havránek
80	Komenský — filozof a učitel. Jaroslava Pešková
83	Rozdělení pražské univerzity roku 1882 očima německých vědců. Jan Havránek
88	Helmut Engelbrecht, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Band 1. Ivan Hlaváček
91	Dvě práce o knize a knižní kultuře v 15. a počínajícím 16. století. Ivan Hlaváček
	<i>Referáty a zprávy</i>
99	Jiří Kejř, Husité (Blanka Zilynská)
100	Praga mystica. Z dějin české reformace (Michal Svatoš)
101	Směřování. Sborník k šedesátinám Amedea Molnára (Michal Svatoš)
102	Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace do Bílé hory. Vydal Josef Janáček (Ivan Hlaváček)
103	Anna Fechtnerová, Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně v Praze I—IV. (Ivana Čornejová)
104	Antonín Matějček, Cesty umění (Jiří Pešek)
105	Pavel Mates — Petr Průcha — Jan Svatoň, Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918—1983 (Miroslav Kunštát)

- 106 Historical Compendium of European Universities, vyd. Lubor Jílek
(Jan Havránek)
- 107 Peter Lundgreen, Sozialgeschichte der deutschen Schule im Überblick.
I—II. (Jan Havránek)
- 107 Alois Mayr, Universität und Stadt (Miroslav Kunštát)
- 109 Wojciech M. Bartel, L'Université de Cracovie jusqu'à l'année 1500 (Michal
Svatoš)
- 109 Eduard Potkowski, Książka rękopiśmienna w kulturze Polski
średniowiecznej (Ivan Hlaváček)
- 112 Apollonova Ijutňa (Kyjivs'ki poety XVII—XVIII st.) (Bohdan Zilynskyj)
- 114 Freie Universität Berlin 1948—1973. Hochschule im Umbruch. I—V.
(Miroslav Kunštát)
- 117 Romuald Karyś, Szczecin: narodziny uniwersytetu (Ivo Tretera)
- 117 Julian Alvares Villar, The University of Salamanca. Art and Traditions
(Jan Havránek)
- 118 Keith Sinclair, A History of the University of Auckland 1883—1983
(Jan Havránek)

Cizojazyčná shrnutí

- 32 Michal Svatoš, Der Umfang und die ursprüngliche Struktur des
Urkundenbestandes der Prager Universität
- 46 Jan Martínek, Die Aufgaben im Bereich der Geschichte des
böhmischen humanistischen Schulwesens
- 66 Petr Vágner, Die Eingliederung der Absolventen des Chemiestudiums
der Karls-Universität in das Berufsleben in den Jahren 1918—1939

Autoři

- PhDr. Michal Svatoš, CSc., Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- PhDr. Jan Martínek, CSc., Kabinet pro studia řecká, římská a la-
tinská ČSAV (Praha)
- PhDr. Petr Vágner, CSc., Ústav československých a světových dějin
ČSAV (Praha)
- PhDr. Ivo Tretera, CSc., Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- Doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- Doc. PhDr. Jaroslava Pešková, CSc., Filozofická fakulta Univer-
zity Karlovy (Praha)
- Doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Filozofická fakulta Univerzity Kar-
lovy (Praha)
- PhDr. Blanka Zilynská, Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- PhDr. Ivana Čornejová, Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- PhDr. Jiří Pešek, Archív hlavního města Prahy (Praha)
- PhDr. Miroslav Kunštát, Archív Univerzity Karlovy (Praha)
- PhDr. Bohdan Zilynskiĵ, Archív hlavního města Prahy (Praha)

Václav
Vaněček
1905—1985

AKADEMIK VÁCLAV VANĚČEK
10. 7. 1905 - 12. 4. 1985

V dubnu letošního roku se rozloučila československá věda s nestorem právních historiků, významným organizátorem vědecké práce a jedním z nejstarších pedagogů a funkcionářů Univerzity Karlovy. Více než půl století působil akademik Václav Vaněček jako učitel právnické fakulty a od zápisu mladého maturanta gymnázia v pražské Hádkově ulici do 1. zimního semestru 1924/25 právnického studia až do jeho odchodu na zasloužený odpočinek 31. srpna 1984 uplynula úctyhodná doba šedesáti let plodného života, věnovaného na půdě Univerzity Karlovy cílevědomě a s plnou energií, rozhledem a láskou rozvoji vědy o dějinách státu a práva na území Československa. Minulost pražského vysokého učení byla od počátku až do konce jeho univerzitního působení ve středu jeho zájmu. Právním dějinám Univerzity Karlovy věnoval svou první docentskou přednášku v zimním semestru 1932/33 a schůze redakční rady našeho časopisu, kterou řídil dne 28. února 1985, byla jeho poslední návštěvou na akademické půdě.

Mladý Václav Vaněček projevil již jako student v semináři profesora Karla Kadlece značné badatelské nadání a uvedl se velmi úspěšně do právněhistorické literatury prvotinou *Sedláci dědici* (Praha 1926). Jeho první vědecké kroky ovlivnili vedle prof. Kadlece, který ho upozornil na problematiku právněhistorické srovnávací slavistiky, rovněž profesor Miroslav Stieber se svým výkladem o vývoji středoevropských právních dějin a pak hlavně držitel stolice československých právních dějin Jan Kapras, jehož úspěšným nástupcem se Vaněček stal.

Značnou pozornost vyvolal Vaněček v širokých historických odborných kruzích svými pracemi o imunitě duchovních statků v Čechách a na Moravě, které spojil v roce 1932 v habilitační spis a ve třicátých letech dalšími pracemi (*Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, 1933, 1937, 1939), v kterých provedl důležitou analýzu tzv. zakladatelských práv, významných pro osvětlení řady otázek společenské struktury raně feudálního státu v Čechách. Aktuální problematice počátku českého státu zůstal V. Vaněček věrný i v poválečném období, kdy svou publikační činností k této tematice dospěl

k nástinu nové marxistické koncepce vzniku a dějin českého státu a práva. Vaněčkova pozoruhodná vědecká osobnost obsáhla ale mnohem větší okruh právně historických otázek. Napovídá to již skutečnost, že jeho seznam publikovaných knih, statí, článků a menších prací obsahuje více než 200 titulů. Nacházíme zde mj. práce, v kterých úspěšně vědecky obhájí státnost Velkomoravské říše (*Stát Moravanů — Velkomoravská říše*, 1963), statě zabývající se vývojem českého práva majetkového, hluboké rozboru českého stavovského státu v letech 1618 až 1620 a analytické práce o kořenech moderního československého státu v 19. století, abychom uvedli alespoň některé.

Pro Vaněčkovu vědeckou činnost je typické, že překonal starší pozitivismus a pracoval pomocí nejnovějších vědeckých metod. Jeho publikace vyplňují vždy významné mezery v dosavadních znalostech a odpovídají zároveň na aktuální problémy doby, chtějí výkladem státní a národní minulosti ovlivnit současnost. To se projevuje nejen v jeho nové celkové koncepci dějin státu a práva Čechů a Slováků, která dala pevný základ především jeho nejvýznamnější učební pomůcce *Dějiny státu a práva v Československu do roku 1945* (Praha 1964), ale i v převážné části Vaněčkova díla. Již na začátku třicátých let vystoupil Vaněček literárně proti akcím krajně nacionalistických Němců v tzv. insigniádě a proti šovinismu vůbec, což mu vyneslo konflikt s konzervativním sborem právníků fakulty. K boji o český charakter Univerzity Karlovy se přihlásil pak dílem *Kapitoly o právních dějinách Karlovy univerzity* (Praha 1934). Za 2. světové války se věnoval intenzivně studiu poměru českého státu k Svaté říši římské a prokázal proti nacistické a později revanšistické literatuře jasně trvalou existenci české státnosti (*Stát Přemyslovců a středověká říše*, Praha 1945). Po osvobození se přihlásil V. Vaněček svými vystoupeními zejména k otázkám právního studia a jeho reformy i svou vědeckou činností otevřeně k marxismu a počal budovat marxistickou právněhistorickou vědu, jejímž zakladatelem a hlavním organizátorem se po únoru 1948 stal. Z rozsáhlé vědecké činnosti V. Vaněčka je nutno se ještě zmínit alespoň o jeho významném badatelském přínosu k modernímu rozboru téměř zapomenutého mírového návrhu krále Jiřího z Poděbrad a české mírové tradice vůbec (J. A. Komenský) při příležitosti mezinárodní konference *Cultus pacis 1464—1964*, jejímž hlavním iniciátorem byl. Rovněž v krizovém období 1968/69 a pak v době konsolidace projevil akademik Vaněček znovu své pevné politické postoje, a to nejen v politické práci, např. jako poslanec a člen předsednictva České národní rady (1969—71), nýbrž i ve svých vědeckých vystoupeních, v kterých se jednoznačně postavil proti zkrusování našich národních dějin a kdy se znovu vrací v souvislosti s 50. výročím vzniku ČSR k historickým kořenům 28. října 1918, k otázkám české státnosti a českého sněmovnictví.

Úspěšná vědecká činnost Václava Vaněčka předurčila i jeho pedagogickou dráhu. Během jeho učitelského působení na právnické fakultě poslouchaly jeho přednášky doslova desetitisíce mladých adeptů práv a skládaly u něho právněhistorické zkoušky. Profesor Vaněček byl učitelem celým srdcem, každý jeho posluchač poznal hned na první pohled, že přednáší opravdu rád, byl vždy perfektně připraven, nesnášel improvizaci, přednášel bez levných řečnických efektů a nadsázky, s výbornou dikcí, nikdy přednášku nečetl a každý, kdo ho slyšel, obdivoval jeho široký rozhled a znalost literatury. Neméně významná byla Vaněčkova činnost ve vědeckém semináři, kde vychoval a ovlivnil převážnou většinu dnešních českých právních historiků. Univerzita Karlova ocenila jeho pedagogické působení v roce 1971 zlatou medailí. Vztah Václava Vaněčka k Univerzitě Karlově byl zcela mimořádný a ojedinělý. Ještě v době studia byl ustanoven (1. 10. 1928) výpomocným asistentem při semináři právních dějin a od promoce v roce 1929 byl činný jako sekretář právnické fakulty. Aktivně se účastnil obnovy činnosti univerzity po osvobození v roce 1945, kdy se stal také jejím řádným profesorem. Profesory zastupoval v revoluci vytvořené Prozatímní správě studentského majetku. V Únoru 1948 působil aktivně jako místopředseda akčního výboru fakulty a jako člen univerzitního akademického senátu. Život univerzity ovlivnil rovněž v době výkonu funkce přednosty odboru „věda“ na MŠ (1949—50). Od účinnosti nového vysokoškolského zákona (r. 1950) se stal V. Vaněček vedoucím nově zřízené katedry dějin státu a práva a věnoval se plně jejímu kádrovému zabezpečení a výstavbě. V čele této katedry stál až do roku 1983. Akademik Vaněček se účastnil ale i další organizační práce na fakultě i univerzitě. Byl členem vědecké rady právnické fakulty UK, jejím proděkanem v letech 1964—1966, prorektorem Univerzity Karlovy ve velmi složitých letech konsolidace vysokoškolského života a společenských věd (1970—73), působil významně jako promotor při udělování čestných doktorátů a reprezentoval naši univerzitu na mezinárodních akcích a diskusích.

Všestranná činnost akademika Václava Vaněčka jako organizátora vědecké práce v prezídiu ČSAV, v Ústavu státu a práva, jeho práce v čele Ústředního archivu ČSAV a jeho rozsáhlá aktivní účast na mezinárodním vědeckém životě, spojená s významnou publikační činností v zahraničních vědeckých časopisech bude zhodnocena na jiných místech.

Redakční rada AUC-HUCP měla tu čest, že mohla od svého založení v roce 1960 spolupracovat s akademikem Vaněčkem jako svým členem a od roku 1970 jako svým předsedou. Všestranná osobnost Václava Vaněčka ovlivnila podstatně její jednání a rozhodování a přispěla k formování celého časopisu. Jeho někdy až encyklopedické znalosti historické materie, obeznámenost s prameny, jazykové znalosti, rozhled, informovanost o literatuře, to byly vlastnosti, které mu umožnily poskyt-

nout řadě našich autorů a nejen jim, cenné rady pro dokončení a dopracování svých studií. Požadavek naprosté vědeckosti, který nesmlouvavě uplatňoval, a požadavek marxistického přístupu k životním i vědeckým otázkám byly vždy základním měřítkem pro jeho rozhodování. Pro naši redakční radu, která odchodem svého předsedy akademika Václava Vaněčka utrpěla nenahraditelnou ztrátu, bude jeho vědecký odkaz a odpovědnost i láska, s jakou přistupoval k dějinám Univerzity Karlovy i k potřebám její současnosti, vždy závazkem.

Čest jeho památce.

ČLÁNKY

**ROZSAH A PŮVODNÍ PODOBA
LISTINNĚHO FONDU
PRAŽSKÉ UNIVERZITY**

MICHAL SVATOŠ

Úvod

O univerzitě se často tvrdí, že je jednou z mála skutečně středověkých institucí, které přetrvaly do našich dnů. Jako každá maxima má i toto tvrzení pravdu jen částečnou. Do naší doby se zachovala středověká instituce, nesoucí původní název univerzita, která je stále členěna na fakulty, studentským ubytovněm a jídelnám se stále říká jako kdysi koleje a menzy, v posluchárnách stále sedí proti sobě profesori a studenti a slavnostní promoce se konají ve starobylé velké aule v dobových talárech. Změnil se však podstatně ráz těchto staletí existujících vzdělávacích ústavů. Univerzita je již od konce 18. století státním ústavem, podřízeným dohledu správních orgánů státu, na jehož území působí. Akademičtí občané stále tvoří samosprávnou jednotku, ale ani univerzitní imatrikulací nejsou vyňati z obecného právního řádu. Počet fakult a především vědních disciplín se několikanásobně zvětšil proti původnímu stavu. Největších změn doznala samotná výuka svým zaměřením na vědecké studium oproti středověkému memorování několika základních textů. To vše jsou nejen kvalitativní proměny, ale hluboké strukturální změny, kterými univerzita prošla zvláště v posledních dvou staletích.

Abychom se vyvarovali anachronistického pohledu na nejstarší dějiny pražské univerzity, musíme důkladně poznat její původní podobu a vysledovat změny, ke kterým došlo v jednotlivých vývojových fázích. Jedním z nejlepších prostředků našeho poznání institucionálních dějin je pramenný materiál úředního původu, v němž listiny hrají bezesporu prvořadou úlohu, protože diplomatický materiál má již svou povahou dokumentů, pojišťujících práva univerzity, jejich součástí a příslušníků dostatečnou vypovídací schopnost. Načto je tento typ pramenů díky dnešnímu stavu historické kritiky snadno verifikovatelný. Jeho shromáždění, kritický rozběr a vydání může nejlépe osvětlit institucionální a správní základy Univerzity Karlovy ve středověku, napovědět o poměru dalších

institucí českého státu k univerzitě, osvětlit hospodářské, stavební a další aspekty univerzitních dějin. Nezanedbatelné jsou rovněž dodatky, výtěžné z listinného materiálu pro životopisná data jednotlivých univerzitních příslušníků. Těžko si vůbec představit studium sociálních vztahů na univerzitě a zapojení jejích členů do společnosti bez znalosti základních úředních knih nebo listin. Jistě univerzitní kancelář se nemůže rovnat svou strukturou, kancelářským personálem nebo množstvím vydávaných písemností podobným zařízením třeba pražského arcibiskupství. Význam univerzitní kanceláře leží však jinde, protože její specifika je v míře gramotnosti celé instituce, v samotném vyškolení nových kancelářských sil, v zavádění nových typů úředních evidenčních knih a v uplatnění služeb veřejného notariátu.

Výklad o univerzitním diplomatickém materiálu je těžko myslitelný bez jeho zasazení do širšího rámce správního a institucionálního vývoje univerzity jako celku a jejích jednotlivých součástí. Pražská univerzita představuje v tomto ohledu doposud složitý problém přechodné fáze ve vývoji univerzitního zřízení. Stojí mezi starším universalistickým typem, reprezentovaným boloňským a pařížským obecným učením, a od 15. století stále více se prosazujícím typem zemské univerzity. A právě Praha předznamenala naznačený vývoj.¹⁾

Již prvotními právními akty byla pražská univerzita dána určitá dvojkolejnost ve správní rovině. Podle nich byla zakladatelská práva sice jednoznačně přisouzena panovníkovi, ale dohled nad univerzitou pomocí promočního práva byl vyhrazen pražskému arcibiskupovi jako reprezentantovi církve úřadem univerzitního kancléře (to však bylo od 13. století běžnou praxí většiny univerzit). K tomuto základnímu protikladu se v pražském případě ještě připojil rozdíl mezi dvěma vzory, kterými se měla řídit, mezi ryze studentskou Boloňou a Paříží, ovládanou profesory artistické a teologické fakulty. Ani fakt, že Arnošt z Pardubic, první univerzitní kancléř a spoluiniciátor pražské univerzitní fundace, byl právník vyškolený v Itálii, ani to, že Karel IV. se mohl spíše seznámit se způsobem pařížského univerzitního života, nevysvětluje skutečnost, proč oba protiklady se vyskytly vedle sebe v Karlově zakládací listině. Oba modelové vzory, které zatím nebyly na žádné univerzitě uplatněny najednou, nemohly bez úprav koexistovat ani v Praze. Záslouhou M.

¹⁾ Shrnutí vývoje univerzitní správy podávají K. Kučera — M. Truc, *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po archivních fondech*. Praha 1961, s. 54—79, s. 54—59 pro období do roku 1622 (dále jen K. Kučera — M. Truc 1961). Svou cenu si nadále zachovává výklad V. V. Tomka, *Děje university pražské*. Praha 1849, s. 15—82, 74—86, V. Vanečka, *Kapitoly o právních dějinách Karlovy university*. Praha 1946, s. 87—118 a M. Haasová—Jelínková, *Správa a kancelář pražské university v první době jejího trvání*. Zvláštní otisk z nevydaného Sborníku příspěvků k dějinám hl. města Prahy, Praha 1948, s. 1—83 [dále jen M. Haasová—Jelínková 1948], založený na její disertační práci Rektora university pražské a její kancelář v prvních letech jejího trvání. Praha 1945 [dále jen M. Jelínková 1945].

Boháčka víme, že podíl boloňských statut byl větší než bylo obvyklé pro univerzitu, která se jinak hlásila k Paříži jako svému vzoru.²⁾

Snaha prosadit určitou rovnováhu mezi mistry a studenty na jedné straně a na druhé straně mezi artistickou (teologickou, lékařskou) a právníkou fakultou, patrná od samého počátku univerzity a jasně vyjádřená v prvních celouniverzitních statutech z roku 1360,³⁾ v podstatě ztroskotala. Nejdříve se od ostatních fakult oddělila právníká, která roku 1372 vytvořila samostatnou juristickou univerzitu, trvající v Praze až do roku 1417/18, a v devadesátých letech 14. století prakticky zanikla valná shromáždění všech členů univerzity, která ustoupila užším orgánům univerzitní samosprávy, vyhrazeným pouze mistrům (univerzitní rady). Další z institucí, kterou Praha převzala od svých vzorů, byly univerzitní národy, na jejichž základě byl organizován prakticky celý vnitřní život univerzity. Podle tohoto principu byli voleni nejvyšší akademičtí funkcionáři, vybírání examinační místa v kolejích. Nerovnoměrnost jejich zastoupení vedla od prvních sporů v osmdesátých letech 14. století k zásadní panovnické ingerenci do univerzitních záležitostí, kterou byl Dekret kutnohorský.⁴⁾ V Praze se začal vytvářet nový typ středoevropských univerzit, označovaných obvykle jako zemské univerzity, na nichž má rozhodující slovo zemský suverén. Důsledkem bylo i zúžení spádových oblastí, z nichž na školu přicházeli noví studenti a lokální vymezení působnosti zemských univerzit.

Praze tak připadla nejen obvykle zdůrazňovaná priorita první středoevropské univerzity, ale také univerzity, vytvářející nový univerzitní model, který se v této části Evropy stal rozhodující po několik století. Všem typům univerzit zůstává několik společných rysů. Prvním je vytvoření univerzity (*universitas*), právní reprezentantky všech univerzitních příslušníků, na čele s rektorem. Samotné studium (*studium generale*) představovaly jednotlivé fakulty, ale vlastní výuka byla organizována v samostatných profesorských a studentských kolejích, které byly i základními články ekonomické struktury univerzity. Univerzita jako samostatná korporace disponovala některými právy, které ji výrazně odlišovaly od okolního světa (jurisdikce, ochrana při cestě studentů a mistrů, statutární právo a právo obecné platnosti udělovaných gradů). Celá škála institucionálních a správních vztahů byla navíc umocněna osobními,

²⁾ M. Boháček, *Pražská universitní statuta a jejich boloňský vzor*. In: *Studie o rukopisech* 1969, s. 11—60.

³⁾ Nejmarkantnější se projevuje v legendě nejstarší celouniverzitní pečeti (*sigillum universitatis scholarium studii Pragensis*), jejíž datování do konce čtyřicátých let 14. století určil J. Krása, *Karlovy pečeti*. In: *Karolus Quartus*. Praha 1984, s. 411. Statuta Arnošta z Pardubic (tzv. *Ordinationes Arnesti*) jsou obsažena v listině Archivu Univerzity Karlovy v Praze (dále jen AUK), sign. I/5 z 5. dubna 1360.

⁴⁾ O něm souhrnně ve *Stručných dějinách University Karlovy*. Praha 1964, s. 42—44 a ve sborníku *Dekret kutnohorský a jeho místo v dějinách*. In: *AUC — Philosophica et Historica* 2, 1959.

rodinnými, rodovými a lokálními vazbami jednotlivých členů univerzity, bez nichž by obraz konkrétní funkce univerzity nebyl zdaleka úplný.

V zásadě lze pražskou univerzitu charakterizovat jako samosprávnou korporaci, pro niž je používán nejčastěji výraz *universitas studii Pragensis*, sdružující příslušníky několika školských profesí bez rozdílu, zda se jedná o mistry, bakaláře nebo studenty. Výrazem *studium generale* nebo pouze *studium* se označoval většinou školský charakter obce učitelů a studentů nebo byl někdy spojován v nejobvyklejší formě *studium universitatis Pragensis* s konkrétní osobou.⁵⁾ Každopádně byla samotná univerzita (universitas jako obec, veškerenstvo) spíš iluzí než skutečností, protože se skládala z řady samostatných, samosprávných korporací (fakulty, národy, koleje, bursy). Všem pak byla společná univerzitní jurisdikce, vyjadřovaná vztahem k rektorovi jako jejímu vykonavateli.

Jestliže institucionální podoba pražské univerzity, stejně jako její ekonomická struktura se vyznačovaly určitou vícekolejností, nemohlo tomu být jinak ani v případě univerzitní kanceláře. Ta sama má tu zvláštnost oproti kancelářským zařízením jiných středověkých institucí, že její aparát tvořili vlastní odchovanci, protože většina notářů prošla buď artistickou nebo právnickou fakultou. Je vůbec otázkou, zda pro výkon úřadu veřejného notáře nebylo zapotřebí univerzitního vzdělání, konkrétně na právnické fakultě, jak by tomu nasvědčovaly formulářové sbírky notářských instrumentů univerzitní provenience a časté zápisy notářů v matrice právnické univerzity. V úvahu je nutno zároveň vzít skutečnost, že univerzita nebyla odkázána pouze na vlastní kancelář, ale mohla využít pomoci gramotné většiny svých příslušníků. To jsou dvě základní okolnosti, které ji přinejmenším do 16. století odlišovaly od všech kancelářů v českých zemích.⁶⁾

Rozsah a původní podoba listinného fondu pražské univerzity

Dnešní rozsah listinného materiálu pražské univerzity představuje poměrně reprezentativní vzorek původního univerzitního archivu.⁷⁾ Přes několikeré ztráty je v něm zastoupena většina nejdůležitějších

⁵⁾ D. Martínková, Výrazy označující pražskou univerzitu v bohemikálních latinských památkách 14. a 15. století. Listy filologické 104, 1981, s. 208–211, postrádající bohužel sémantický rozbor shromážděných termínů.

⁶⁾ A. Haas, Archiv Karlovy university v Praze. ČAS 15–16, 1937–1938 (1940), s. 2–4, M. Haasová–Jelínková 1948, s. 1–83, K. Kučera — M. Truce 1961, s. 7–9, K. Beránek, Školy a jejich písemnosti. In: Česká diplomatika do r. 1848. Praha 1971, s. 279–291 (dále jen K. Beránek 1971).

⁷⁾ O univerzitním archivu pojednávají souhrnně práce A. Haase, Archiv Karlovy university v Praze. (Poznámky k jeho inventarisaci). Časopis archivní školy 15–16, 1937–1938, s. 3–46, zvláštní otisk Praha 1939 (dále jen A. Haas 1939), V. Vojtíška, O archivu University Karlovy a jeho ztrátách. Archivní časopis 1, 1951, s. 86–98 (dále jen V. Vojtíšek 1951), M. Truce, O stavu a úkolech archivu University Karlovy.

písemností a také většina archivů jednotlivých univerzitních korporací (koleje, kaple, bursy) má dodnes zachovánu podstatnou část svého listinného materiálu. Svou roli tu jistě sehrála péče, která byla listinám, pojišťujícím univerzitě její práva a majetek, věnována od 14. století.

V počátečním období byla univerzita spíše příjemcem než vydavatelem písemného materiálu. První zprávy o uložení listin na univerzitě jsou obsaženy až v celouniverzitních statutech z konce šedesátých let 14. století.⁸⁾ Kde byly uloženy listiny v mezidobí 1347/48 až 1368, je možno prokázat jen nepřímou. Jednalo se celkem o čtyři až deset listin, podle toho, zda byly uloženy zvláště listiny koleje Karlovy a koleje Všech svatých.⁹⁾ Původní uložení papežských a panovnických listin z let 1347 až 1349 bylo zjevně v archivu pražského metropolitního kostela, kam ukládal své písemnosti i pražský arcibiskup jako univerzitní kancléř. Proti domněnce V. Hrubého, B. Mendla a V. Vojtíška, kteří předpokládali uložení přinejmenším Karlovy zakládací listiny z roku 1348 v korunním archivu,¹⁰⁾ lze spolu s A. Haasem, K. Kučerou a M. Trucem uvést dva závažné argumenty. Předně je známo, že jsou dodnes chovány v archivu pražské metropolitní kapituly dvě závažné listiny z dob počátků, a to druhý originál Karlovy zakládací listiny z roku 1348 a Karlův tzv. eisenášský diplom z roku 1349.¹¹⁾ Ještě v 15. století bylo v inventáři pražské metropolitní kapituly zaznamenáno samostatné oddělení dokumentů pražského arcibiskupa a v něm zvláštní *scatula magna pro archiepiscopo Pragensi et de universitate Pragensi*.¹²⁾ I poté, co byly univerzitní listiny ukládány v jejím archivu, zůstala v dómském archivu uložena více než desítky originálů písemností, které vydal arcibiskup jako kancléř univerzity nebo děkan kapituly Všech svatých na Pražském hradě jako konzervátor práv pražské univerzity.¹³⁾

Protože listiny jednotlivých součástí univerzity byly ukládány odděleně podle institucí, které byly jejími příjemci, je nutné mluvit o několika archivech pražské univerzity. Praxe odděleného archivování se udržela až do počátku 17. století, kdy byl sjednocen starý karolinský archiv do jednoho fondu. Nejvýznamnější z nich jak svým rozsahem, tak obsahem byl rektorátní archiv, lépe řečeno archiv univerzity jako celku.

Sborník archivních prací 6/1, 1956, s. 239–263, K. Kučery — M. Truce 1961, s. 5–51 a K. Beránka 1971, s. 279–291.

⁸⁾ Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis 3, Praha s. d., s. 9 (dále jen MHUP).

⁹⁾ AUK, sign. I/1–2 (dnes ztraceny), I/4–5 a ev. AUK, sign. I/7–12.

¹⁰⁾ Literaturu k této otázce shrnuje A. Haas 1939, s. 4–5.

¹¹⁾ Viz J. Eršil — J. Pražák, Archiv pražské metropolitní kapituly 1. Katalog listin a listů z doby předhusitské (1419). Praha 1956, s. 69, č. 216 a 219 (dále jen J. Eršil — J. Pražák 1956).

¹²⁾ J. Eršil — J. Pražák 1956, s. 4–5.

¹³⁾ J. Eršil — J. Pražák 1956, s. 69, č. 216 a 219, s. 70, č. 220, s. 77, č. 250, s. 141, č. 503, s. 183, č. 653, s. 217, č. 776–777, s. 224, č. 801, s. 230, č. 824, s. 232, č. 831, s. 248, č. 888, s. 256, č. 916.

K němu se vztahuje zmíněná zpráva ze statut, podle níž měla být privilegia uložena spolu s pečetí a penězi v univerzitní pokladnici (*archa universitatis*). Jeho správou byl pověřen rektor, kterému byly nápomocny další dvě volené osoby z řad univerzity.¹⁴⁾

Podobně byly organizovány archivy fakult a kolejí. Ve statutech máme dosvědčenu funkci archivu artistické fakulty k roku 1392¹⁵⁾ a archivu právnické univerzity, vzniklé roku 1372.¹⁶⁾ Také zde byla privilegia uložena spolu s penězi ve fakultních pokladnicích, jejichž správou byli pověřeni děkani. Přestože existenci kolejních archivů nelze statutárně prokázat,¹⁷⁾ je naprosto jisté, že každá kolej měla vlastní archiv, do kterého ukládala písemnosti. Nejlépe lze toto tvrzení doložit z univerzitních inventářů, které respektují (a to i jezuitský, jenž byl sepsán na základě jednotně shromážděného karolinského fondu) rozdělení zapisovaných dokumentů podle archivů, v nichž se nalézaly.¹⁸⁾ Nakonec jejich existenci prokazuje i zpráva o zničení většiny listin koleje krále Václava za husitství.¹⁹⁾

Po husitství, kdy došlo k podstatnému omezení chodu univerzity a fungovala vlastně jediná artistická fakulta a jen část z předhusitských kolejí, se rozrůstaly jen listinné archivy univerzity jako celku, Karlovy koleje, fakulty artistické a vznikly dva nové archivy posledních středověkých kolejí pražské univerzity, Rečkovy a Loudovy. Nutno ovšem vzít v úvahu, že od 16. století pergamenovaná listina ztrácí své výsadní postavení a nejčtenějším materiálem se stávají papírová akta, jejichž ukládání nevěnují tehdejší správcové archivů již takovou pozornost.

Základní složkou středověkých fondů pražské univerzity je tedy listinný materiál, jehož byla univerzita příjemcem. Vyskytují se zde i jednotlivé kusy²⁰⁾ nebo skupiny písemností, jejichž vydavatelem byla sama univerzita, nebo svou povahou do univerzitního archivu vlastně nepatří. Jedná se o známou čtveřici dokumentů z let 1414—1415, týkajících se mistra Ja-

¹⁴⁾ A. Haas 1939, s. 6 se domníval, že péčí o celouniverzitní archiv byl pověřen univerzitní notář. Tomu ovšem odporuje uvedená pasáž ze statut, která mluví jasně o třech správcích pokladnice, mezi nimiž notář není uveden.

¹⁵⁾ MHUP 1/1, s. 98.

¹⁶⁾ MHUP 2/1, s. 25.

¹⁷⁾ Např. v zachovaných statutech Karlovy koleje, vydaných naposledy J. Tříškou, *Starší pražská univerzitní literatura a karlovska tradice*. Praha 1978, s. 75—87 (dále jen J. Tříška 1978), pocházejících pravděpodobně z roku 1366 (poslední revizi prošly roku 1528), ani ve statutech Rečkovy koleje, vydaných M. Svatošem, Jan Reček a jeho písemná pozůstalost v archivu pražské univerzity. AUC — *Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (dále jen HUCP) 14/1—2, 1974, s. 140—151, č. 14 ze 4. listopadu 1438 (dále jen M. Svatoš 1974), nebo Loudovy koleje, vydaných M. Svatošem, *Listiny k počátkům koleje Matyáše Loudy z Chlumčan*. HUCP 17/1, 1977, s. 85—89, č. 8 ze 24. května 1451 (dále jen M. Svatoš 1977), není o archivu nebo o uložení kolejních písemností ani zmínka.

¹⁸⁾ O inventářích viz níže.

¹⁹⁾ A. Haas 1939, s. 7, pozn. 4.

²⁰⁾ Např. listina AUK, sign. I/72 z 10. března 1417, kterou rektor a celá pražská univerzita vyhláší zásadu o přijímání pod obojí způsobou.

na Husa, z nichž tři měl Hus s sebou na kostnickém koncilu, a čtvrtým je protest české šlechty proti Husovu věznění.²¹⁾ Jak spolehlivě prokázal F. M. Bartoš,²²⁾ byl Hus těmito listinami vybaven před odjezdem do Kostnice a zpět do Prahy se dostaly spolu s dalšími dokumenty asi s mistrem Petrem z Mladoňovic, který jejich znění uvádí ve své Relaci. Část dnešního listinného fondu sahá před založení pražské univerzity.²³⁾ Je to fakt snadno vysvětlitelný tím, že s nabytím nových práv nebo majetku získala univerzita také jejich listinná potvrzení z předcházejících let.²⁴⁾

Listinný archiv pražské univerzity byl postižen také ztrátami, i když ne tak velkými jako jiné středověké instituce. Již jsme se zmínili o tom, že roku 1422 došlo při požáru koleje krále Václava ke zničení listinného archivu.²⁵⁾ Je to velká ztráta, protože tato kolej byla třetí nejstarší a svého času druhou největší mistrovskou kolejí pražské univerzity. Za husitství se univerzitní archiv dostal, jedná se asi o archiv univerzity jako celku, do soukromého držení a ještě na počátku 17. století se univerzita nemohla shledat s některými písemnostmi.²⁶⁾ Další zpráva o ztrátách univerzitního archivu se týká písemností proboštů Karlovy koleje (archiv byl veden odděleně od vlastního kolejního archivu), které shořely při požáru Karolína roku 1568.²⁷⁾

Zásadní změnu v uložení archivu přinesl rok 1612, v němž byl obnoven úřad univerzitního notáře, který zanikl v husitství. Jednou z pracovních činností, kterou měl notář vykonávat, byla správa univerzitního archivu. Ještě při inventarizaci podniknuté během příprav univerzitních reforem v letech 1608—1609, byly písemnosti jednotlivých univerzitních součástí vedeny odděleně, po roce 1612 však došlo k jejich soustředění do Karolína. Tak se dostaly do rukou jezuitů, kteří je převzali v letech 1621 až 1622 spolu s univerzitní pokladnicí, v níž byly uloženy. V této době došlo k dalším ztrátám, nejdříve spisového materiálu a poté i části již neužívaných knih, jako byla statuta a matriky. Naopak ještě v předbělohorském období byl karolinský archiv rozšířen o písemnosti konzistoře pod obojí, s níž byli univerzitní mistři v úzkém spojení.²⁸⁾

Po více než sto let nedošlo k žádné manipulaci se starým karolinským

²¹⁾ Jde o listiny AUK, sign. I/68—71.

²²⁾ O nich studie F. M. Bartoše, *Husovy písemnosti v archivu Karlovy university*. In: *Po stopách pozůstalosti M. J. Husi* 1. Praha 1939, s. 3—11 (dále jen F. M. Bartoš 1939), která je otiskem článku z *Časopisu archivní školy* 15—16, 1937—1938, s. 69—77.

²³⁾ Jedná se o listiny AUK, sign. II/1—2 z let 1322—1345.

²⁴⁾ Např. listina AUK, sign. II/1 ze 23. ledna 1322 patřila do archivu Karlovy koleje, která držela vesnici Horní Počernice ve svém majetku od založení v roce 1366.

²⁵⁾ Viz pozn. 33.

²⁶⁾ A. Haas 1939, s. 7.

²⁷⁾ K. Hrdina, *Seznam proboštů koleje Karla IV*. *Věstník České akademie věd a umění* 57, 1948, s. 10.

²⁸⁾ A. Haas 1939, s. 19—20. Jsou to např. dnešní rukopisy AUK, oddělení *Ekonomika*, sign. B 2, B 4 a B 23. J. Rak, *Karlova univerzita v pravomoci defenzorů (1609—1622)*. HUCP 17/1, 1977, s. 33—46.

archivem a ani k žádným ztrátám. Jen Karlova zakládací listina byla roku 1755 zapůjčena do Vídně,²⁹⁾ takže poslední velký inventář univerzitních listin z let 1755—1756, sestavený registrátorem R. Priesterlichem, stejně jako memorabilní knihy univerzitního syndika T. Putzlachera z druhé poloviny 18. století, obsahující mj. univerzitní diplomatář, mohly ještě pracovat s úplným listinným materiálem pražské univerzity.³⁰⁾

Největší zásah do původního listinného fondu byl proveden na počátku 19. století. Tehdy byl profesor teologické fakulty a její historiograf M. Millauer pověřen uspořádáním všech univerzitních listin, které mělo být podkladem pro historické zpracování k blízkému se pětistému výročí univerzity. Při jejich pořádání rozšířil Millauer počet listin z původních 183 kusů o dalších 34 originálů, zároveň však navrhl, aby část (původně počítal asi se sto listinami), která neměla podle jeho názoru žádnou souvislost s univerzitou, byla předána do muzejního archivu. Celá akce, která nakonec zahrнула 151 univerzitních dokumentů, částečně i celé fascikly evidované pod jedním číslem, se uskutečnila v letech 1827—1829 a znamenala pro listinný archiv nejcitelnější ztrátu v celé jeho historii.³¹⁾ Millauerův postup, motivovaný vlasteneckými důvody, byl silně ovlivněn tehdejší stavem znalostí o univerzitních dějinách, zvláště prvního období. Millauer projevil neznalost jak věcného vztahu delimitovaných písemností k univerzitě, tak registraturního a archivního uspořádání listinného archivu, vysvětlitelnou tím, že již během jezuitské inventarizace listin nebyl pořadatelům znám poměr celých listinných oddělení ke karolinské univerzitě. Millauer se navíc neseznámil ani s inventáři předjezuitského období, takže nemohl o delimitaci kvalifikovaně rozhodnout. Jím způsobená ztráta je díky důkladné manipulaci univerzitního daru muzejnímu archivu, kterou provedl na přelomu minulého a našeho století archivář V. Schulz, o to větší, že se doposud nepodařilo shromáždit všechny předané listiny. První pokus podnikli roku 1943 správci univerzitního archivu býv. Německé univerzity, kteří z muzejní registratury vybrali 82 listin, z nichž byla vytvořena řada II listin Archivu Univerzity Karlovy.³²⁾ V poválečném období se o jejich evidenci pokusil s částečným úspěchem A. Haas.³³⁾ V posledních letech se o podchycení materiálu univerzitní proveniencí snaží autor tohoto článku, jemuž se zatím podařilo nalézt další desítky kusů univerzitik, ale výzkum není stále ještě ukončen.³⁴⁾

²⁹⁾ K. Kučera — M. Truc 1961, s. 22.

³⁰⁾ K. Kučera — M. Truc 1961, s. 25—31.

³¹⁾ K. Kučera — M. Truc 1961, s. 33—34.

³²⁾ K. Kučera — M. Truc 1961, s. 91—99.

³³⁾ V. Schulz, Z minulosti českého učitelstva. Časopis Českého musea 73, 1899, s. 408—411, 418—419. A. Haas, Univerzitní listiny v archivu Národního musea. Časopis Národního musea — odd. duchovědný 116, 1947, s. 58—62.

³⁴⁾ Výsledky výzkumu mohly být využity v článcích M. Svatoš 1974 a M. Svatoš 1977.

V 19. století došlo také ke kuriózní ztrátě zlaté pečeti Karlovy zakládací listiny, kterou se podařilo po čtrnácti letech získat univerzitě nazpět.³⁵⁾ Některé listiny (9 kusů z archivu Karlovy koleje) z Millauerova daru muzeu se dostaly neznámo kdy do Zemského archivu a dnes jsou archivovány ve Státním ústředním archivu v Praze.³⁶⁾ Poslední ztráty v listinném fondu Univerzity Karlovy byly způsobeny nacistickými správci univerzitního archivu na konci II. světové války, kdy spolu s jinými písemnostmi a insigniemi odvezli z Prahy dva nejstarší dokumenty k dějinám pražské univerzity — listinu papeže Klimenta VI. ze 26. ledna 1347 a listinu Karla IV. ze 7. dubna 1948.³⁷⁾ Rokem 1945 se vlastně uzavřela téměř šestsetletá historie listinného archivu pražské univerzity, který je nadále obohacován jen dary nebo koupěmi, vesměs však mladších písemností.³⁸⁾

Základní složka univerzitního listinného materiálu je uložena v Archivu Univerzity Karlovy. Protože pod některými signaturami je skryto více písemností,³⁹⁾ a některé se vyskytují dvakrát,⁴⁰⁾ má zdejší fond podle poslední katalogizace 223 kusů. Časový rozsah celku je určen léty 1322 a 1960.⁴¹⁾ Kdysi jednotný fond byl uměle rozdělen, jak bylo výše řečeno, do dvou řad. Prvou (sign. I/3 až I/104 z let 1358—1960) tvoří nejdůležitější privilegia panovníků a papežů pro celou univerzitu, zakládací listiny středověkých kolejí a kaplí, fundace a potvrzení univerzitního majetku a také zmíněná skupina Husových listin, které pocházejí většinou z celouniverzitního archivu a archivů jednotlivých kolejí, fakult a kaplí. Prvá řada listin byla v majetku univerzity po celou dobu její existence.⁴²⁾ Druhá (nyní ji tvoří sign. II/1 až II/104 z let 1322 až 1872) byla vytvořena roku 1943 po převozu 82 kusů listin z archivu Národního muzea a rozšířena o pět písemností 17.—18. století, které nebyly nikdy součástí univerzitního archivu. Tato řada je nadále obohaco-

³⁵⁾ K. Kučera — M. Truc 1961, s. 38.

³⁶⁾ Vydány byly V. J. Nováčkem, Několik listin týkajících se koleje Karlovy z let 1363—1424. Věstník královské české společnosti nauk, tř. fil. — hist., 1895, XII, s. 1—30.

³⁷⁾ AUK, sign. I/1—2. Viz V. Vojtíšek 1951, s. 88—89. Seznam ztracených materiálů univerzitního archivu, odvezených roku 1945 z Prahy uveřejnili K. Kučera — M. Truc 1961, s. 171—179 (listiny na s. 171).

³⁸⁾ Jde většinou o doktorské diplomy absolventů pražské univerzity z 18.—19. století (např. AUK, sign. II/96—104).

³⁹⁾ AUK, sign. I/95 a—e z 6. září 1648 až 14. listopadu 1648, AUK, sign. I/96 a—c z 23. února 1654 až 8. července 1654, AUK, sign. I/99 z 21. července 1638 až 2. října 1659 a AUK, sign. I/100 z 5. prosince 1638 až 20. ledna 1828.

⁴⁰⁾ Např. AUK, sign. I/11 a II/4, I/95 c—d, I/99 a—b, I/99 d—dd.

⁴¹⁾ O dolní hranici viz pozn. 23. Posledními dokumenty jsou listiny: ze 7. dubna 1948, kterou prezident Československé republiky potvrzuje inšerovaný text zakládací listiny Karla IV. z roku 1348 (AUK, sign. I/103) a z 30. dubna 1960, již prezident Československé republiky propůjčil Univerzitě Karlově Řád republiky (AUK, sign. I/104).

⁴²⁾ Základní informace o fondu a inventář první řady podávají K. Kučera — M. Truc 1961, s. 81—90.

vána novými písemnostmi.⁴³⁾ Obě části fondu jsou řazeny v zásadě chronologicky, i když s určitými výjimkami, které nejsou natolik početné, aby ospravedlňovaly změnu již vžitého uspořádání.⁴⁴⁾

Druhá nejpočetnější část univerzitních listin se nachází v Archivu Národního muzea v Praze, kde dnes tvoří součást řady listin A a B a především jsou vřazeny do sbírky F, členěné podle jednotlivých lokalit. I když pro kmenové sbírky muzejního archivu je k dispozici podrobný lístkový katalog se jmenným rejstříkem, je jejich úplná evidence stále velkým problémem, protože písemnosti byly manipulovány pertinenčně podle míst nebo osob, k nimž se písemnost vztahuje, namísto původní provenience, kterou lze poznat pouze důkladným rozбором nejstarších registraturních značek a rubových registů. Jen část písemností byla katalogizována pod heslem Praha — univerzita, většinu je nutno hledat pomocí zachovaných registů nebo opisů starších inventářů.⁴⁵⁾ Situace je komplikována ještě tím, že Millauerův předávací seznam z roku 1827, který byl vyhotoven ve dvou exemplářích, není dnes možno použít, a navíc skutečností, že dodatky předané muzeu do roku 1829 byly zapisovány pouze sumárně a neumožňují si učinit jasnou představu o celém souboru.⁴⁶⁾ Přestože vyhledání všech předaných písemností by vyžadovalo prostudovat kompletní materiál přinejmenším sbírky F, počet zatím určených kusů nás opravňuje k optimismu, že se jednou podaří shromáždit všechny předané archiválie pražské univerzity.

Podchycen je dále soubor devíti listin Karlovy koleje z let 1363—1424, který je součástí fondu Akta různé provenience Státního ústředního archivu v Praze,⁴⁷⁾ stejně jako jednotliviny, které se dostaly do archivu pražského arcibiskupství spolu s opisy 17. století v době sporu kardinála Harracha s jezuitským řádem.⁴⁸⁾ Organickou činností naopak narůstal listinný materiál ukládaný do archivu pražské metropolitní kapituly, protože sem byl předáván arcibiskupem jako kancléřem univerzity nebo děkany hradní kapituly Všech svatých jako konzervátory práv pražské univerzity.⁴⁹⁾

⁴³⁾ Osudy listin a inventář druhé řady jsou otištěny u K. Kučery — M. Truce 1961, s. 91—99. Přírůstky posledních let jsou evidovány v katalogu listin Archivu Univerzity Karlovy v Praze, který připravil do tisku autor tohoto článku.

⁴⁴⁾ Např. AUK, sign. I/98 nebo II/91.

⁴⁵⁾ Na určené písemnosti bude upozorněno v připravované edici nejstaršího inventáře pražského univerzitního archivu z roku 1545.

⁴⁶⁾ Jeden exemplář uložený v AUK, sign. A 71 byl odvezen roku 1945 z Prahy a je neznámý stejně jako druhý, který měl být vložen do rukopisu Knihovny Národního muzea [dále jen KNM], sign. VI D 38.

⁴⁷⁾ Viz výklad a pozn. 50.

⁴⁸⁾ Fond Archiv pražského arcibiskupství — listiny v Státním ústředním archivu v Praze. Na tyto listiny a opisy v dalších fondech (Stará manipulace a Česká dvorská komora) upozornila A. Skýbová, Původ universitních písemností v archivu pražského arcibiskupství a spor kardinála Harracha s jezuitu o Univerzitu Karlovu. HUCP 10/2, 1969, s. 17—30.

⁴⁹⁾ Fond listiny metropolitní kapituly v Archivu Pražského hradu. Viz výklad a pozn. 11—13.

Nejlepší přehled o původním rozsahu listinného fondu může poskytnout rozbor inventářů listin univerzitního archivu, v nichž jsou zahrnuty dnes ztracené nebo neznámé dokumenty. Budeme se zde věnovat třem nejstarším, které nejpodrobněji zachycují původní stav archivu v předhusitském období. Jedná se o inventáře z roku 1545,⁵⁰⁾ 1609⁵¹⁾ a 1638,⁵²⁾ které mají několik společných rysů. I když vznikly na základně ne zcela shodných podnětů, jsou motivovány stejným cílem, kterým bylo podchycení stále živých práv pražské univerzity. Jejich členění odpovídá předhusitskému stavu univerzitního archivu, tvořeného fondy jednotlivých korporací, z nichž se univerzita skládala. Z archivního hlediska jsou tu zastoupeny především listiny, ostatní diplomatický materiál je v menšině, takže pro náš účel jsou nejlepším východiskem pro srovnání.⁵³⁾

Nejstarší známý inventář archivu pražské univerzity vznikl z ryze praktické potřeby samotné univerzity, která v polovině 16. století připravovala reformu svého vnitřního života.⁵⁴⁾ Usnesením českých stavů z roku 1545 byla určena šestičlenná komise, která měla připravit návrhy na reformu.⁵⁵⁾ Univerzita pořídila soupis svých vesnic a z nich plynoucích příjmů a inventář listin. Nedatovaný inventář nadepsaný *Privilegia Universitatis Pragensis* byl sestaven pravděpodobně roku 1545, tedy bezprostředně po vzniku sněmovního usnesení. Protože poslední datovaná listina pochází z roku 1542 (jedná se o opisy ze zemských desk) a naopak inventář již neobsahuje známou nadaci pro lektora řeckého jazyka z roku 1547, která se objevuje ve všech pozdějších soupisech, usoudil A. Haas, že náš inventář musel vzniknout mezi těmito daty, rozhodně však před rokem 1593, kdy si jeho opis pořídil mistr Marek Bydžovský z Florentýna.⁵⁶⁾ Pro datum 1545 mluví především účel soupisu, který

⁵⁰⁾ Není znám z originálu, nejlepší opis se nachází v rukopise AUK, sign. A 152, fol. 1a—64b. Jeho popis podal M. Svatoš, Rukopis *Privilegia Universitatis Pragensis* a jeho historická cena. Zprávy Archivu Univerzity Karlovy 1, 1976, s. 37—49 (dále jen M. Svatoš 1976). Autor připravil do tisku kritické vydání inventáře, které by mělo nahradit zastaralý a nepřesný přepis B. Balbína, *Bohemia docta* 1. Ed. R. Ungar, Praha 1776, s. 7—53, pořizovaný na základě tzv. Zebererova rukopisu Státní knihovny ČSR v Praze [dále jen SK Praha], sign. XV A 1. O opisech inventáře informuje M. Svatoš 1976, s. 39.

⁵¹⁾ Rovněž není znám originál, současný opis je v rukopise AUK, sign. A 152, fol. 65a—80b. Jeho edici pořídil F. Dvorský, *Paměti o školách českých. Listář školství českého v Čechách a na Moravě od l. 1598 do 1616 s doklady starší i pozdější doby*. Praha 1896, s. 477—487, č. 644 z jiného opisu počátku 17. století, zapsaného v rukopise AUK, sign. B 18.

⁵²⁾ Inventář vydal A. Haas 1939, s. 37—70 z originálu uloženého ve fondu Česká dvorská komora, sign. IV B 5, fasc. 27/II Státního ústředního archivu v Praze. Chybějící dva listy se nacházejí v Archivu Národního muzea, odd. F, Praha — univerzita, fasc. 191y.

⁵³⁾ Přehled historických inventářů je doplněn o rozbor inventáře z let 1755—1756.

⁵⁴⁾ O okolnostech vzniku a datování inventáře A. Haas 1939, s. 8—16 a stručně K. Kučera — M. Truc 1961, s. 10—11.

⁵⁵⁾ Sněmy české 1. Praha 1877, s. 618, 625, 633.

⁵⁶⁾ V dnes neznámém rukopise rajhradského kláštera H. h. 25, který naposledy používal V. Sokol, Příspěvek k dějinám kaple Betlémské. Časopis Národního muzea

po tomto roce pozbyl smysl, protože návrhy na reformu univerzity byly odsunuty ad acta.

Inventář se skládá ze dvou hlavních částí. V první jsou regestovány pod názvem *Privilegia Universitatis Pragensis* písemnosti ve třinácti skupinách podle místa jejich uložení. Druhá část, výstižně nazvaná *Catalogus eorum imperatorum, regum, pontificum et aliorum, qui variis diplomatum, privilegiorum, legum ac praemiorum, beneficiis scholam generalem Pragensem condiderint, aluerint, auxerint et ornaverint. Praeterea omnium horum argumenta et capita brevissima*, podává rozsáhlé registry a výtahy textu listin, zachycených v první části. Zde jsou rovněž blíže určeny vnější listinné znaky (psací látka, pečeti, notářská znamení) a také řeč dokumentu, datace a archivní signatury.

Prvá skupina je tvořena písemnostmi uloženými v archivu univerzity jako celku. Obsahuje popisy 29 listin, označených signaturami A až Z, částečně také bez označení, které nejsou řazeny chronologicky.⁵⁷⁾ Jedná se o dokumenty zásadního významu vydané panovníky, papeži, pražskými arcibiskupy, samotnou univerzitou, ale i tehdy aktuální písemnosti, týkající se přednášek řeckého jazyka. Druhá zaznamenává deset univerzitních pečetí⁵⁸⁾ a dvě knihy celouniverzitních statut, statuta artistické fakulty a jednu matriku. Další skupina označená *Literae in arca facultatis inventae pertinentes ad varia loca* přináší šest regestů listin prezentací k pražským obročím. Čtvrtá (*Ad universitatem pertinentes in eadem arca repertae*) pochází stejně jako předchozí z archivu artistické fakulty a obsahuje listiny, vztahující se k husitskému období (zde jsou inventovány také Husovy písemnosti). Pátá skupina je z archivu Karlovy koleje (33 regestů) a stejně jako u listin z celouniverzitního archivu je částečně označena písmeny A až Z bez chronologického pořadí. Následující skupinou začínají archivy jednotlivých kolejí: šestou tvoří signaturami A až XZ označené listiny Rečkovy koleje (20 kusů), sedmou podle signatur A až N řazené písemnosti koleje českého národa (14 kusů); osmou 6 nesignovaných regestů a dva výpisy ze zemských desk ke koleji královny Hedviky, další jsou z archivu Loudovy koleje (9 neoznačených listin) a z Nazaretské koleje čtyři listiny a další výpisy ze zemských desk ke kolejním vesnicím. Jedenáctá skupina s názvem *Justitiae census dicti trium collegiorum* se týká vsi Roztyly, kterou pražští mistři koupili roku 1524 (celkem 7 listin a jeden výpis ze zemských desk). Předposlední skupina regestů se vztahuje ke kapli Božího těla (8 listin a ob-

97, 1923, s. 24–34. Naštěstí existuje opis tohoto cenného rukopisu, který je uložen v osobním fondu K. Hrdiny, uloženém v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská ČSAV v Praze.

⁵⁷⁾ Skupina začíná zakládací listinou Karla IV. z roku 1348, která má signaturu K. Písmenem A je označeno potvrzení práv pražské univerzity, vydané Ferdinandem I. roku 1537. Tím lze nepřímě potvrdit i časové vřočení inventáře do období jeho vlády.

⁵⁸⁾ O nich v připravovaném rozboru listinného fondu pražské univerzity.

vyklý výpis ze zemských desk). V poslední skupině je evidována jediná listina a kniha statut koleje krále Václava s upozorněním na ztráty kolejního archivu.⁵⁹⁾

Druhým nejstarším v řadě dochovaných soupisů listin je inventář pocházející z roku 1609. Také on vděčí za svůj vznik snahám o nápravu stavu pražské univerzity. Reforma z roku 1609 patří k největším zásahům do předbělohorské univerzitní struktury. Přinesla profesionalizaci výuky zavedením studijního řádu, pokusila se o scelení pozemkového majetku blíž k Praze a o soustředění správy majetku do rukou nového úředníka (kvestora), zrušila celibát profesorů a obnovila funkci univerzitního notáře.⁶⁰⁾

I v tomto případě byla pověřena stavovská komise úkolem sepsat univerzitní privilegia podle jednotlivých archivů, uložených v samostatných truhlicích spolu s univerzitními, fakultními nebo kolejními penězi, pečetěmi a statuty. Výsledkem byl inventář nazvaný *Privileje, svobody a zápisy universí pražské, kteréž byla komise od direktorův zemských nařízená léta 1609 14. září přehlídlá*.⁶¹⁾ Jeho rozdělení je v podstatě shodné s předchozím inventářem z roku 1545 a uvádí i stejné registraturní značky, kterými byly listiny označeny. Větší pozornost je věnována kolejním vesnicím a z nich plynoucím důchodům. Celkově však zůstává za inventářem z roku 1545, protože inventuje menší počet písemností a pečetí. Naopak jsme ze zprávy komise lépe informováni o uložení listin, rozšířen byl také popis úředních knih, počet skupin (archivů) a zaznamenány byly i jinak neznámé listiny.⁶²⁾ Registry jsou obsáhlejší, mnohdy uvádějí překlady celých pasáží do češtiny a je k nim připojena datace v původním znění, určení počtu a původců pečetí a psací látky.

Stejně jako u předcházejícího inventáře začíná také tento skupinou nejdůležitějších listin celouniverzitního charakteru, které byly v okované truhlici označené *Universitatis cista*. V ní se nacházelo devatenáct písmen signovaných listin a čtyři pečetidla (univerzitní, lékařské a teologické fakulty a rektorské). Druhou skupinu z archivu Karlovy koleje tvoří pouze jedenáct písmen označených listin, které byly ulo-

⁵⁹⁾ Poslední položka je označena *Fragmenta quaedam veterum regestorum*, o níž není jasné, zda zahrnovala pouze kolejní archiv nebo archiv celé univerzity. Pro druhou možnost, přinejmenším pro archiv univerzity jako celku a archiv Karlovy koleje, by nasvědčovalo písmo rubních poznámek a regestů listin, které lze datovat do 15. století.

⁶⁰⁾ Literaturu ke stavovské reformě univerzity počátku 17. století uvádí M. Melanová — M. Svatoš, *Bibliografie k dějinám pražské univerzity do roku 1622 (1775–1975)*. Praha 1979, s. 52.

⁶¹⁾ A. Haas 1939, s. 16–20 a K. Kučera — M. Truc 1961, s. 11–15.

⁶²⁾ Např. nedatovaný opis listiny krále Václava IV., již byl do Karlovy koleje dosazen mistr Jan Hus a na jeho místo do Václavovy koleje mistr Jeroným Pražský (č. 1 archivu Václavovy koleje), která není uvedena ani v inventáři z roku 1545 ani v pozdějších jezuitských soupisech.

ženy ve zvláštní okované schránce s označením *Privilegia domus Carolinae*. V ní byla uložena i jediná písemnost třetí skupiny, vztahující se ke koleji Všech svatých. Pouhé dva kusy obsahovala následující skupina dokumentů koleje krále Václava. Pro kolej královny Hedviky byly inventovány čtyři listiny a kniha statut. Šestá skupina (kolej českého národa) obsahuje tři písmeny signované listiny. Rozsáhlejším souborem deseti kusů je zastoupena Rečkova kolej a v sedmé skupině je jediná, zakládací listina Nazaretské koleje. Loudova kolej má podchyceny čtyři listiny, o kterých je uvedeno, že se nacházely v malé truhlici označené *In hac cistula privilegia et statuta collegii Laudae continentur*. O lékařské koleji se uvádí stejně jako o Jeruzalémské studentské koleji, že nemají žádné listiny.⁶³⁾ Pro kapli Božího těla je zaznamenáno pět nejstarších listin. Oproti inventáři z roku 1545 byla nově přidána skupina devíti písemností k Betlémské kapli.⁶⁴⁾ Z tohoto počtu se nepodařilo určit pouze šest listin, o nichž lze předpokládat, že byly součástí Millauerova daru muzejnímu archivu.⁶⁵⁾

S převzetím univerzity do rukou jezuitů souvisí obsáhlý inventář univerzitního archivu z roku 1638. Jezuité provedli soupisové práce nejprve roku 1622 a vypracovali inventář označený *Consignatio privilegiorum universitatis Pragensis*, který nezahrnoval všechny písemnosti karolinské akademie (ani aktový materiál, ale ani všechny listiny, úřední knihy a nepodchycoval také univerzitní majetek).⁶⁶⁾ Proto byl nedlouho poté vypracován nový zevrubnější soupis, sepsaný s největší pravděpodobností roku 1638, který dostal název *Consignatio privilegiorum academiae Carolinae cum eorundem summa*.⁶⁷⁾ Inventář je rozdělen stejně jako jeho předchůdci do věcných skupin (24), označených A až Z (až do písmene P jsou seřazeny v abecedním pořádku, pak následují skupiny AA, X, V, Z, Y, S, R, T, Q). Před vlastní inventář byl zařazen soupis kolejních vesnic s platy a dávkami, které z nich univerzita pobírala (*Bona et collegia universitatis Carolinae Pragensis*). Regesty písemností, které rozepisují obsah jednotlivých písemností a uvádějí původní datační formuly (proti soupisu z roku 1545 a 1609 nemají až na výjimky údaje o psací látce a pečetích), byly dodatečně opravovány a doplňovány. Zároveň

byly ve stručných výtazích zapsány spolu se signaturou na rub regestovaných písemností (označeny byly i knihy a fascikly spisového materiálu).⁶⁸⁾ I když počet evidovaných písemností dosáhl čísla 359 (nepočítáme-li 9 položek skupiny R — účty, která byla přeškrtnuta), není množství nezjištěných listin tak veliké, protože přírůstek materiálu se týkal především písemností 16. a 17. století. Doposud nebylo identifikováno 138 položek jezuitského inventáře, z nichž valnou většinu představují právě ty, které vznikly po roce 1500 (jejich nynější uložení bude pravděpodobně v Archivu Národního muzea).

První skupinu (A) tvoří opět listiny, týkající se celé univerzity, jejíž počet dosáhl 42 kusů. Skupiny B až E obsahují písemnosti, vztahující se k jednotlivým vesnicím Karlovy koleje: B — Horní Počernice (10 kusů), C — Nenačovice (3), D — Roztyly (24) a E — Drahelčice (9). Skupinu F tvoří prameny ke zřízení profesury řeckého jazyka a jejích nadací (9). G a H zahrnuje další listiny ke Karlově koleji (celkem 23 kusů), podchycujících spory o majetek, potvrzení příjmu peněz a knih, ale také soupis karolinské knihovny.⁶⁹⁾ Skupina I inventuje 16 písemností koleje českého národa, které jsou seřazeny do několika částí podle kolejních vesnic. Ke koleji Loudově (K) uvádí inventář pouze 9 listin a zvláštní skupinu L tvoří dvě písemnosti ke vsi Mečičře, která náležela této koleji. Následující skupina M pro kolej krále Václava eviduje jedinou listinu a o kolejním majetku poznamenává, že nebylo nic nalezeno. Slabě je zastoupen rovněž materiál ke koleji Všech svatých (N — 5 kusů), koleji Nazaretské (O — 4 kusy), a koleji královny Hedviky (P — 5 kusů). Skupinu označenou *Variae literae sub literis AA* tvoří, jak to je ve starších archivních pomůckách běžné, rozsáhlá část písemností, kterou sestavovatelé inventáře nebyli schopni zařadit do některé z věcných skupin.⁷⁰⁾ Poté následují pertinenčně uspořádané skupiny: X — písemnosti k Betlémské kapli (33) a V — ke kapli Božího těla (15).⁷¹⁾ K nim se váže následující oddělení Z (13) nazvané *Variae de Joanne Huss et eius haeresi*, které jezuité vytvořili pro Husovy listiny a dokumenty, týkající se univerzity husitského období. Početnou skupinu *Investiturae et varia sub lit.* Y tvoří 33 listin 14. a 15. století, vztahujících se buď ke kostelům a kaplím, k nimž měla univerzita prezentační právo (Betlémská kaple, kaple Božího těla, kostel sv. Martina ve zdi), nebo k církevním obročím, kam byli dosazováni členové univerzity (kanonikáty hradní kapituly

⁶³⁾ Např. A. (označení skupiny) N. (číslo) 1.

⁶⁸⁾ Rukopis se nyní nachází v KNM, sign. 1 Da 1 a jeho fototypickou edici pořídili J. Bečka — E. Urbánková, *Katalogy knihoven kolejí Karlovy university*. Praha 1948, sign. H. N°. 13 jezuitského inventáře z roku 1638 na s. 52.

⁷⁰⁾ Vztah některých písemností k univerzitě nebyl znám již daleko dříve než v 17. století. Jezuité někdy vyznačovali v inventáři nebo v dorzálních poznámkách listin, že písemnost nemá vztah k univerzitě. Právě z listin této skupiny a dále skupin S, T, Y předal M. Millauer většinu kusů do muzejního archivu.

⁷¹⁾ K nim náleží ještě skupina Y (investitury k obročím).

Všech svatých, obročí oltáře sv. Václava u sv. Štěpána na Novém Městě pražském, beneficium oltáře sv. Petra ve vyšehradském kostele a další). O skupině *Varia circa traditionem academiae Carolinae sub litera S*, která obsahuje 22 písemností 16. a 17. století (část je již z doby po roce 1622), platí totéž, co o skupině AA. Skupina R obsahuje 9 kvintací na výběr daní z jednotlivých univerzitních vesnic rozdělených podle krajů z let 1595—1606.⁷²⁾ Skupinu *Cautiones super varia* (T) tvoří vesměs úpisy z testamentárních odkazů nebo dlužní úpisy pro univerzitu z počátku 17. století (8 kusů). Poslední skupinu označenou Q představuje početný listinný materiál (38), týkající se Rečkovy koleje.

Řadu listinných inventářů doplňuje soupis R. von Priesterlicha pořízený v letech 1755—1756, který je znám pod názvem *Consignatio omnium bullarum et indultorum pontificiorum, diplomatum imperatorum et Bohemiae regum, concessionum, privilegiorum . . . , quae omnia in collegio Carolino anno 1755 et 1756 diligenter conscripta et juxta ordinem et seriem temporis, quo singula prodierunt, selecta sunt in sequentem ordinem.*⁷³⁾ Inventář vznikl na přímý zásah císařovny Marie Terezie, která pro zlepšení stavu archivu pražské univerzity nařídila rektorovi, aby nechal sepsat univerzitní písemnosti. Priesterlich pracoval na soupisu spolu s univerzitním vicesyndikem Lochovským, který pořídil opis inventáře v citovaném rukopise. Jeho vznik je motivován zcela jinými potřebami, které měly povahu státně byrokratických zásahů do univerzitních záležitostí, oproti všem předchozím listinným soupisům, u nichž převládala ryze praktická potřeba evidence práv a majetku univerzity. To vše se promítlo do soupisových prací, při nichž bylo vzato za základ uspořádání chronologické hledisko. Nebylo však uplatněno důsledně a listiny byly rozříděny do třinácti skupin podle vydavatelů (panovníci, papežové atd.), nebo podle obsahu (např. Husovy písemnosti), či podle charakteru písemností (statuta).⁷⁴⁾ Latinské a německé registry (podle řeči písemností) zaznamenávají stručně obsah dokumentů a dataci v pů-

⁷²⁾ Celý text této skupiny byl dodatečně přeškrtnut a tak nelze s určitostí zjistit, zda kvitance byly skartovány ještě v 17. století nebo se dostaly mezi písemnosti předané do muzea.

⁷³⁾ Originál zatím nevydaného inventáře je uložen v AUK, sign. A 71, s. 1—48, kde je připojena skupina O (*Chartae nonnullae ad universitatem pertinentes . . .*), zachycující navíc 5 písemností nalezených nebo získaných po vzniku inventáře (č. 4 bylo věnováno roku 1822) s marginálními poznámkami profesora M. Millauera z počátku 19. století. Opis Lochovského se nachází v rukopise SK Praha, sign. XIX A 22. Určení autorství (ještě A. Haas 1939, s. 29—32 se domníval, že soupis pořídil T. Putzlacher) provedl a stručný obsah inventáře podal M. Truc, K dějinám archivu pražské university v polovině 18. století. HUCP 1, 1960, s. 97—98, 115—119 a K. Kučera — M. Truc 1961, s. 25—26.

⁷⁴⁾ Do inventáře se promítla nejen autorova neznalost univerzitních dějin [K. Kučera — M. Truc 1961, s. 25], ale i důvody jeho sestavení spolu s počínajícím historickým zájmem o univerzitu, což je zjevné z formy registů, které se věnují podrobněji starším a historicky závažnějším listinám než majetkoprávním pořízením, jejichž faktická cena již pominula.

vodním znění (vesměs jen údaj o roku vydání). Zvláště je upozorňováno na česky psané písemnosti. Důvod, proč se chci podrobněji věnovat tomuto inventáři, je v tom, že je posledním úplným soupisem univerzitních listin (navíc již uspořádaný chronologickým způsobem) před extradicí části listinného materiálu do muzejního archivu. Poskytuje nám vedle tří předchozích soupisů nejlepší obraz o původním stavu listinného fondu pražské univerzity.

První skupinu A Priesterlichova inventáře tvoří 19 papežských listin, druhá označená B obsahuje 44 písemností, vydaných světskými panovníky. Početnou skupinu C, která zahrnuje 91 listin k univerzitním kolejím, kaplím a jejich majetku, rozřídil autor do čtyř oddělení podle století (14.—17. století). Skupina D obsahuje 7 listin vydaných pražskými arcibiskupy a dalšími církevními osobami. Do skupiny E byly zařazeny písemnosti (celkový počet není uveden přesně) cizích panovníků. Následující skupinu F (statuta) tvoří pouze dva dokumenty — listina Arnošta z Pardubic z roku 1360 s prvními statutárními nařízeními pro univerzitu a kniha statut Karlovy koleje. Ve skupině G nazvané *Conventiones inter universitatem Pragensem aliaque corpora initiae* byly inventovány pouze tři smlouvy 16. a počátku 17. století. Skupina H se přidržela věcného členění, které jí dal jezuitský inventář z roku 1638, a zachycuje 12 listin, jež jsou spojeny s Husovým jménem nebo husitskou univerzitou. Skupina I (12 listin) se vztahuje ke koleji českého národa a skupina K se váže k unii Karlo-Ferdinandovy univerzity v roce 1654 (6 písemností). U skupiny L je poznamenáno pouze, že obsahuje dokumenty k mlýnu v Michli. Skupinu M (57 písemností) označil autor *Miscellanea* a rozřídil ji stejně jako skupinu C do čtyř oddělení podle staletí (14.—17. stol.). Poslední skupina N nazvaná *Chartae nonnullae* obsahuje 10 položek, zahrnujících nedatované písemnosti a soupis karolinské knihovny.⁷⁵⁾

Celkový počet Priesterlichem inventovaných listin z předhusitského období představuje přes 120 kusů, pro období do roku 1500 to je téměř 180 listin, které se zachovaly buď v originále nebo v současných kopiích.⁷⁶⁾ I když z předchozích inventářů, zvláště jezuitského, je možno tento počet poněkud rozšířit, poskytuje jeho soupis díky chronolo-

⁷⁵⁾ Z této skupiny lze s určitostí identifikovat pět listin z předhusitského období. Některé položky zaznamenávají sumárně více listin (č. 8, 9), takže celkový počet písemností lze odhadnout na 16 kusů.

⁷⁶⁾ Přestože jde o časové členění zdánlivě umělé, má svoje opodstatnění z několika důvodů. Rok 1419 měl rozhodující význam nejen pro dějiny celé země, ale také pro pražskou univerzitu, protože na počátku husitské revoluce se urychlil vývoj, započatý Dekretem kutnohorským, v němž univerzita ztrácí své mezinárodní postavení, omezuje výuku na artistickou fakultu, snižuje počty profesorů a studentů a vzápětí dokonce načas zastavuje svou činnost. Přelom 15. a 16. století, obecně přijímaný za přechod středověku k novověku, nemá v univerzitní činnosti žádný praktický význam, představuje však pomyslné dělítko, od něhož začíná v našich zemích přibývat mezi prameny úředního původu spisový, vesměs papírový materiál, vytěsňující doposud převládající listiny psané na pergamentu.

gickému řazení a časovému určení většiny písemností jedinou skutečně verifikovatelnou představou o celkovém rozsahu původního listinného fondu pražské univerzity.⁷⁷⁾

Pokusme se tedy závěrem konfrontovat stav, zachycený v inventářích univerzitního archivu s dochovaným listinným materiálem. První zjištění je zdánlivě překvapivé. Doposud bylo shromážděno 176 listin z předhusitského období (do roku 1419 včetně) a celkem 232 listin vydaných do roku 1500.⁷⁸⁾ Obě čísla jsou větší, než uvádí Priesterlichův inventář, je to však vysvětlitelné tím, že nynější soupis zahrnuje i písemnosti uložené mimo univerzitní archiv, t. j. univerzitou vydané, opisy a listiny, známé pouze z formulářových sbírek. Z toho vyplývá i druhá skutečnost, že téměř jedna třetina listinného materiálu se nezachovala v originále a je ji nutno hledat v různých sbírkách opisů, kam se dostaly od příjemců (většinou soukromých osob), pro něž univerzita své listiny vydávala.

MICHAL SVATOŠ

Der Umfang und die ursprüngliche Struktur des Urkundenbestandes der Prager Universität

ZUSAMMENFASSUNG

Um anachronistischen Auslegungen der ältesten Geschichte der Prager Universität entgegenzutreten zu können, müssen wir ihre ursprüngliche Struktur kennenlernen und die Veränderungen verfolgen, zu welchen es in den einzelnen Phasen ihrer Entwicklung gekommen war. Einer der besten Vermittler unserer Kenntnisse der institutionellen Geschichte, ist das Quellenmaterial amtlicher Provenienz, unter welchem gerade die Urkunden eine bedeutende Rolle spielen, da sie ja schon durch ihren Charakter als Dokumente, welche die Rechte der Universität, ihrer Teile und Mitglieder sicherten, eine umfangreiche Aussagefähigkeit besitzen. Außerdem ist dank dem heutigen Stand der historischen Kritik das diplomatische Material verhältnismäßig leicht verifizierbar.

Da die institutionelle, sowie die ökonomische Struktur der Prager Universität eine bestimmte Mehrgeleisigkeit aufweist, konnte auch die Struktur der Universitätskanzlei

⁷⁷⁾ Inventáře z let 1545–1638, které jsou mnohdy obsažnější co do počtu inventovaných písemností a rozsahu regestů, mají jednu velkou nevýhodu — neurčují vždy datum vzniku písemnosti nebo datují velmi nepřesně, takže je vždy nelze srovnat se zachovaným diplomatickým materiálem.

⁷⁸⁾ Výzkum není stále ještě ukončen. Zvláště by měl být dokončen průzkum fondů Archivu Národního muzea v Praze, kde by měly být uloženy desítky písemností předaných na počátku 19. století. Pro předhusitskou dobu však není možno počítat s větším množstvím nových nálezů, protože podle údajů z inventářů by se mělo jednat vesměs o písemný materiál přelomu 15. a 16. až počátku 17. století. Shromážděné písemnosti jsou připraveny k vydání v novém univerzitním diplomataři, k němuž je tato studie přípravým materiálem.

keine andere sein. Dieselbe kennzeichnete sich durch die Besonderheit, daß ihr Apparat überwiegend von Absolventen der Universität gebildet wurde, wobei auch die Tatsache in Erwägung genommen werden muß, daß die Universität nicht nur auf die Tätigkeit ihrer eigenen Kanzlei angewiesen war, sondern auch die Hilfe der relativ hochgebildeten Mehrheit ihrer Mitglieder ausnützen konnte.

Der heutige Umfang des Urkundenmaterials der Prager Universität stellt eine verhältnismäßig repräsentative Auswahl des ursprünglichen Archives dar. Trotz mehrfacher Verluste ist im Universitätsarchiv die Mehrheit des wichtigsten Schrifttums und auch die Mehrheit der Universitätskorporationen (Kollegien, Börsen, Kapellen usw.) vertreten. Der Hauptbestand des Urkundenmaterials der Universität (223 Schriftstücke aus den Jahren 1322–1960) wird heute im Archiv der Karls-Universität betreut. Der zweitgrößte Teil des Schriftmaterials kam durch eine Schenkung Professor M. Millauers zu Beginn des 19. Jh. in das Archiv des Nationalmuseums in Prag, wo es sich bis heute befindet (der vollständige Umfang der Delimitation wurde noch nicht festgestellt). Aus dem Nationalmuseum wurde auch ein Komplex von neun Urkunden des Karlskollegs dem ehemaligen Landesarchiv übergeben, die sich jetzt im Bestand Akten verschiedener Provenienz des Zentralen Staatsarchives (Státní ústřední archiv) in Prag befinden. Durch seine organische Tätigkeit ist gleichfalls der Urkundenbestand des Archives des Prager Metropolitankapitels angewachsen, in welchem von den Prager Erzbischöfen, als Universitätskanzlern oder den Dekanen des Allerheiligen-Kapitels an der Prager Burg, als Konservatoren der Rechte der Universität, Urkunden der Universität aufbewahrt wurden.

Eine Analyse der drei ältesten Inventare des Universitätsarchives aus den Jahren 1545, 1609 und 1638, welchen noch das umfangreichste Urkundenverzeichnis des Universitätssyndikus R. v. Priesterlich von 1755/56 beigelegt wurde, bezeugt daß die Zahl der heute evidierten Schriftstücke (176 Urkunden bis z. J. 1419 und insgesamt 232 Stücke bis z. J. 1500) sogar größer ist, als die ursprünglichen Archivbeihelfe anführen. Diese Tatsache ist dadurch zu erklären, daß in das gegenwärtige Inventar, welches die Grundlage für den in Vorbereitung stehenden Diplomatär der Prager Universität bildet, auch von der Universität erlassene Schriftstücke, Abschriften und aus Formularensammlungen bekannte Urkunden aufgenommen wurden. Als tiefster Eingriff in den ursprünglichen Urkundenbestand, muß neben der Vernichtung des Archives des König—Wenzel—Kollegs aus der vorhussitischen Periode und dem Verlust einzelner Urkunden des Karlskollegs, der von den nazistischen Verwaltern der Karls-Universität am Ende des 2. Weltkrieges verursachte Verlust der beiden bedeutendsten Urkunden (Papst Clemens VI. aus dem Jahre 1347 und König Karls IV. aus dem Jahre 1348) angeführt werden, die zusammen mit den Insignien und dem ältesten Bestand des Universitätsarchives aus Prag abtransportiert wurden und seitdem verschollen sind.

ÚKOLY V OBLASTI DĚJIN ČESKÉHO HUMANISTICKÉHO ŠKOLSTVÍ

JAN MARTÍNEK

V poslední době bylo poněkud častěji psáno na stránkách vědeckých časopisů o Rukověti humanistického básnictví. Příčinili se o to jednak posuzovatelé pátého svazku (do tohoto časopisu o něm napsal I. Hlaváček; 23/2, 1983, 64—66), jednak autoři — bylo třeba zdůvodnit velké zdržení v tiskárně (LF 104, 1981, 189; 106, 1983, 232). Při té příležitosti byly podány zprávy i o další práci — přípravě 6. a 7. svazku (dodatky, résumé hesel a rejstříky). Vydáváním Rukověti bádání o humanismu nekončí. Je nutno zabývat se paralelně některými problémy týkajícími se tohoto období v samostatných publikacích a časopiseckých člancích. Proto je čas od času třeba formulovat hlavní otázky. Tento článek má být protějškem zmíněných zpráv zabývajících se úkoly v souvislosti s vydáváním Rukověti. Týká se totiž prací vznikajících vedle ní.

Vývoj paralelní badatelské činnosti provázející vydávání Rukověti není ponechán náhodě, nýbrž vychází z potřeb tohoto díla. V samostatných člancích byla podána charakteristika humanistických literárních druhů, útvarů a zvyklostí a bylo pojednáno o členění humanistických tisků.¹⁾ Jde o informace potřebné pro uživatele Rukověti, které by však příliš zatížily předmluvy k jednotlivým svazkům, jejichž účelem je spíše zdůvodnit způsob vydávání a výstavby díla, než zabývat se charakteristickými znaky humanistické literatury. Podobně bylo samostatně pojednáno o dílčích biografických a bibliografických problémech, jejichž podrobné zpracování v Rukověti by porušilo vyvážený poměr mezi jednotlivými hesly — na takové práce pak bylo v Rukověti pouze odkázáno. Toto vědomé podřízení badatelské práce mimo Rukověť cílům tohoto díla bylo nezbytné. Vydávání Rukověti, která již nyní dosáhla na 2 400 stran textu a bude pokračovat dalšími svazky, je tak velkým úkolem, že by jakékoli tříštění badatelských zájmů a nedostatek soustředění, kázně a racionálního přístupu k výběru námětů ohrozily dokončení díla. Okamžitým stavem pra-

¹⁾ LF 83, 1960, 128—134, 269—274; ZJKF 7, 1965, 10—24; SK 7, 1972, 23—38; HUCP 24/1, 1984, 7—26. Zkratky jsou vysvětleny v závěrečné poznámce 31.

cí na Rukověti a jejími potřebami je odůvodněn i tento článek. Při úvahách, jaké druhy rejstříků má sedmý svazek Rukověti obsahovat a jak mají tyto rejstříky být uspořádány, aby co nejvíce usnadnily práci badatelů, bylo nutno položit si otázku, jaké vědecké náměty se budou s pomocí materiálu Rukověti především zpracovávat. Nebylo by správné ponechat si závěry plynoucí z těchto úvah jen pro interní potřebu. Pokud se tyto závěry týkají školství, sdělím je v tomto článku, úkolům v ostatních oblastech výzkumu (literatura, jazyk, historie atd.) chci věnovat pojednání ve sborníku Strahovská knihovna. Není zvykem zveřejňovat náměty k vědecké práci — bývají předkládány veřejnosti až ve zpracované podobě. Důvodem opatrnějšího postupu v této věci mohou být obavy z možných důsledků předčasného zveřejnění duševního vlastnictví, jímž je konec konců již sama představa o vhodnosti a potřebě zpracování určité látky. V daném případě je situace právě opačná. Spíše je třeba se obávat, že nebude dostatek autorů, kteří by se chtěli věnovat zpracování neobyčejného množství dochovaných údajů, dnes již z velké části registrovaných v Rukověti, jejichž nejrůznější kombinace představují nepřehledné množství námětů. Zájem bude proto spíše třeba podnítit — jednou z cest může být zadávání vysokoškolských prací z tohoto oboru. I tyto příspěvky studentů je třeba považovat za základ soustavného zpracování. Lze dokonce říci, že se systematický výzkum tak rozsáhlého pramenného základu bez nich neobejde. Jde o to, aby práce vysokoškoláků byly cílevědomě řízeny a koordinovány s uplatněním znalostí, co vše publikovaný materiál umožňuje a jakých výsledků chceme s jeho pomocí dosáhnout. Některé náměty má ukázat právě tato práce. Vychází z vydaných pěti svazků Rukověti, a protože se ještě nelze odvolat na dodatky (připravený 6. svazek), z nálezových zpráv, které jsem v době konání heuristických prací systematicky vydával v Listech filologických a Strahovské knihovně.²⁾ Souhrnné zprávy o výsledcích zahraničních výzkumů byly uveřejněny rovněž v Listech filologických, dále ve Zprávách Jednoty klasických filologů, ve Věstníku Čs. akademie věd a ve sborníku Huma-

²⁾ V závorce jsou udána místa, kde byl materiál uvedený ve zprávě získán: LF 84, 1961, 151—153 (Olomouc); LF 89, 1966, 183—192 (Berlín, Budyšin, Drážďany, Gdaňsk, Halle, Jena, Varšava, Zhořelec, Zwickau, Žitava); LF 90, 1967, 78—86 (Bratislava, Zwickau); LF 90, 1967, 184—192 (Praha); LF 91, 1968, 74—83 (Berlín, Zwickau); LF 91, 1968, 303—312 (Admont, Graz, Göttweig, Innsbruck, Klagenfurt, Klosterneuburg, Linz, Melk, Salzburg, Vídeň); LF 92, 1969, 137—150 (Stockholm, Strängnäs, Västerås, Uppsala, Lund); LF 92, 1969, 150—164 (Berlín, Katovice, Krakov, Varšava, Vratislav, Zwickau, Žitava); LF 93, 1970, 295—304 (Herborn, Köln, Leipzig, Mainz, Marburg, Nürnberg, Stuttgart, Wiesbaden, Wittenberg); LF 94, 1971, 218—227 (Annaberg, Greifswald, Rostock, Weimar, Zwickau); LF 95, 1972, 43—49 (Annaberg, Zwickau); LF 96, 1973, 101—112 (Brno, Jindřichův Hradec, Cheb, Liberec, Žitenice); LF 97, 1974, 156—167 (Praha i zahraničí); LF 100, 1977, 116—117 (Pannonhalma). Připojuji obdobné nálezové zprávy J. Hejnice: LF 88, 1965, 73—87 (Slaný, Křivoklát); ZJKF 7, 1965, 179—184 (Bratislava, Praha); Historická knižní vazba 1966—70, 43—49 (Strahov); SK 8, 1973, 19—27 (Praha); LF 100, 1977, 118—127 (Český Krumlov).

nistická konference 1966. Tyto nálezové zprávy samozřejmě neobsahují všechny nové objevy. Pokud se o jednotlivých zjištěných památkách zmiňují, činí tak v největší stručnosti a zpravidla neuvádějí všechny autory příspěvků ve sbornících, nýbrž často jen ty, kteří nebyli uvedeni ve svazcích Rukověti dostupných v tištěné podobě k roku vydání nálezové zprávy. Důvodem tohoto postupu byla snaha podat důkaz, že šlo o dílo v literární historii dosud neznámé, že tedy byla zjištěna památka — podle tehdejšího stavu vědění — unikátní. Relativně úplný podklad pro zkoumání humanistického školství v nejširších souvislostech vytvoří proto až vydání dodatků, které však je, jak lze oprávněně doufat, již v dohledu.

Shromážděný materiál je tak bohatý, že je zcela vyloučeno zpracovat celý komplex otázek týkajících se humanistického školství v jedné publikaci, i kdyby měla mnoho svazků a vznikla spoluprací několika autorů. Jde o práci pro celé generace, jednotlivé problémy bude nutno zvládnout postupně, podmínkou obecnějších pojednání budou detailní rozborů, práce na sebe budou badatelsky navazovat. Je třeba mít také na zřeteli, že se materiál povahy převážně literární shromážděný v Rukověti a v nálezových zprávách nemůže stát jediným základem zpracování. Vždy musí být konfrontován s prameny historickými, ať již jsou vydány či nikoli, a s novodobými zpracováními pramenů.

V článku uvádím látku podle těchto základních hledisek:

1. Osoby
2. Věci
3. Místo
4. Čas

Jako první kritérium jsem zvolil osoby vzhledem k tomu, že hesla Rukověti jsou utvořena na osobním základě. Tato skupina se týká: a) jednotlivců, b) skupin osob podle povolání nebo jiných hledisek. Pod pojmem věci řadím: a) instituce (školy), b) prameny a literární památky 15.—17. stol. týkající se školství. Třetí oddíl se zabývá kulturní (školskou a literární) topografií a čtvrtý sleduje náměty, které jsou určeny chronologickými zřeteli. Kategorii místa a času se samozřejmě nelze vyhnout ani v prvních dvou skupinách a naopak zase nejsou skupiny 3 a 4 myslitelné bez osobních a věcných (institucionálních) zřetelů. Kritéria se tedy navzájem, jak tomu bývá v podobných případech, prostupují.

1 a

Životopisy podané v Rukověti jsou značně podrobné, ale u významných osobností bylo nutno uvést biografická data v určitém výběru. Některá hesla Rukověti proto nepředstavují konečné stadium životopisné práce, nýbrž pouze základ, umožňující vznik monografií o profesorech a učitelích 15.—17. stol. Za nejnaléhavěji potřebnou po-

važují práci o Janu Campanovi. Tato bezpochyby nejvýznamnější postava pozdního humanismu v Čechách žije v povědomí dnešních lidí především díky beletristickému vyličení, ale její skutečné osudy a pedagogické i literární snahy jsou širší veřejnosti málo známy, přestože by právě tato veřejnost velmi uvítala informace o historickém Campanovi. Dějiny literatury a jiná zpracování obecnějšího rázu uvádějí zpravidla jednotlivá Campanova díla (často komedii *Bretislaus*), ale nepodávají ucelený obraz o Campanovi, který lze vytvořit podle několika desítek jeho tištěných prací a mnoha set příspěvků v příležitostných sbornících, ani vývojové etapy jeho literární práce. Hlavním a dosud nevyužitým pramenem jsou právě zmíněné příspěvky, které při Campanově sdílnosti a při obsažnosti a hutnosti jeho projevu výrazně dokreslují jeho portrét, jak byl vytvořen dosavadními literárními historiky na základě jeho několika nejvýznamnějších děl a podle pramenů historické povahy. Naléhavou potřebu podrobně vylíčit Campanův život a zpracovat jeho dílo ještě zvyšují nedávno publikované doklady jeho nekonvenčního přístupu k literatuře, zejména příležitostné, a hluboce lidského vztahu k literárním partnerům, kteří působili především ve školské oblasti.³⁾ Těžiště příštího zpracování bude ve vystižení toho, co je pro Campanovo školské a literární působení typické — tato charakteristika musí být ovšem doložena jednotlivými zdroji informací, mezi nimiž budou mít nyní převahu prameny literární povahy. Nebude právě snadné prostudovat na tisíc starých tisků a rukopisů, ale takto vynaložená práce přinese nový pohled na tuto významnou postavu.

Nelze vypočítávat ostatní osobnosti literárního a školského života, jimž by měla být věnována monografie. Je možno jen obecně upozornit, že i v těchto případech bude nutno využít informací, které nacházíme v textu, nadpisech i podpisech drobných příspěvků, jejichž sdělovací schopnost pro biografické účely je relativně větší než u samostatných prací humanistů nebo u jiných pramenů. V textu příspěvků lze hledat většinou informace týkající se přátelských styků v oblasti školství a literatury, v nadpisu a podpisu přesné údaje o autorovi, zejména o místě jeho pobytu nebo o jeho zaměstnání k určitému datu.⁴⁾ Je samozřejmé, že je třeba využít také těch básní nebo prozaických literárních projevů, které jsou věnovány osobě, jíž se zpracování týká. Velmi početné dedikace významným osobám bylo možno otisknout v *Rukověti* pouze pod jménem autorů, nikoli pod jmény adresátů. Jejich úplný přehled z tohoto hlediska umožní až analytický osobní rejstřík. Rovněž je třeba využít rukopisných věnování na titulech tisků⁵⁾ a přihlížet ke knihám, zejména konvo-

³⁾ SK 10, 1975, 59.

⁴⁾ LF 93, 1970, 198—199.

⁵⁾ HUCP 24/1, 1984, 23.

lutům, z majetku osoby, jíž se zpracování týká.⁶⁾ Rekonstrukce knižního majetku bude v některých případech předpokladem k napsání monografie. Zvláště mnoho materiálu k tomu účelu poskytuje umělá sbírka knih se supralibros v *Liberci*,⁷⁾ jíž bylo využito zejména k sestavení životopisu Jana Strialia⁸⁾ a jeho žateckých příbuzných, kteří vesměs zaujímali významné místo ve školství a literatuře. Nejcenějším zdrojem informací je kalendář se Strialiovými poznámkami dochovaný mezi jeho knhami. Z tohoto nálezu a z dalších objevů podobného významu, k nimž došlo v poslední době, vyplývá požadavek systematické prohlídky těch kalendářů, jichž mohl majitel užívat současně jako zápisníků. Významným zdrojem biografických informací jsou též památníky vzniklé ve školském prostředí. Některé z nich byly zjištěny až po zpracování příslušných hesel *Rukověti*, a proto je třeba hledat informace o nich v náleзовých zprávách.⁹⁾

1 b

Vedle monografií o jednotlivcích by měly vznikat i takové práce, které by se zabývaly jednotlivými skupinami osob podle jejich školského povolání nebo vztahu ke školství. Půjde především o učitele partikulárních škol. Na podkladě velmi rozsáhlého materiálu by mělo být doloženo, jakými cestami přispívali ke kulturnímu povznesení měst, kde působili, jak vytvářeli spolu s ostatními vzdělanými obyvateli měst — většinou bývalými školskými pracovníky — jakési literární okruhy, totiž volná, neformální a proměnlivá sdružení, umožňující společné pěstování literatury. Sledovat složení těchto okruhů a jeho změny v průběhu času v jednotlivých městech na základě materiálu *Rukověti*, náleзовých zpráv a místních pramenů patří k úkolům nejděčnějším, ale zároveň nejobtížnějším. Překážky působí množství dokladů v *Rukověti* a náleзовých zprávách i nedostatek regionálních badatelů, kteří by mohli zpracovat s přihlédnutím k místním historickým pramenům látku pro svou oblast nebo město. V přednáškách konaných 29. 11. 1973 v Praze a 27. 11. 1974 v Bratislavě¹⁰⁾ jsem požadoval, aby se výzkumu regionálních ohnisek partikulárního školství a novolatinské literatury věnovali při své pedagogické práci profesori latiny ve venkovských městech podle vzoru svých předchůdců, kteří působili v druhé polovině minulého a v první polovině tohoto století. Přesvědčil jsem se, že s provedením tohoto záměru jsou spojeny značné nesnáze. Dnes, po desíti letech od konání zmíněných přednášek, se bude tento požadavek zdát ještě méně reál-

⁶⁾ LF 83, 1960, 269.

⁷⁾ LF 96, 1973, 107—112.

⁸⁾ *Rukověť* 5, 224—226.

⁹⁾ LF 96, 1973, 102.

¹⁰⁾ ZJKF 16, 1974, 2—3, 49; 17, 1975, 2—3, 84.

ný. Jak již bylo řečeno v úvodu tohoto článku, je značně obtížné získávat pracovníky pro tuto oblast, která je v regionálním měřítku zanedbávána. Přesto se nelze úplně zříkat tohoto úkolu, který musí být vykonán, jestliže chceme vytvořit úplný obraz kulturního posláním venkovských škol. Práce by probíhala v několika etapách:

a) pořízení úplného soupisu místních pramenů a literatury včetně efemerních drobných periodik a výročních zpráv

b) excerpce údajů o starých tiscích a rukopisech příslušného regionálního zaměření z Rukověti a nálezových zpráv (event. dodatků)

c) prohlídka těchto tisků a rukopisů

d) konfrontace výsledků této heuristiky (b, c) s místními prameny (a)

e) sestavení přehledu členů místního literárního okruhu v průběhu času s charakteristikou jejich činnosti ve školském nebo jiném povolání a jejich účasti na literárním dění buď původní tvorbou nebo podporou literární činnosti.

K pramenům uvedeným v bodu a sice Rukověť z velké části přihlédla, ale požadavek zařazení údajů do jiného kontextu a obohacení informací Rukověti o další detailní zjištění předpokládá práce uvedené ve výčtu sub a a d. Vzhledem k tomu, že památky uvedené sub b jsou uloženy převážně v Praze, kde je tudíž nutno zvládnout většinu prací zmíněných sub c, byla by účelná spolupráce regionálního pracovníka s odborným zaměstnancem některé pražské instituce, která uchovává nebo zpracovává tisky a rukopisy z 15.—17. stol. Je třeba konstatovat, že kulturní poměry za humanismu byly již často zkoumány v regionálním měřítku, ale nikde nebylo využito všech dnes známých literárních pramenů; v některých případech k nim nebylo přihlédnuto vůbec.

Po J. Královi¹¹⁾ bude nutno znova zpracovat literární činnost humanistických profesorů. Velká pozornost by se měla věnovat sledování jejich pedagogické a literární spolupráce s učiteli pražských partikulárních škol, kteří měli příležitost častěji konat disputace na akademické půdě a z tohoto i z jiných důvodů získávali ve srovnání s venkovskými učiteli jakési výsadní postavení. Bylo řečeno, že jak profesori, tak pražští učitelé s vysokoškolským vzděláním usilovali o zpracování obecnějších námětů a svými dedikacemi mířili výše než jejich venkovští kolegové, protože se považovali do jisté míry za představitele celé země a nikoli jen města, kde působili.¹²⁾ Bylo by užitečné sledovat vývoj této jejich literární činnosti, která se obracela k významným osobám a vyrovnávala se závažnými problémy týkajícími se českých zemí.

Pozornost lze věnovat přátelům a mecenášům škol, zejména pražské akademie — bylo jich více, než jich uvádí Campanus ve svém spisu Ca-

lendarium beneficiorum.¹³⁾ Pramenem budou hlavně literární dedikace. Cenná by byla i publikace, která by uvedla v časovém sledu odpůrce vysokého učení, jako byli Martin Kuthen, Pavel z Jizbice a Michal Pěčka z Radostic, a seznámila čtenáře s jejich satirickou a pamfletistickou činností, jejímž terčem byli pražští mistři.¹⁴⁾ Satirický prvek je v české humanistické literatuře vzhledem k jejímu rozsahu relativně vzácný a již proto by bylo vhodné věnovat tomuto literárnímu odvětví ve vztahu ke školství samostatnou studii. Bude třeba rozlišit, zda kritika vysokého učení pramenila z kosmopolitního zaměření, přezírajícího jeho provinční charakter, či z osobních nebo jiných důvodů.

České školství mělo pochopitelně přátele i nepřátele také v cizině. Účelné by proto bylo zachytit v relativní úplnosti pochvalné¹⁵⁾ i kritické hlasy,¹⁶⁾ zvláště pokud jsou odezvou polemik, k nimž došlo v Praze.¹⁷⁾

Rukověť tvoří základ pro sledování úlohy pedagogů ve šlechtických rodinách, pokud byli literárně činní.¹⁸⁾ Vývoj a význam této instituce by bylo možno sledovat s přibráním dalších pramenů.

Zbývá poslední skupina: žáci a studenti. O námětech vyplývajících z peregrinatio academica se není třeba rozepisovat. Informací toho druhu, ať již vyplývají z matrik či z jiných pramenů, je účinně využíváno. Je však třeba upozornit na nevyužitý materiál Rukověti o českých studentech na cizích latinských (středních) školách. Na základě Rukověti si lze položit otázku, čeho dosáhli v literatuře čeští absolventi vysokých škol, zejména zahraničních.¹⁹⁾

O tom, že je možno aspoň do určité míry rekonstruovat nezachované matriky partikulárních škol na základě literárních sborníků vydávaných těmito školami, bylo již psáno.²⁰⁾ V té souvislosti byl materiál uveden pouze demonstrativně. Je tedy třeba pořídit úplný seznam takových sborníků podle Rukověti a dalších sdělení a z něho vyčerpat jména žáků. Půjde pochopitelně jen o pokročilejší žáky (kteří byli schopni literárních projevů) a nebude možno získat informace pro celou dobu existence školy, nýbrž jen pro jednotlivá léta.

V závěru této kapitoly o osobách upozorňuji, že by vhodnou pomůckou pro využití Rukověti bylo rozdělení jejich hesel do několika kategorií. Nejrozsáhlejší by byla ta, kam by byli zařazeni autoři soustředění přímo

¹³⁾ Rukověť 1, 275.

¹⁴⁾ Pokud jde o Pěčku, srov. příspěvek v HUCP 12/1—2, 1972, 111—123.

¹⁵⁾ HUCP 18/2, 1976, 46.

¹⁶⁾ Srov. verše: *Est Helicon ibi, sed quem gens Hussitica multis annis excoluit non sine laebe quidem (o pražské akademii)*. LF 91, 1968, 305.

¹⁷⁾ Srov. verše v LF 91, 1968, 77.

¹⁸⁾ HUCP 24/1, 1984, 14.

¹⁹⁾ Vzhledem k Frankfurtu n. O. jsem řešil tuto otázku v článku: Die Universität Frankfurt (Oder) und der böhmische Humanismus vydaném ve sborníku: Die Oder-Universität Frankfurt, Beiträge zu ihrer Geschichte, Weimar 1983, 162—165.

²⁰⁾ HUCP 11/1—2, 1970, 48.

¹¹⁾ LF 36, 1909, 401—427.

¹²⁾ HUCP 24/1, 1984, 17.

nebo prostřednictvím partikulárních škol v literární obci při pražské akademii. Další kategorie by tvořili autoři seskupení kolem jiných evangelických škol v Čechách a na Moravě, kolem učilišť katolických, německých škol v Praze, významných kulturních center s bohemikálními vztahy v Sasku, v Lužicích a ve Slezsku atd. Zvláštní skupinu by tvořili čeští exulanti; její vnitřní dělení by bylo podle zemí, kde našli útočiště. Ti autoři, kteří náleželi několika kategoriím, by byli uvedeni pod tou, v níž bylo těžiště jejich činnosti; pořadová čísla ostatních kategorií by byla uvedena za jejich jmény v závorkách. Nejkompaktnější by byla kategorie uvedená zde jako první. U jejich příslušníků připadá částečný příklon k jiným kategoriím relativně nejméně v úvahu; u exulantů by byl naopak pravidlem. Takto utříděný materiál se může stát základem dalšího zpracování.

2 a

Dříve zmíněný přehled učitelů a jiných vzdělaných osob, které tvořily ve venkovských městech literární okruhy, a seznam žáků mimopražských partikulárních škol, rekonstruovaný podle literárních sborníků, může tvořit základ pro dějiny těchto škol. Zejména pro ty nekatolické školy, které se hlásily k pražské akademii, bude třeba více využívat literárních pramenů. Naopak je třeba počítat s tím, že pro dějiny školství v katolických městech budou často směrodatné spíše běžné historické prameny než zdroje literární povahy. Pozornost bude třeba věnovat také jednotlivým pražským partikulárním školám. Pro dějiny škol v českých a moravských městech, kde převažovalo německé obyvatelstvo, bude nutno hledat literární prameny především v Sasku a ve Slezsku. Zpravidla se dochovaly v okruhu té vysoké školy, kam odcházeli žáci ze zmíněných měst a odkud tato města přijímala absolventy do svých služeb. Pro severozápadní Čechy připadají v úvahu především školská a kulturní centra v Lipsku a Wittenberku, pro severní Moravu a Slezsko (ale také pro některá místa v severních Čechách a pro Jihlavu) Frankfurt nad Odrou. Na rozsáhlý materiál toho druhu bylo již upozorněno v nálezových zprávách (pozn. 2), které však bude nutno doplňovat dalším badáním.

Zvláštní kapitolu tvoří literární zprávy o těch učilištích mimo města, která se svou úrovní blížila městským školám a v některých případech nad ně dokonce vynikala. Jednotlivé práce byly již věnovány školám na Hasištejně a v Novém Sedle nad Bílinou.²¹⁾ Další pozoruhodná škola byla ve Vraclavi u Vysokého Mýta. O tom, že její učitel Pavel Hanuš Lanškrounský byl mezi humanisty oblíben, svědčí vydání dvou sborníků k je-

ho úmrtí r. 1598, do nichž přispěli oba nejvýznamnější představitelé latinské literatury před Bílou horou Carolides a Campanus.²²⁾ To svědčí o Hanušově literární orientaci — pocházel ostatně z humanistické rodiny a studoval zřejmě na latinských školách moravských a slovenských — a tím nepřímou úroveň školy, která byla schopna poskytnout působením humanisticky vzdělaného učitele nadanějším žákům předpoklady pro vyšší studia. Bylo by vhodné shromáždit a kriticky zhodnotit všechny údaje o této škole. V této souvislosti připomínám také péči Jana Hodějovského o vzdělání venkovské mládeže. Tyto informace poskytuje veršovaná korespondence jeho přátel ve Farrago 1—4.²³⁾ Bude nutno pátrat v materiálu Rukověti po dalších dokladech existence venkovských škol vyšší úrovně. Nejde jen o výslovné zmínky o takových školách, nýbrž i o nepřímé údaje, z nichž je možno na existenci těchto učilišť usuzovat. Všechny tyto zprávy pramenů, týkající se kvality vesnického školství, patří mezi svědectví o tom, že význam humanismu v českých zemích nespočíval ani tak ve světové proslulosti jeho hlavních představitelů, jako v mimořádném rozšíření vzdělání, k němuž měla díky husté síti škol dobré úrovně přístup relativně velká část obyvatelstva.

Materiál týkající se vysokého školství a zvláště pražské akademie je v Rukověti tak bohatě zastoupen, že se jej podaří zvládnout jen po etapách, na což jsem upozornil již v úvodu tohoto článku. Zatím bych chtěl zdůraznit pouze dva náměty. Bylo by užitečné zkoumat literární ohlasy různých pokusů o reformu vysokého učení. Drobným příspěvkem k zpracování tohoto námětu je zatím článek o instituci šlechtických rektorátů, které měly akademii získat vlivné přátele a tím předpoklady pro zvýšení úrovně vzdělávací činnosti.²⁴⁾ Dalším rozsáhlým úkolem je zkoumat vztah literární družiny Jana st. Hodějovského, k níž se hlásilo (bereme-li v úvahu i česky píšící autory) na sto spisovatelů, k pražskému vysokému učení. Tento námět je významný proto, že jde o etapu pronikání humanismu na akademickou půdu v letech 1540—66. Předtím se toto hnutí uplatňovalo především mimo vysoké učení a spíše díky iniciativě jednotlivců, která obvykle neměla institucionální oporu, později mělo naopak své centrum v pražské akademii. Pro německou oblast zpracoval pronikání humanismu ve vysokoškolském prostředí G. Bauch. Bylo by záhodno, aby se takové práce dočkalo i pražské vysoké učení. Bylo by zajímavé sledovat protichůdné zájmy členů Hodějovského družiny a pražských mistrů, kteří se postupně stali z odpůrců nového hnutí jeho přívrženci, ovšem až v době, kdy humanismus jinde odkvétal. Zdá se, že iniciativa Matouše Collina a Jana Hodějovského sehrála velkou úlohu, ale že nápor postupoval z mnoha stran a že právě díky početnosti dru-

²²⁾ Rukověť 2, 267.

²³⁾ Tamtéž, 319.

²⁴⁾ HUCP 16/2, 1976, 41—47.

²¹⁾ HUCP 15/1, 1975, 19—34; 21/2, 1981, 23—47.

žiny, jejíž členové obsazovali učitelská místa na partikulárních školách a tím vytvořili potřebné zázemí, slavily nakonec humanistické literární snahy na akademické půdě triumf.

2 b

Hesla Rukověti obsahují údaje o publikacích, které vznikly na školách, zejména vysokých, nebo vyučování sloužily. Jsou to školní řády, učebnice, veršované obsahy antických spisů, disputace, přednášky, slavnostní řeči, školní dramata, blahopřejné sborníky k promócím, k jiným významným příležitostem ve školském životě, k počtům mecenášů škol a k událostem týkajícím se celé země. Každému z uvedených druhů publikací lze věnovat samostatnou práci a v souvislosti s disputacemi a jinými spisy naukového zaměření položit zároveň otázku zastoupení vědních oborů a jejich vývoje, jak se jeví z uvedených druhů prací. Mezi rukopisy školského původu lze řadit památníky studentů a profesorů.

3

O školské topografii českých zemí bylo již mnoho psáno v pracích Z. Wintera, M. Truce, F. Šmahela a dalších autorů. Stejně bude třeba zpracovat topografii literární a výsledky zachytit kartograficky. Zvláště bude záležet na vyznačení míst, jichž se týkají literární památky, a na grafickém určení frekvence těchto literárních vztahů. Podobně mohou být zachycena působiště spisovatelů. Mapky zobrazující situaci v různých obdobích by měly provázet též sedmý (rejstříkový) svazek Rukověti. Jejich srovnáním s kartografickým znázorněním školských poměrů názorně vynikne, zvláště pro předbělohorské půlstoletí, překvapivě těsné spojení mezi školstvím a literaturou.²⁵⁾

4

V článku o příležitostném básnictví za humanismu²⁶⁾ jsem navrhl zpracování tohoto literárního odvětví po menších časových úsecích, jimiž by pro dobu největšího kvantitativního rozmachu latinské příležitostné literatury mohla být i období několika let. Podobně by se dalo postupovat i u veršovaných a prozaických spisů týkajících se školství, zejména pražské akademie. Bylo by potřeba sepsat všechna taková díla (i jejich části) podle let — tuto práci v budoucnosti značně usnadní chronologický rejstřík Rukověti, který má zatím nedokonalou a neúplnou kartotéční podobu. Vymezení podle let je navrženo proto, že některé spisy nemají denní datum, takže by byly potíže s jejich zařazením, kdyby se hranice zpracování řídily historicky zdůvodněnými pře-

²⁵⁾ Srov. LF 94, 1971, 71.

²³⁾ SK 5—6, 1970—71, 286—287.

děly, které se nekryjí s hranicemi roku. Právě při navrženém způsobu zpracování by se objevily určité souvislosti, které při zkoumání jednotlivých spisů nejsou patrné. To by přispělo k datování literárních prací, které jsou zatím určeny pouze letopočtem. Znalost souvislostí by také usnadnila výklad a porozumění dosud temným narážkám. Právě časově fixované literární práce by leckde vyplnily mezery ve znalostech založených na pramenech institucionální povahy. Ani tam, kde existuje paralelně historický pramen a literární dílo, nejde o duplicitu, informace nejsou identické a tudíž se nepřekrývají. Rozdíl mezi oběma druhy zdrojů poznání spočívá v jejich odlišném zaměření. Kdežto historické prameny zachycují spíše konkrétní události, doplňují je literární zdroje charakteristikou dobové atmosféry a zaznamenávají stanoviska a názory jednotlivců i skupin lidí. Toto detailní zkoumání by umožnilo zvládnutí velmi rozsáhlého literárního materiálu, přičemž by z něho byly vyčerpány a kriticky zhodnoceny všechny údaje použitelné v dějinách vysokého učení i v pracích jeho se týkajících, vymezených věcnými zřeteli. Jinou cestou by se tak bohatá látka ve svém celku sotva dala zpracovat. S možnými námitkami proti zpracovávání kratších časových úseků jsem se vyrovnal ve Strahovské knihovně 5—6, 1970, 287.

V závěru článku uvedu požadavky a návrhy obecnějšího rázu, které nemohly být zařazeny do některé z předchozích kapitol.

Při excerptci Rukověti pro zpracování výše uvedených námětů je třeba mít stále na paměti, že ne vždy je vztah spisu ke školství naznačen hned v titulu. Vnitřní členění humanistických prací bylo velmi složité a ne zcela logické; k porušení racionálních zásad výstavby díla vedla snaha publikovat co nejvíce, co nejrychleji a co nejlevněji; odtud četná parerga, která nejsou ohlášena v nadpisech.²⁷⁾ Právě takové přídatky se mohou na rozdíl od vlastního námětu díla týkat školství. Pozorně je třeba excerptovat také sbírky básní, ať již pocházejí od jediného autora nebo od většího počtu autorů téže literární školy; toho druhu je čtyřsvazková sbírka Farrago 1—4 z let 1561—62.²⁸⁾ Z Farrago Bohuslava z Lobkovic byla školská problematika z větší části vytěžena.²⁹⁾

Základem zkoumání je v mnoha případech biografická práce, neměla by však nikdy zůstat jediným cílem, za nějž by bádání již dále nepokračovalo. Některé zdánlivě zanedbatelné životopisy nevýznamných spisovatelů v Rukověti získávají cenu teprve v širší souvislosti, jak názorně ukazují práce F. Šmahela, který vyčerpал právě z nepovšimnutých biografií řadu závažných statistických údajů. Tato zjištění, zakládající se na velkém počtu zkoumaných případů, umožňují vytvořit celkový obraz o školských a kulturních poměrech za humanismu v českých zemích.

²⁷⁾ SK 7, 1972, 23—38.

²⁸⁾ Rukověť 2, 319—320.

²⁹⁾ HUCP 21/2, 1981, 23—47.

Vedle pojednání o dějinách školství se uplatní též edice literárních pramenů týkající se školské problematiky. Logicky by dokonce měly pojednáním předcházet, protože jsou do jisté míry jejich předpokladem. Kritériem při rozhodování, které prameny by měly být vydány nejdříve, je v daném případě jejich obsah, nikoli literární forma, i když některé edice mohou současně sledovat i historické i literární účely. O těchto věcech není třeba podrobně vykládat, protože se další vývoj ediční činnosti sotva bude lišit od dosavadní praxe. Chtěl bych však poukázat na nutnost pramenné edice netradičního typu. Mám na mysli výbor, v němž by byly jednou nebo několika ukázkami zastoupeny jednotlivé druhy pramenů literární povahy, které osvětlují dějiny školství za humanismu. O jaké druhy by šlo, je patrné z předchozího výkladu, zejména z kapitoly 2b a 1b. V druhém případě jde o sborníky dokumentující činnost literárních okruhů ve venkovských městech. Poznámkový aparát by měl na konkrétních případech vyložit, jak je třeba rozumět znění ukázek, co je možno vyvodit vzhledem k výrazovým i publikačním zvyklostem z jednotlivých údajů a co z jejich souvislosti. Šlo by tedy nejen o interpretaci výslovných sdělení pramenů, nýbrž také o zjišťování skutečností, které jsou mlčky implikovány ve výstavbě díla nebo v jiných vztazích a které zůstaly většinou nepovšimnuty. Takovým způsobem byly částečně zpracovány sborníky k bakalářským a magisterským promócím.³⁰⁾ Z takto vysvětlených ukázek, zastupujících základní typy pramenů, by badatelé mohli čerpat návod ke zpracování obdobných zdrojů poznání, s nimiž se při práci setkávají.³¹⁾

JAN MARTÍNEK

**Die Aufgaben im Bereich der Geschichte
des böhmischen humanistischen Schulwesens**

ZUSAMMENFASSUNG

Im Aufsatz werden die Aufgaben gestellt, die auf dem Gebiet der Erforschung des böhmischen Schulwesens im Zeitalter des Humanismus erfüllt werden sollen. Die Grundlage für diese Forschungsarbeit sind neben anderen Quellen das Enchiridion renatae poesis (Bd. 1—5, Prag 1966—82) und die Fundberichte über nachträgliche Entdeckungen. Das Enchiridion registriert vor allem die literarischen Quellen zur Geschichte des Schulwesens, die bisher nur ausnahmsweise beachtet wurden. Im Aufsatz werden mehrere Themen genannt, welche die besondere Aufmerksamkeit der Forscher verdienen.

³⁰⁾ HUCP 7/1, 1966, 118—126; 8/1, 1967, 103—108.

³¹⁾ Zkratky časopisů a sborníků: HUCP = Acta Universitatis Carolinae — Historia Universitatis Carolinae Pragensis, LF = Listy filologické, SK = Strahovská knihovna, ZJKF = Zprávy Jednoty klasických filologů.

**UPLATNĚNÍ ABSOLVENTŮ STUDIA CHEMIE
KARLOVY UNIVERZITY V LETECH 1900 - 1939**

PETR VÁGNER

Úvod

Od počátku 20. století až do konce existence první republiky, tedy v období, kterým se bude zabývat tato práce, byl vývoj chemie v Československu úzce spojen s vysokými školami a jejich výzkumnými ústavami, neboť zde byla koncentrována klíčová část vědeckovýzkumné základny oboru. Tuto skutečnost odrážejí i práce věnované dané etapě, protože jejich značná část je věnována úrovni a náplni výuky chemie, vědecké činnosti škol, působnosti vysokoškolských učitelů apod. Malá pozornost je však věnována uplatnění vysokoškoláků v praxi, a to i přesto, že právě řešení tohoto problému může přispět k charakteristice činnosti vysokých škol mnohem realističtěji než rozbor struktury výuky či proklamací o zaměření té které školy. Cílem této práce proto bude provedení rozboru alespoň dílčího úseku celé problematiky, neboť pozornost bude zaměřena na otázku uplatnění absolventů oboru chemie na filozofické a přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Sledována bude nejen skutečnost, do jaké míry typ školy a zaměření studia působily na zařazení do praxe, ale především to, kde absolventi univerzity získávali zaměstnání, jaké byly proporce jejich zastoupení v jednotlivých oborech a případně změny v struktuře jejich uplatnění.

Východiskem práce bylo stanovení počtu absolventů studia chemie na pražské univerzitě v letech 1900—1939. Počet absolventů i některé základní údaje o nich a jejich studiu je možné získat¹⁾ studiem dvou pramenů:

a) jmenná kartotéka a k ní náležející spisy kandidátů učitelství na středních školách s českým vyučovacím jazykem²⁾ [6],

¹⁾ Vedle jména a data narození studenta je zde možné dále zjistit dobu trvání studia, rok složení závěrečných zkoušek, druhý obor zkoušky a konečně i téma domácí či disertační práce.

²⁾ Kartotéka kandidátů středoškolské profesury není až do dvacátých let úplná. Proto bylo nutné doplňovat tento pramen údaji ze seznamů posluchačů filozofické fakulty v letech 1900—1920 [5].

b) seznamy doktorů, kteří získali doktorát filozofické či přírodovědecké fakulty UK [4].

Získané poznatky z těchto pramenů umožnily přistoupit ke druhé části heuristiky, a to k vyhledávání místa působnosti absolventů. Vzhledem k tomu, že studium chemie na univerzitě mělo být orientováno především na výchovu středoškolských profesorů, bylo možné předpokládat, že značná část absolventů bude zaměstnána ve školství. Pro sledování činnosti pedagogických sil jsou nejdůležitějším pramenem schematismy středoškolských profesorů a schematismy učitelů na národních a měšťanských školách [22, 35, 37, 39, 42]. Další významnou pomůckou byly seznamy přednášek na UK, neboť zde bylo, vedle univerzitních učitelů, uvedeno i personální obsazení vysokoškolských výzkumných ústavů [40].

Mezi absolventy univerzitního studia chemie představovali poměrně početnou skupinu, téměř jednu šestinu celého souboru, studenti dvouletého farmaceutického studia, kteří dále pokračovali ve studiu chemie. Proto další předpokládanou oblastí, kde se mohl uplatnit větší počet absolventů, byly lékárny a farmaceutický průmysl. Orientaci v tomto oboru umožňovaly především lékárnické ročenky [20]. Dále bylo možné očekávat, že část absolventů začala po ukončení studia pracovat v některém z výzkumných ústavů. Podchycení vědeckých pracovníků bylo možné podle již zmíněných seznamů přednášek, a pokud nepracovali ve vysokoškolských ústavech, podle publikování v odborném tisku či členství v chemických spolcích. Seznamy členů spolků i jejich agenda byly důležitým zdrojem údajů pro celou zkoumanou problematiku, neboť se v těchto spolcích řešily i otázky spojené s možnostmi získat místo.³⁾

Ve výčtu důležitých pramenů nemají chybět ani výpovědi pamětníků, které lze nalézt zejména ve sborníku *Věda v Československu* [41] a v *Příspěvcích k historii československého chemického průmyslu* [32]. Na tomto místě bych chtěl poděkovat profesoru Josefu Koštířovi, který mě nejen seznámil s poměry na přírodovědecké fakultě a ve středním školství ve třicátých letech, ale pomohl mi i při určování působnosti některých absolventů. Za obdobnou pomoc patří dík i PhMr. Pavlu Drábkovi.

*Absolventi studia chemie na Karlově univerzitě
v letech 1900—1938*

Dříve než bude věnována pozornost některým aspektům univerzitního studia chemie a pak především uplatnění jeho absolventů, bude

³⁾ Zde jsem se opíral především o prameny vztahující se k dějinám Československé chemické společnosti, zejména o seznam jejích členů [1], dále potom o některé fondy uložené v Archivu města Prahy [2, 3].

nutně přesně vymezit a charakterizovat soubor, který bude předmětem zájmu této práce. Půjde o absolventy oboru chemie na filozofické a přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v letech 1900—1939.⁴⁾ To znamená, že budou sledováni ti posluchači, kteří v daném období složili státní zkoušky z chemie, anebo ti, kteří si zvolili chemii za předmět hlavního rigoróza. Z tohoto celku budou stát mimo rozsah práce zahraniční studenti, a to včetně slovenských, kteří byli do souboru zahrnuti až po roce 1918, kdy se Slovensko stalo součástí samostatného Československa. Dále sem nebudou ani začleněni ti studenti, kteří již absolvovali na jiných školách a poté usilovali o dosažení doktorátu na univerzitě. Takto vymezený soubor bude obsahovat 501 jedinců, ze kterých bude 487 sledováno. Zbývajících 14 absolventů totiž ukončilo svá studia až roku 1939 a získali tedy zaměstnání mimo období, kterým se zabývá tato práce.

Daný soubor bude, zejména v zájmu větší přehlednosti a operativnosti, rozdělen do dvou podskupin, které bylo možné vcelku přirozeně vymezit na základě výchozích pramenů [4, 5, 6]. První podskupinu budou tvořit absolventi, kteří ukončili svá studia před Českou vědeckou zkušební komisí pro učitelství na středních školách v Praze. Druhá skupina bude zahrnovat ty posluchače, kteří na závěr studia skládali rigorózní zkoušky. Obě podskupiny však nejsou disjunktivní a existuje mezi nimi průnik tvořený absolventy, kteří složili obě dvě zkoušky. O tomto průniku zahrnujícím 56 jedinců, tj. 11,5 % celku,⁵⁾ bude pojednáno na závěr pasáže o absolventech, končících rigorózem. V závěrečné části práce, pojednávající globálně o studentech chemie na univerzitě, budou obě podskupiny spojeny a budou zkoumány jako jednoduše celek.

*1. Absolventi studia chemie, končící zkouškou před státní
zkušební komisí pro učitelství na středních školách*

Způsobilost vyučovat na středních školách bylo možné získat absolvováním osmi semestrů studia na přírodovědecké fakultě a složením dvou státních zkoušek. Studijní předpisy umožňovaly určité kombinace studia na různých vysokých školách s tím, že byl pro každý obor vymezen možný typ školy, fakulty či oddělení a nejvyšší možný počet semestrů, který mohl být uznán na přírodovědecké fakultě. Pro studium chemie byla celá tato záležitost upravena nařízením ministerstva kultu

⁴⁾ Výuka chemie se na Karlově univerzitě realizovala jako samostatný obor až do roku 1920 v rámci filozofické fakulty. Tato skutečnost bylo změněna vládním nařízením č. 392/120 Sb. ze dne 24. června 1920, podle kterého byla zřízena samostatná přírodovědecká fakulta, na kterou přešla i výuka chemie. O vzniku a vývoji přírodovědecké fakulty UK viz blíže [31].

⁵⁾ Za 100 % bude vždy, pokud nebude uvedeno jinak, považováno 487 absolventů.

a vyučování ze dne 15. června 1911 č. 117 ř. z.: „Zkušební komise může podle svého uznání započísti... kandidátům, kteří chtějí vyučovati chemii, tři studijní léta, která strávili na některé vysoké škole technické jako řádní posluchači, navštěvující pravidelně odbornou školu stavebních inženýrů, pro pozemní stavby nebo pro stavbu strojů nebo všeobecné oddělení vztazmo chemickou odbornou školu“ ([28], s. 1509). O studium chemie na UK v kombinaci se studiem na technice byl zájem především do roku 1920, poté procentuální podíl posluchačů, kteří absolvovali semestry na technice, rapidně klesá, o čemž svědčí i připojená tabulka.

Tabulka č. 1

Období	Počet absolventů	Počet absolventů se semestry na technice	%
1900/1920	97	29	29,89
1921/1939	404	19	4,70

Po absolvování prvních čtyř semestrů se mohl student přihlásit k první státní zkoušce. Musel podat písemnou žádost, ve které uvedl i zvolené předměty aprobace ([28], s. 1836). Při volbě aprobace však bylo nutné držet se předepsaných možností, které v kombinaci s chemií udávaly volbu mezi fyzikou, matematikou, přírodopisem anebo tělesnou výchovou.⁶⁾ Zároveň byla požadována kolokvia z odborných předmětů, z pedagogiky a filozofie. Mimo předměty zvolené aprobace byla součástí první státnice i zkouška z českého jazyka. Odborné požadavky na znalosti z chemie a vlastní náplň zkoušky byla vymezena zkušebním řádem takto: „Ústní zkouška ze základů chemie anorganické, organické, analytické a fyzikální. Praktická zkouška z analytické chemie kvantitativní... Praktická cvičení v elementární chemii organické a chemii analytické [kvalitativní i kvantitativní] v celkovém rozsahu 4 semestrů“ ([28], s. 1860).

Druhá státní zkouška mohla být složena nejdříve v osmém semestru; a to nejméně tři semestry po složení první státnice. Jejím obsahem byly vedle ústních pohovorů i klauzurní práce. Mimoto byl každý kandidát profesury povinen předložit dvě domácí práce ze zvolených předmětů aprobace.⁷⁾ Za domácí práci mohla být přijata i doktorská disertace či seminární práce. Cílem domácí práce nebylo přinést zásadně nové po-

⁶⁾ Tělesná výchova se studovala ve speciálních čtyřletých kursech mimo fakultu [33]. Kandidát profesury skládal na fakultě pouze zkoušku z chemie a o zkoušce z tělocviku byl povinen předložit vysvědčení.

⁷⁾ Domácí práce, respektive část z nich, jsou uloženy v Archívu UK. Jediným vodítkem pro studium struktury jejich zaměření tak zůstává pouze fond zkušební komise [6].

znatky, ale především prokázat, že kandidát „je schopen s použitím odborné literatury samostatně zpracovat speciální otázku svého oboru“ ([28], s. 1841). Proto jsou tyto práce především věnovány shrnutí výsledků dosažených při zkoumání určité problematiky (Nynější stav znalostí o blikovinách, Podejte přehled prací o konstituci chinových alkaloidů, O moderních směrech v oboru výbušných látek) a jen výjimečně se objevují takové, které by se opíraly o vlastní experimenty, jako tomu bylo u doktorských disertací. Dostí často je však pozornost věnována otázkám průmyslové chemie (Mangan a jeho význam v metalurgii, Přehled barviv trimethygenolových a přehled jejich výroby, Použití metod elektrochemických v industrii chemické), stejně jako otázkám vývoje chemie (Historický vývoj periodického zákona a jeho význam v chemii, Historie odkrytí germania, význam teoretický a hlavní vlastnosti jeho sloučenin, Přehled vývoje nauky valenční). Obsah zkoušky byl obdobný jako u první státnice, žádaly se však podrobnější znalosti⁸⁾ a zároveň byla zkoušena i problematika průmyslové chemie.

Po úspěšném absolvování zkoušek byla získána kvalifikace pro vyučování aprobační skupiny na středních školách. Vstup do praxe, pokud vůbec absolvent získal místo, nebyl nikterak jednoduchý. Nový profesor byl nejprve zařazen do kategorie suplentů (od roku 1919 byla tato kategorie zrušena a byla nahrazena zatímními a suplujícími profesory). Doba, po kterou byl zařazen na místě suplenta, sloužila jednak k získávání praktických zkušeností s výukou a jednak i k prověření politického profilu budoucího státního úředníka. Od roku 1934 se zatímní profesori podrobovali, zpravidla po dvouleté čekatelské době, ustanovovací zkoušce profesorské.⁹⁾

Podmínky pro získání místa středoškolského profesora nebyly, v důsledku měnící se situace v národním hospodářství i ve školství, stejné. V průběhu období, které sleduje tato práce, lze vyčlenit z hlediska uplatnění absolventů univerzity na středních školách dvě etapy. První z nich se v podstatě kryje s prvním třicetiletím dvacátého století, zatímco druhá etapa v sobě zahrnuje třicátá léta. Během první etapy prakticky neexistoval závažnější rozpor mezi počtem absolventů učitelského studia na UK a možnostmi jejich uplatnění na středních školách.¹⁰⁾ Zcela odlišná je však situace ve třicátých letech, což dokazují i údaje v následující tabulce, která zachycuje rozdíly mezi počtem absolventů a počtem nových profesorů chemie.

⁸⁾ Zásadou však bylo, že se nezkoušela ta látka, která byla předmětem první státní zkoušky ([28], s. 1840).

⁹⁾ Blíže o vstupu nového středoškolského profesora do praxe viz ([23], s. 140–146).

¹⁰⁾ Ze středních škol získávali absolventi UK uplatnění především na gymnáziích, reálných gymnáziích, reformních reálných gymnáziích a reálkách. Na ostatních typech škol působili jen výjimečně.

Tabulka č. 2

Období	Počet absolventů učitelského studia chemie	Počet nových profesorů chemie na středních školách	%
1900/1930	143	127	88,81
1931/1938	97	43	44,32
celkem	240	170	70,83

V první etapě tedy existovala rovnováha mezi množstvím volných míst a počtem kandidátů profesury chemie, a to i přesto, že po vytvoření přírodovědecké fakulty došlo k prudkému růstu počtu absolventů studia chemie. Tato skutečnost totiž byla až do poloviny dvacátých let v souladu s potřebami středního školství, které prodělávalo, od vzniku první republiky až do této doby, významné změny, a to nejen vnitřní struktury (převládajícím typem středoškolských ústavů se stala reálná a reformní reálná gymnázia), ale i v počtu škol. Počet škol v tomto období v důsledku budování sítě středních škol po celém území republiky prudce narůstal a bylo tudíž třeba značného množství nových učitelů.¹¹⁾ Od roku 1925 se tempo růstu nových škol výrazně zpomalilo (od tohoto roku až do 1937 přibýlo pouze 19 škol), avšak tento trend se nikterak neodrazil v počtu absolventů oboru chemie na přírodovědecké fakultě, jejichž stavy narůstaly až do poloviny třicátých let. To pochopitelně vedlo po zaplnění středních škol ke konci dvacátých let k závažným disproporcím.¹²⁾ Mezi vysokoškoly rostla nezaměstnanost, stejně jako snaha získat místo alespoň na nižších stupních škol anebo mimo školství vůbec.

Vzniklou situaci, která byla plodem neuvážené vysokoškolské politiky, nehledící na reálné potřeby praxe, se ministerstvo školství a národní osvěty pokoušelo řešit převedením části posluchačů vysokých škol na místa učitelů měšťanských škol. Tento přechod mělo umožňovat nařízení MŠaNO ze dne 6. dubna 1937 číslo 68 091/36-1, podle kterého již první státní zkouška opravňovala kandidáta učitelství k tomu, aby mohl učit jako prozatímní učitel na měšťanských školách. Tento přípis, mající vedle pozitivní snahy pomoci nezaměstnaným učitelům i své negativní stránky (především otázka odborné způsobilosti učitele, který slo-

žil pouze první státní zkoušku),¹³⁾ nebyl něčím převratným, neboť vlastně víceméně odrazil situaci, která na měšťanských školách panovala již delší dobu. Vždyť právě zde nalezlo v letech 1931—1935, tedy ještě před ministerským výnosem, zaměstnání 29 absolventů, kandidátů středoškolské profesury. Ve stejném období získali 4 absolventi místo na středních odborných školách.

Snaha získat zaměstnání mimo školství se většinou mýjela s úspěchem. Místa ve vědeckých ústavech byla zpravidla obsazována absolventy s diplomem doktorským anebo inženýrským, to zejména v technických ústavech. Šance pro absolventy učitelského studia byly skutečně minimální, to je potvrzeno skutečností, že za celé sledované období se pouze 2 dostali do vědeckých institucí.¹⁴⁾ Malý podíl v zastoupení v chemických ústavech však v žádném případě neznamenal, že by se alespoň část zkoumaného souboru nezajímala o vědeckou práci. O tom svědčí četné případy, kdy středoškolský profesor získal doktorský diplom.¹⁵⁾

Obdobná situace byla i v chemickém průmyslu, kde po celé období mezi vysokoškoly panovala permanentní nezaměstnanost.¹⁶⁾ Možnost získat místo v tomto odvětví byla ztížena i tím, že zájem byl především o absolventy techniky. Proto nalezneme pouze 5 případů, kdy studenti učitelského studia získali uplatnění v průmyslu. Ve 3 případech se jednalo o místa v cukrovarech a v dalších 2 o místa v podnikových laboratořích.

Z připojené tabulky popisující strukturu a vývoj uplatnění absolventů učitelského studia na Karlově univerzitě v letech 1900—1939 vyplývá, že největší část zkoumaného souboru, 87,9 %, získala uplatnění ve školství, a to jak na středních, tak i na měšťanských školách. Ve vědeckých institucích a v průmyslu se z tohoto souboru uplatnili jen jednotlivci. Podíváme-li se v tabulce na údaje, které nám zachycují počty absolventů, u nichž nebylo zjištěno pracovní zařazení, pak zjistíme, že většina z nich absolvovala v období, které bylo pro získání místa opravdu krizové. Proto lze předpokládat, že část nezjištěných absolventů práci v oboru vůbec nezískala. Z dochovaných pramenů vztahujících se k problematice nezaměstnané inteligence [7] nelze přesněji určit, o jak velkou skupinu se jednalo. Přesto však v tomto případě nemůže dojít k podstatným změnám v tvrzení, že více než tři čtvrtiny souboru získaly uplatnění jako učitelé na středních a měšťanských školách.

¹³⁾ V této souvislosti je vhodné upozornit na dopis děkana brněnské přírodovědecké fakulty L. Seiferta ze dne 4. 2. 1938, adresovaný státní zkušební komisi v Praze, ve kterém se tímto problémem zabývá podrobněji ([6], Spisy do roku 1939).

¹⁴⁾ V obou případech se jednalo o místa mimo chemické ústavy. Jeden absolvent získal místo v botanickém ústavu a druhý v mineralogickém a petrografickém ústavu.

¹⁵⁾ Doktorský diplom během své působnosti na střední škole získalo 20 profesorů chemie.

¹⁶⁾ Pro studium tohoto problému jsou velmi platné situační zprávy o chemickém průmyslu, uveřejňované v Chemických listech.

¹¹⁾ Roku 1918 před vznikem samostatné ČSR bylo na jejím území 117 středních škol (do tohoto počtu jsou zahrnuty pouze výše zmíněné typy škol). O rok později bylo těchto škol již 168 a na konci tohoto zakladatelského období (rok 1925) 203.

¹²⁾ Zde nešlo o nějakou specifiku univerzitního studia, obdobná situace byla i v technickém školství: „Nyní se například uvádí, že je bez místa asi 200 chemiků, zvláště české národnosti. Jak se s těmito daty shoduje skutečnost, že na vysokých školách technického směru studovalo v zimním semestru 1923/24 7 828 domácích posluchačů...“ ([27], s. 12).

Tabulka č. 3

Uplatnění absolventů studia chemie, končících státnicemi na UK

Období	Střední školy	Stř. školy a měšťanky ¹⁷⁾	Odborné školy	Měšťanky	Vědecké ústavy	Průmysl	Nezjištěno
1900/1905	10	—	—	—	—	3	—
1906/1910	12	—	1	—	—	—	2
1911/1915	8	—	—	—	—	—	—
1916/1920	11	—	—	—	—	—	4
1921/1925	28	—	—	—	—	—	3
1926/1930	58	—	1	1	1	—	8
1931/1935	33	14	4	15	—	1	5
1936/1939	10	—	—	5	1	1	22
Celkem	170	14	6	21	2	5	9,17
%	70,83	5,83	2,50	8,75	0,83	2,09	

Počet absolventů: 240 Zjištěno: 218 (90,83 %)

2. Absolventi, kteří ukončili univerzitu rigorózní zkouškou z chemie

Druhou skupinu tvoří ti univerzitní posluchači, kteří zakončili své studium složením zkoušky z chemie jako hlavního předmětu rigoróza a získali tak buď doktorát filozofie, anebo od roku 1920 doktorát přírodních věd. Do tohoto souboru, zahrnujícího 191 jedinců, byli zařazeni i ti studenti, kteří na univerzitě navštěvovali jiný obor, ale poté splnili podmínky pro získání doktorátu z chemie. V tomto případě šlo především o absolventy farmaceutického studia. I když farmaceuti tvoří téměř 41 % vymezeného souboru, nebudou podmínky studia farmacie na Karlově univerzitě předmětem zájmu této práce, neboť náplň tohoto studia stojí mimo rámec zkoumaného problému a navíc mu bylo v literatuře věnováno již dosti pozornosti.¹⁸⁾ Je však nutné zmínit se o důvodech, které vedly magistry farmacie k tomu, aby se snažili dosáhnout doktorátu. Ponechali-li se stranou otázka zvýšení společenské prestiže, tak zůstávají ještě tři markantní důvody.

Podle lékárnické instrukce z roku 1808 stačil doktorát z chemie k sa-

¹⁷⁾ Zde jsou zařazeni absolventi, kteří v letech 1931—1935 působili určitou dobu na měšťankách a poté přešli na střední školy. Ve všech 14 případech získali místa na středních školách až roku 1939. Proto budou v celkovém součtu uplatnění absolventů uváděni jako učitelé na měšťanských školách.

¹⁸⁾ O zákonech, upravujících studium farmacie na UK, viz zejména ([28], s. 2010—2026).

mostatnému řízení lékárny.¹⁹⁾ Dále dne 16. října 1914 vstoupilo v platnost nařízení ministerstva vnitra č. 287 ř. z., podle kterého se doba odborné činnosti, nutná pro dosažení oprávnění k samostatnému provozování veřejné lékárny, zkracovala „pro žadatele, kteří kromě magisteria farmacie prokázali vyšší odborné vzdělání nabytím některého z tuto uvedených v tuzemsku platných doktorátů, na čtyři léta, pokud jde však o koncesi ku provozování lékárny, která se má nově zřídit, na dvanáct let. Tyto doktoráty jsou... c) doktorát z filozofie, pokud dvouhodinová přímá zkouška z chemie nebo botaniky byla vykonána ve spojení s druhým přírodovědeckým oborem“ ([21], s. 197). Třetím důvodem bylo to, že získání doktorátu rozšiřovalo možnosti získat uplatnění v praxi, což mělo vzhledem k neutěšené situaci v lékárnictví jistě nemalý význam.

Uchazeč o hodnost doktora na filozofické fakultě a později i na přírodovědecké fakultě musel absolvovat osm semestrů studia. Zákon o studiu na vysokých školách umožňoval, obdobně jako u kandidátů učitelství, započítání části studia na jiné fakultě či škole. Podle zvážení komise mohlo být započítáno až šest semestrů ([28], s. 1830). Zcela automaticky se do studia, jehož cílem bylo získání titulu RNDr., započítávalo farmaceutické studium: „...není třeba zvláštního povolení ku včítání čtyř — po maturitě — na přírodovědecké fakultě absolvovaných farmaceutických semestrů při přechodu ze studia farmaceutického na studium přírodovědecké za účelem dosažení doktorátu věd přírodních“ ([28], s. 1511).

Po absolvování povinných semestrů studia se mohl kandidát doktorské hodnosti přihlásit k rigorózním zkouškám. Tyto zkoušky byly dvě: hlavní dvouhodinové rigorózum, jehož náplní byly především otázky mající vztah k disertační práci,²⁰⁾ a vedlejší jednodinové rigorózum, jehož obsahem mohla být „buď filozofie, a to filozofie věd biologických nebo exaktních“ ([28], s. 1832), anebo jeden z těchto předmětů: matematická analýza, experimentální fyzika, teoretická fyzika, kosmická fyzika, mineralogie, botanika, biologie či geologie.

Z výše nastíněných podmínek je zjevné, že skutečně hlavní důraz byl při doktorské zkoušce kladen na disertační práci. Disertace již neměla, na rozdíl od domácí práce, pouze shrnovat dosavadní znalosti o určitém problému, ale musela přinést nové poznatky: „vědecká rozprava k dosažení doktorátu musí být pojednání samostatně zpracované, vyhovující náležitě požadavkům vědecké metody a obohacující vědecké bádání, pouhá kompilace nestačí“ ([28], s. 1831). V případě chemie vedly takto

¹⁹⁾ „§ 2 Nikdo nemůže dosíci lékárny, aby ji samostatně řídil nebo jako provizor spravoval, než kdo se vykáže diplomem doktora chemie nebo magistra farmacie, vydaným tuzemskou univerzitou“ ([20], s. 1936, 43).

²⁰⁾ Dvouhodinové rigorózum mělo být ze dvou třetin vyplněno problematikou disertační práce. Mimoto byly předmětem zkoušky otázky z oborů teoretické, fyzikální, anorganické, analytické a užité chemie.

formulované nároky k tomu, že se většina autorů snažila opírat o vlastní experimentální výzkumy, které se realizovaly v laboratořích chemických ústavů při univerzitě. Tak vznikaly práce, zabývající se detailními problémy, které se vztahovaly např. k otázkám konstituce různých látek (Příspěvek ke konstituci alkaloidu nymphacinu, Příspěvek k poznání cyklaminu a jeho složky necukerní cyklamiratinu, Příspěvek k chemii aesculus-saponinu a jeho necukerných složek). Další velkou skupinou byly práce podávající monografické zpracování výzkumu určité látky (O fichtěnu, Cyklamosin, Tubokurare) nebo práce zabývající se otázkou stanovení látky či jejími reakcemi (Rychlost sulfonování některých aromatických sloučenin, O stanovení hyoscianinu a stopolaminu v drogách a galenikách, Mikroanalytické stanovení glukózy se zvláštním zřetelem k určování cukru krevního). Je tedy patrné, že ve srovnání s domácími pracemi se disertace věnovaly podstatně užší problematice. To se odráží i ve skutečnosti, že ze všech prací lze vydělit pouze tři, zabývající se obecnějšími problémy chemie nebo její historií (Vylište vztah mezi konstitucí a konfigurací cukrů a jich vlastnosti, Pokus o třídění periodických skutečností a Iatrochemik Paracelsus a Československo).²¹⁾ O zaměření studia na univerzitě ledacos naznačuje i to, že nenalezneme práci, která by měla bezprostřední vztah k průmyslové chemii. Témata disertačních prací nepodávají pouze informaci o tom, jaké problematice byla na škole věnována pozornost, ale často ukazují i na vliv učitele, pod jehož vedením práce vznikala. Zvláště patrný je tento fakt na přírodovědecké fakultě, kde během působnosti Jaroslava Heyrovského bylo podáno v letech 1920—1939 33 prací, které se dotýkaly otázek polarografie.

Cílem výchovy doktorů, která v nejednom případě přesáhla stanovený počet semestrů, stejně jako disertace i požadavků, kladených na rigorózní zkoušky,²²⁾ bylo vychovat odborníky, schopné vědecky pracovat v různých vědeckých ústavech, popřípadě v podnikových chemických laboratořích. Do jaké míry se zde dařilo doktorům získávat místa a jaké bylo jejich zastoupení v dalších oborech, to nejlépe ukáže samotný výzkum jejich uplatnění, jehož výsledkům bude pozornost věnována nyní.

Struktura uplatnění univerzitních doktorů chemie se výrazně odlišuje od struktury uplatnění absolventů učitelského studia, a to jak co do oboru uplatnění, tak i vzhledem k proporcím mezi jednotlivými obory, kde u souboru doktorů nejsou tak markantní rozdíly v kvantitativním zastoupení. To však neznamená, že nelze vyčlenit obory, které byly z hlediska uplatnění doktorů klíčové. Jak napovídá již výše zmíněné zaměření stu-

²¹⁾ Oponentem při posledních dvou pracích byl E. Rádl.

²²⁾ „Chce-li kandidát dosíci doktorátu věd přírodních..., musí předložit vědeckou rozpravu [disertaci] a vykonati dvě přísné zkoušky [rigorosa]. Tím se má zjistiti zda a jakou měrou jest kandidát způsobilý vědecky bádati“ ([28], s. 1830).

dia, bude v tomto souboru řada absolventů, kteří získali místo ve vědeckých pracovištích.

Je-li studována otázka možnosti profesionální vědecké práce v oboru chemie, je nutné vycházet ze stavu vědeckovýzkumné základny tohoto oboru v Československu v letech 1900—1939.²³⁾ Po celé toto období představovaly vědecké ústavy vysokých škol rozhodující vědeckovýzkumný potenciál československé chemie, ke kterému teprve ve dvacátých a třicátých letech přistupovaly některé státní ústavy (Radiologický ústav, Státní zdravotní ústav), laboratoře velkých podniků (Hlavní laboratoř Explosie, Výzkumný ústav firmy Baťa) a chemické zkušebny a kontrolní stanice (Chemicko-technická zkušebna finanční správy v Praze, Chemický zkušební ústav Vítkovického horního a hutního těžarstva). Zabývali se však otázkou chemického výzkumu z hlediska možného uplatnění absolventů univerzity, pak je třeba pozornost soustředit téměř výhradně na univerzitní ústavy, neboť v ostatních institucích dostávali příležitost téměř výhradně absolventi techniky.²⁴⁾

Počet chemických ústavů na Karlově univerzitě se měnil, stejně jako se měnil počet zde pracujících zaměstnanců. Za Rakousko-Uherska byly dva ústavy na filozofické a jeden ústav na lékařské fakultě, na kterých nepracovalo více než 15 vysokoškolsky vzdělaných chemiků. Během první republiky se počet chemických ústavů na univerzitě zvětšil na šest a vzrostl i počet jejich pracovníků.²⁵⁾ Během sledovaného období zde našlo místo celkem 32 absolventů, což činí více než počet absolventů, zaměstnaných ve státních ústavech a podnikových laboratořích. Připočteme-li k tomuto údaji ještě další absolventy pracující ve výzkumných ústavech jiných vysokých škol, pak je podíl těchto institucí na uplatnění chemiků — doktorů přírodních věd ještě vyšší. Ukazuje se tedy (viz tabulka č. 4), že možnost profesionálně vědecky pracovat byla pro tyto

²³⁾ O této problematice viz blíže Folta, J. Dynamismus rozvoje vědecké základny v samostatném Československu [11]. Folta, J., Tvrdá, J., K čs. vědecké základně let 1918—1939 [12].

²⁴⁾ Převahu techniků dokumentuje např. personální obsazení chemických laboratoří [3], technické finanční kontroly [43] apod. Základní údaje o chemických ústavech i počtu zaměstnanců viz [25].

²⁵⁾ Roku 1923 byly na univerzitě tyto ústavy s následujícím personálním obsazením: *Přírodovědecká fakulta UK*

1. Ústav pro chemii anorganickou a analytickou — ředitel + 1 adjunkt + 3 asistenti + 1 stipendista
 2. Ústav pro chemii organickou — ředitel + 3 asistenti
 3. Ústav pro chemii farmaceutickou — ředitel + 2 asistenti
 4. Ústav pro fyzikální chemii — ředitel + výpomocná věd. síla
- Lékařská fakulta UK*
5. Ústav pro farmakologii a farmakognosii — ředitel + 1 asistent + 1 věd. pomocná síla
 6. Ústav pro léčbu lékařskou — ředitel + 4 asistenti + 1 pom. vědecká síla
- V následujících letech zůstal počet ústavů nezměněn, ale měnil se stav zaměstnanců. Roku 1938 na těchto ústavech pracovalo 29 asistentů. Zpracováno podle [36] a [40].

absolventy do značné míry omezena pouze na vysoké školy a především na školy univerzitního směru, neboť techniky, obdobně jako univerzity, zaměstnávaly především vlastní studenty.

Tabulka č. 4

Instituce	Počet zaměstnaných RNDr. v letech 1900—1939	RNDr. zaměstnaní na vysokých školách
Univerzita Praha	32	
Technika Praha	5	
Univerzita Brno	5	44
Technika Brno	1	
VŠB Příbram	1	
		RNDr. zaměstnaní ve státních ústavech
Radiologický ústav	1	
Ústav pro zkoušení léčiv	7	
Ministerstvo národní obrany	4	14
Ústav pro zkoušení potravin	2	
Mimo obor	1 ²⁶⁾	
Celkem	59	

Absolventi univerzity s doktorátem chemie pracující ve vědeckých ústavech tedy tvoří 30,8 % souboru. Jejich podíl by se mohl jevit u kádrů, které byly připravovány na vědeckou kariéru, poněkud malý. Je však nutné v této souvislosti uvést dvě důležité okolnosti, které daný údaj poněkud korigují:

- omezené možnosti co do počtu volných míst vědecké základny oboru a konkurence techniků v této oblasti,
- soubor doktorů je tvořen z 41 % farmaceuty, kteří často neměli o vědeckou dráhu zájem, neboť měli svá místa v lékárnách. Odečteme-li tedy skupinu lékárníků, pak je procentuální zastoupení doktorů pracujících ve vědeckých ústavech vyšší, neboť činí přibližně 42 %.

Z výše uvedených skutečností je patrné, že další významnou část sledovaného souboru budou tvořit ti absolventi, kteří získali zaměstnání v lékárnách. Mezi nimi pochopitelně tvořili většinu ti, kteří měli vedle doktorátu přírodních věd i titul PhMr. Lze však nalézt 4 výjimky, kdy povolání lékárníka vykonával absolvent s doktorským diplomem bez dvouletého farmaceutického studia. V těchto případech však většinou šlo o příslušníky lékárnických rodin. Získat místo v lékárně nebylo

²⁶⁾ Univerzita Karlova, obor logika, noetika a psychologie.

nikterak jednoduché, vždyť pro třicátá léta je u začínajících lékárníků uváděna více než 50 % nezaměstnanost.²⁷⁾ V této souvislosti je však zajímavé, že mezi absolventy farmacie s doktorátem byla situace značně lepší, neboť ve třicátých letech z 67 případů nalezlo místo v lékárnách 42 absolventů, což je více než 62 %. Vysokou nezaměstnanost mezi lékárníky lze vysvětlit jednak neúměrně vysokým počtem absolventů farmacie a zároveň i ostrým konkurenčním bojem mezi lékárnami a drogeriemi, kde bylo, i přes četné zakázky a sankce, prodáváno zboží patřící do lékáren. To se pochopitelně odrazilo v prosperitě lékáren a následně i v možnostech získat zde místo.

Farmaceuti tvoří podstatnou část sledovaného souboru, bude proto nutné zabývat se na tomto místě strukturou jejich uplatnění. Podle tabulky č. 5 je patrné, že ve sledovaném období, které je děleno na desetiletí, připadá nejvyšší počet míst (49) na lékárny. K nim ještě náleží další 2 případy uvedené v rubrice ostatní, neboť zde se jedná o majitele firem vyrábějících léčiva. Ve farmaceutickém výzkumu bylo zaměstnáno ještě dalších 11 absolventů. 3 z nich pracovali v ústavu pro chemii farmaceutickou UK, 2 jako vojenští lékárníci a ostatní byli zaměstnání, většinou jako analytici ve Státním ústavu pro kontrolu léčiv. Ukazuje se tedy, že podmínky pro získání místa v oboru byly pro farmaceuty s doktorátem vcelku příznivé, neboť zde nalezlo uplatnění 64 % této skupiny.

Tabulka č. 5

Období	Lékárny	Farmaceut. výzkum	Vědecké instituce	Stř. školy	Ostatní	Nezjištěno
1900—1910	1	—	—	—	1 ²⁸⁾	1
1911—1920	6	—	—	—	—	—
1921—1930	20	3	5	1	—	3
1931—1939	22	8	1	—	2	4
Celkem	49	11	6	1	3	8

Ve vědě a farmacii se tedy uplatnilo celkem 112 doktorů, tj. 58,7 % celého souboru. Další obory již nejsou co do počtu zaměstnaných absolventů tak výrazné. Na středních a měšťanských školách vyučovalo 10,5 % doktorů. Místa v tomto oboru byla pro absolventy mající rigorózní zkoušky určitým nouzovým řešením situace, kdy nenašli uplatnění od-

²⁷⁾ Důležité materiály o nezaměstnanosti lékárníků i o snahách tuto situaci řešit, lze nalézt v odborném lékárnickém tisku, zvláště v [10].

²⁸⁾ Majitel chemické laboratoře.

povídající jejich kvalifikaci. Celkem jich učilo na školách 20, z toho 12 ve třicátých letech, tedy v době, kdy byly poměry pro získání místa velmi nepříznivé. Tomu nasvědčuje i ta skutečnost, že právě v těchto letech učili 3 doktoři na měšťanských školách.

Ve výrobní sféře, zejména v podnikových laboratořích, bylo zaměstnáno dalších 17 absolventů, tj. 8,9 % souboru. Zajímavá je ta skutečnost, že jen málokterý ze zjištěných 17 doktorů našel místo v potravinářském průmyslu, kde by se dalo předpokládat pro vysokoškolské chemiky nejvíce možností uplatnění. Tyto možnosti zde skutečně byly, ale na místa chemiků, např. v cukrovarech, byli přijímáni především absolventi technik. Proto také v celém souboru byly zjištěny pouze 2 případy uplatnění v cukrovarech.²⁹⁾ Ojedinele lze zaznamenat případy uplatnění jako patentových zástupců (2 absolventi), majitelů chemických podniků či laboratoří (4) a jako diplomovaných potravinových expertů (1). Větší rozsah uplatnění lze pozorovat pouze u doktorů, kteří pracovali jako podnikoví chemici. U firem Škoda, Medica, J. Sochor apod. bylo zaměstnáno 8 doktorů. Tímto výčtem, který znázorňuje i tabulka č. 6, byl uzavřen přehled uplatnění absolventů — doktorů přírodních věd.³⁰⁾

Tabulka č. 6

Obor	Vědecké instituce	Farmacie	Výroba	Mimo obor	Školství	Nezjištěno
Celkem absolventů	48	64	17	2	20	40
%	25,2	33,5	8,9	1	10,5	20,9

V závěru této pasáže je nutné zaměřit pozornost na soubor, který je tvořen průnikem absolventů se státními i rigorózními zkouškami. Z hlediska uplatnění těchto absolventů lze tento soubor rozdělit na dvě přibližně stejně velké skupiny, které jsou tvořeny učiteli a vědeckými pracovníky. Tendence skládat obě zkoušky se začala mezi studenty univerzity prosazovat až ve druhé polovině dvacátých let a v následujícím desetiletí. Do roku 1925 totiž obě dvě zkoušky složilo 11 absolventů, zatímco v následujících letech již 45. Šlo zde zřejmě o snahu rozšířit si možnosti pro získání místa, a to jak ve školství, tak i ve vědě. Zároveň pro absolventy, chtějící pracovat jako asistenti na vysokoškolských ústavech, bylo výhodné, zejména z finančního hlediska, získat nejprve místo středoškolského profesora a poté jít ze střední školy pracovat do ústavu. Tento postup byl také volen většinou pozdějších vědeckých pracovníků,

²⁹⁾ Personální obsazení cukrovarů lze nejlépe sledovat podle [19].

³⁰⁾ Pro úplnost je třeba uvést ještě jeden zjištěný případ uplatnění mimo obor. Tento absolvent pracoval v ČTK.

kteří opět pracovali především v univerzitních ústavech: 15 UK Praha, 1 ČVUT Praha, 1 MU Brno, 1 Radiologický ústav, 1 Vojenský technický a letecký ústav a 1 mimo obor (asistent Zemské a univerzitní knihovny Brno).

26 absolventů majících oba typy závěrečných zkoušek bylo zaměstnáno ve školství. Z toho počtu 22 pracovalo na středních školách a zbývajících 4 byli nuceni vyučovat na měšťanských školách. Podobně jako u předchozích souborů je úzké zastoupení absolventů pracujících v průmyslu. V chemických závodech byli zjištěni 3 jedinci pracující jako podnikoví chemici (Fantovy závody, Explosia a Pragochemia).

3. Uplatnění chemiků s univerzitním vzděláním v praxi

Sledováním jednotlivých skupin absolventů byly vytvořeny předpoklady pro to, aby mohla být na tomto místě řešena otázka uplatnění absolventů univerzitního studia chemie v celku. V letech 1900—1939 ukončilo studium chemie na Karlově univerzitě 501 studentů, z nichž u 487 mělo být vysledováno povolání, které získali po absolutoriu. Na základě heuristiky zaměřené na ty obory, kde bylo uplatnění absolventů nejpravděpodobnější, a na základě dílčích výzkumů i v některých dalších odvětvích bylo určeno zaměstnání u 418 absolventů, tedy u 85,8 % souboru. Byl tedy získán statisticky významný vzorek, umožňující vyvodit některé závěry o studiu chemie na Karlově univerzitě a o možnostech uplatnění absolventů tohoto studia. Dříve než však bude studována tato problematika, bude vhodné předeslat několik poznámek o skupině absolventů, jejichž uplatnění nebylo zjištěno.

Podíváme-li se na následující tabulky, ukazující počty nezjištěných absolventů v pětiletých obdobích, pak je evidentní, že rozhodující část této skupiny přináležel ke třicátým létům:

Tabulka č. 7

Období	Počty nezjištěných absolventů	Podíl na celé skupině (%)
1900—1905	1	1,45
1906—1910	5	7,25
1911—1915	1	1,45
1916—1920	1	1,45
1921—1925	7	10,14
1926—1930	14	20,29
1931—1935	21	30,43
1936—1939	19	27,54
Celkem	69	100,00

Tuto skutečnost, kdy se ve třicátých letech objevuje téměř 60 % všech nezjištěných absolventů, si lze dát zcela určitě do souvislosti s rostoucí nezaměstnaností mezi inteligencí právě v období třicátých let. I když ve fondech ministerstva školství a národní osvěty (7) není možné získat konkrétní údaje o nezaměstnaných vysokoškolácích, lze předpokládat, především s ohledem na rapidní růst nezjištěných absolventů v období krize, že část daného souboru bude tvořena nezaměstnanými. Obtíže se získáním místa potom mohly vést některé absolventy k tomu, že hledali práci víceméně kdekoli (práce zcela mimo obor, odchod do zahraničí, manuální práce apod.) a jsou velmi těžko zjistitelní. Dále je nutno brát na zřetel i ten fakt, že ve sledovaném souboru absolventů, kteří nebyli zachyceni, je 15 žen, které v době nezaměstnanosti sháněly práci značně obtížněji než muži, anebo některé z nich po ukončení školy nehledaly uplatnění vůbec. Počet nezjištěných absolventů činí 14,2 % celého souboru; vezmeme-li v úvahu již zmíněné údaje, pak nemůže tato část podstatným způsobem ovlivnit níže nastíněnou strukturu uplatnění absolventů.

Úkolem studia přírodních věd na filozofické a od roku 1920 na přírodovědecké fakultě Karlovy univerzity bylo vychovávat především středoškolské učitele, farmaceuty a specialisty pro vědecký výzkum. Vzhledem k výsledkům udávaným tabulkou č. 8 lze konstatovat, že struktura uplatnění absolventů univerzitního studia chemie plně odpovídá požadavkům, které byly na toto studium kladeny:

Tabulka č. 8

Obor uplatnění	Počet absolventů	Podíl ke zjištěným absolventům (%)	Podíl ke sledovaným absolventům (%)
Vysoké školy a jejich výzkumné ústavy	61	14,60	12,53
Střední školy	229	54,78	47,02
Měšťanské školy	28	6,70	5,75
Lékárny	53	12,67	10,88
Státní výzkumné ústavy	16	3,83	3,29
Podniky a laboratoře	26	6,22	5,34
Ostatní	2	0,48	0,41
Mimo obor	3	0,72	0,61
Nezjištěno	69	—	14,17
Celkem	487	100,00	100,00

Mezi absolventy univerzity tvoří nejvýznamnější skupinu středoškolských profesori. V tomto ohledu je zajímavá okolnost, že je mezi nimi pouze 8 případů, kdy získali místo na odborných školách. Středoškolské profesori tvoří více než polovinu souboru zjištěných absolventů. Celkově je však podíl školství na uplatnění ještě vyšší, neboť je nutné započítat

i učitele na měšťanských školách. Potom celý podíl ve skupině zjištěných absolventů činí 61,48 %.

Druhou nejčetnější skupinu tvoří absolventi, pracující po absolvování studia ve výzkumných ústavech. I zde je výrazný podíl školských institucí, kde se především na univerzitních vědeckých ústavech uplatňovali ti absolventi, kteří získali doktorát přírodních věd. Vysokoškolské ústavy byly ve sledovaném období místem, kde vědecky pracující absolventi nacházeli uplatnění nejčastěji. Podíl těchto ústavů na této druhé skupině činí 79,22 %. Třetí nejpočetnější skupinou, která dotváří představu o klíčových oborech uplatnění univerzitních chemiků, vytvářejí lékárníci. V těchto třech oblastech bylo zaměstnáno 92,58 % všech zjištěných absolventů a 79,47 % celého zkoumaného souboru.

Závěr

1. Počet absolventů studia chemie na Karlově univerzitě odpovídal až do konce dvacátých let možnostem získat místo v těch oborech, pro které byli studenti univerzity připravováni. Ve třicátých letech však v důsledku řady obtíží, z nichž je vedle vlivu hospodářské krize třeba poukázat na napjatou situaci ve středním školství — hlavním zdroji pracovních možností,³¹⁾ dochází ke zlomu až do této doby vcelku příznivé situace. I když lze předpokládat, že část absolventů pracujících v oborech spojených s chemií mohla zůstat nezjištěna, je jasné, že počet studentů byl neúměrně vysoký k možnostem uplatnění v oboru. Tento stav byl potom ztřeštěn i tím, že vysokoškolská politika na tuto disproporci nebrala zřetel.

2. Univerzitní studium bylo zakončováno buď státní zkouškou, anebo rigorózním řízením. Typ absolutoria značně ovlivňoval způsob uplatnění. Zatímco absolventi studia se státnicemi pracovali především jako učitelé na středních školách, působili doktoři jako vědečtí pracovníci anebo jako lékárníci. Tato skutečnost je plně potvrzována i údaji o uplatnění těch studentů, kteří složili obě zkoušky. V této skupině je poměr mezi učiteli a vědci téměř vyrovnaný.

3. Získané výsledky výzkumu plně potvrdily mnohokrát proklamovaný rozdíl mezi zaměřením výuky chemie na univerzitě a na technice. Zatímco technika vychovávala především vysokoškolské kádry pro průmysl, a to včetně průmyslového výzkumu, pak univerzitní výuka chemie byla za-

³¹⁾ „Nebývalá nouze o kandidáty profesury, která se objevila v první době po válce světové...; změnila se v posledních letech tak, že se blíží krize všeho dorostu zaviněná jak přílišným vzrůstem posluchačů na fakultách filosofických a přírodovědeckých, tak úbytkem žactva na střední škole, vysokým počtem jeho v jednotlivých třídách, značným zvýšením úvazku služebního a nepatrným odchodem profesorů do penze“ ([18], II. díl, s. 119).

měřována k uspokojení potřeb nevýrobních odvětví. Proto také nejvíce absolventů univerzity našlo uplatnění ve školství, vědeckém výzkumu a v lékárnách.

4. Největší část sledovaného souboru (49,3 %) je tvořena absolventy se státními zkouškami. Bereme-li, i když s určitými výhradami, poměr mezi zjištěnými a nezjištěnými jedinci skupiny za určité měřítko možnosti získat práci v oboru, pak je tato skupina i z tohoto hlediska nejúspěšnější, neboť podíl nezjištěných činí necelých 10 % a až do konce dvacátých let je ještě nižší — 6,2 %. Na dalším místě potom figuruje skupina absolventů majících obě zkoušky. Podíl zjištěných zde je 87,5 %, s tím, že i zde byl tento podíl až do počátku třicátých let výrazně vyšší (92,8 %). Nejvyšší procento nezjištěných jedinců je ve skupině doktorů, a to 20,95 %. Ukazuje se tedy, že absolventi s doktorským diplomem bez pedagogické přípravy získávali místa nejobtížněji. To je dáno omezenými možnostmi vědeckovýzkumné základny oboru i tím, že uplatnění v průmyslu i ve státních službách (např. finanční a technická kontrola) bylo ztěžováno konkurencí techniků, kteří v těchto oborech mají absolutní převahu.

5. Na základě uvedených skutečností lze tedy shrnout, že v oboru chemie Karlovy univerzity byly ve sledovaném období vychovávány vysokoškolské kádry pro střední školství, vědu a farmacii. Mimo tyto obory bylo uplatnění absolventů výrazně nižší. I když z některých dílčích poznámek je patrné, že místa v průmyslu byla doménou především chemiků s technickým vzděláním, bylo by jistě zajímavé i zde provést podrobnější výzkum a jeho výsledky porovnat s těmi, které byly získány sledováním uplatněním univerzitních chemiků. Byl by tak dán důležitý přehled o struktuře uplatnění vysokoškolských chemiků v celém předválečném období, který by se mohl stát stěžejním pokladem pro další zkoumání některých otázek z dějin české chemie.

Prameny a literatura

- [1] Kartotéka členů Československé chemické společnosti, Archiv Československé chemické společnosti, Praha
- [2] Klub chemiků hlavního města Prahy, Archiv hl. města Prahy, sign. XXIII 73
- [3] Sdružení majitelů výzkumných a kontrolních stanic (chemicko-analytických laboratoří) v království Českém, AMP Praha, sign. VIII 15
- [4] Matriky doktorů, Archiv Univerzity Karlovy, Praha
- [5] Seznamy posluchačů na filozofické fakultě v letech 1900—1920, AUK Praha
- [6] Zkušební komise pro učitelství na školách středních 1871—1950, AUK Praha, sign. F 3
- [7] Nezaměstnaná inteligence, fond MŠANO, Státní ústřední archiv Praha, sign. 39 III

- [8] Domácí rozkazy Vojenského technického a leteckého ústavu 1936—1939, Vojenský historický archiv, Praha
- [9] Likvidační knihy VTLÚ 1936—1939, VHA Praha
- [10] Časopis československého lékárnictva, 1935
- [11] Folta, J., Dynamismus rozvoje vědecké základny v samostatném Československu, Práce z dějin přírodních věd 4, 1973, s. 127—153
- [12] Folta, J., Tvrdá, J., K čs. vědecké základně v letech 1918—1939, Dějiny věd a techniky 4, 1971, s. 205—227
- [13] Hanč, O.: 100 let Československé společnosti chemické, její dějiny a vývoj 1866—1966, Praha 1966
- [14] Chemické listy, 1907—1938
- [15] Chemický průmysl, 1950—1983
- [16] Chlup, O., Kubálek, J., Uher, J., Pedagogická encyklopedie I.—III., Praha 1938—1939
- [17] Jirout, J., Československé lékárnictví v letech 1945—1975, Praha 1983
- [18] Kádner, O., Vývoj a dnešní soustava školství II., Praha 1931
- [19] Kalendář cukrovarnický na kampaň... (1900—1939)
- [20] Lékárnická ročenka, Praha 1936—1938
- [21] Mendl, V. L., Lékařny a drogerie, Moravská Ostrava 1926
- [22] Ministerstvo, školské úřady, střední a odborné školství, Praha 1925—1928
- [23] Neuhöfer, R., Střední školství. Soustavný svod předpisů platných pro střední školy a učitelské ústavy, Praha 1935
- [24] Neuhöfer, R., Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky po stránce organizační, Praha 1928
- [25] Odvárka, M., Seznam a popis československých výzkumných a zkušebních ústavů, 3. vydání, Praha 1937
- [26] Petrů, F., Hájek, B., O vývoji české chemie, Praha 1953
- [27] Placht, O., Přítomnost a budoucnost našich vysokých škol, Praha 1925
- [28] Placht, O., Havelka, F., Předpisy pro vysoké školy republiky Československé, Praha 1932
- [29] Praha přírodovědecká a lékařská, Praha 1914
- [30] Praha přírodovědecká, lékařská a technická, Praha 1928
- [31] Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy 1920—1980, Praha 1981
- [32] Příspěvky k historii československého chemického průmyslu I.—VIII., Pardubice 1973—1980
- [33] Reitmayer, L., Otázky vzniku a vývoje učitelského tělocviku, HUCP 17/2, 1977, s. 73—102
- [34] Rusek, V., Kučerová, M., Úvod do studia farmacie a dějiny farmacie, Praha 1983
- [35] Sborník ministerstva školství a národní osvěty, Praha 1929—1938
- [36] Seznam osob a ústavů Univerzity Karlovy v Praze jakož i státních zkušebních komisí (1923—1938)
- [37] Schematismus veškerého učitelstva i učitelstva státních škol národních v Čechách, Praha 1937
- [38] Staněk, J., Materiály k výuce chemie na filozofické a přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, Dějiny věd a techniky 4, 1979, s. 226—238
- [39] Stav osob profesorstva českého, Praha 1900—1916
- [40] Universita Karlova v Praze. Universitas Carolinae Pragensis. Ročenka vydaná v roce..., Praha 1900—1938
- [41] Věda v Československu, Práce z dějin přírodních věd 11, Praha 1979
- [42] Vysoké, střední a odborné školy v republice Československé, Praha 1920—1924
- [43] Zprávy Spolku úředníků technické finanční kontroly v Československé republice, 1927

**Die Eingliederung der Absolventen des Chemiestudiums der
Karls-Universität in das Berufsleben in den Jahren 1918—1939**

ZUSAMMENFASSUNG

Der Autor stellte sich in der Arbeit das Ziel, ein womöglich genaues Bild der Berufsgebiete auszuarbeiten, in welchen die Absolventen des Faches Chemie der Karls-Universität, in der Periode zwischen den zwei Weltkriegen eine Anstellung fanden. Die untersuchte Periode ist nicht homogen; es wurde ein bestimmter Intervall vor der Entstehung der Tschechoslowakei, besonders deshalb in Erwägung gezogen, weil die Absolventen dieser Jahre erst nach 1918 ausdrucksvoller zur Geltung kamen. Die Abgrenzung durch das Jahr 1939 ist durch die Schließung der tschechischen Hochschulen am 17. November, durch die nazistischen Okkupanten gegeben.

Die Studenten der Chemie beendeten das Studium, entweder mit dem Doktorat oder nur mit der Staatsprüfung, die zum Chemieunterricht an den Mittelschulen berechnigte oder aber mit beiden Formen.

Von den Absolventen, die die Staatsprüfung ablegten, fanden mehr als 70 % eine Stellung in den Schulen der verschiedensten Typen (manche auch an Bürgerschulen). Die Wirtschaftskrise zu Beginn der dreißiger Jahre wirkte sich auch hier negativ aus, nur 44,3 % der Absolventen aus den Jahren 1931—1938 waren ihrer Qualifikation entsprechend beruflich tätig.

Ungefähr 30 % Doktoranten konnten nach dem Absolutorium an wissenschaftlichen Instituten arbeiten; ein bedeutender Teil (41 %) waren Pharmazeuten. Zusammenfassend kann angeführt werden, daß Fach Chemie an der Karls-Universität überwiegend Mittelschullehrer vorbereitete, den Pharmazeuten gewisse Möglichkeiten darbot und nur in kleinerem Maße Spezialisten für die Forschung ausbildete.

Am Schluß der Arbeit deutet der Autor einige weitere Ergebnisse seiner Forschungen über die Eingliederung der Absolventen in das Berufsleben an, sie betreffen besonders Fragen des Charakters des Chemieunterrichts an der Universität, der Unterschiede zwischen der Auffassung der Lehre und den gesellschaftlichen Bedürfnissen an Chemikern und über einige methodologische Probleme der Forschung.

RECENZE

**ÚVAHY NAD KNIHOU JOSEFA PETRÁNE,
 NÁSTIN DĚJIN FILOZOFICKÉ FAKULTY UK**

Význam Petráňova díla vystupuje zcela jasně do popředí, uvědomíme-li si, že recenzovanou knihou se dostává badatelům a zájemcům do rukou vůbec první syntetické zpracování historie filozofické fakulty pražské univerzity. Tato skutečnost je o to závažnější, že se jedná o fakultu, která měla v dějinách naší univerzity ve všech obdobích klíčový význam. Zpracování její téměř 640leté historie, rozprostírající se přes tři společenské formace, jen jediným autorem představuje více než úctyhodný výkon, který vyžaduje důkladné znalosti pramenného materiálu, mimořádnou erudici a hlavně schopnost vidět bohatý a hluboký děj v historické syntéze a s porozuměním významu společenského vývoje. Autoři recenze rádi konstatují, že Petráň splnil svůj složitý úkol velmi dobře.

Výklad o dějinách pražské filozofické fakulty v nejstarším období, v němž artistické studium bylo převládající, supluje do jisté míry dějiny celé univerzity. Je to dáno nejen dochovaním pramenů nebo početní převahou artistů, ale samotným charakterem středověké pražské univerzity, který byl formován právě příslušníky artistické fakulty. Zjevnou dominanci propedeutického filozofického studia Petráň přesvědčivě ukázal na struktuře univerzity, na jejím hmotném zabezpečení a nakonec i na způsobu výuky. Systém studia na artistické fakultě, založený na obvyklém sedmém svobodných umění, však v Praze kladl větší důraz na etiku a filozofickou antropologii, zprostředkovanou pražským mistrům dílem pařížského filozofa Jana Buridana.

Osmdesátá léta 14. století jsou pro autora ve shodě s nejnovější literaturou na jedné straně dobou největší návštěvnosti univerzity, na druhé straně pak počátkem nové etapy pražských univerzitních dějin, v níž se ohlašují spory mezi jednotlivými univerzitními národy a začíná boj o Viklefa. Příklon českého národa k realistickému směru středověké filozofie byl ovšem jen jedním z mnoha důvodů, které přivedly univerzitu k husitství. Autor zdůraznil, že zásadní změna v charakteru školy, jakou představoval Dekret kutnohorský, měla za následek zesílení panovnických ingerencí do univerzitních záležitostí a předznamenala další vývoj k zemské univerzitě.

Zemským učilištěm se však pražská univerzita nestala naráz. Po přerušení činnosti na počátku husitské revoluce a pokusu části mistrů o obnovu starého „modelu“ obecného učení vidí Petráň nejvýraznější zlom v poděbradské době, kdy se plně prosadila koncepce zemské utrakvistické školy. Zde ale měla být podle našeho soudu zmíněna univerzitě vnucená přísaha na kompakтата a kalich, která měla plnit stejnou funkci jako pozdější jezuitská přísaha na neposkvrněné početí P. Marie — dát škole jednoznačný konfesionální charakter. A to je právě novinka, která pražskou univerzitu až do reformace odlišuje od jakékoliv soudobé evropské vysoké školy.

V období sahajícím až k Bílé hoře jsou dějiny fakulty již zcela totožné s dějinami celé univerzity. Autor se v něm správně zaměřil na vylíčení dvou základních jevů,

keré určovaly profil pražské akademie. Výsledky rozboru struktury graduovaných (pro studenty máme dostupné údaje jen pro zhruba dvě desetiletí druhé poloviny 16. století) ukázaly na nejdůležitější sociální vazbu k měšťanstvu a na profesní spojení s českými partikulárními školami, které byly hlavním „odbytištěm“ univerzitních absolventů. Druhý jev, který nejvíce ovlivnil celkový profil školy, byl humanismus. Humanistické disciplíny pronikly sice do univerzitního kursu až poměrně pozdě (Petraň naznačuje, že nešlo o příliš velký posun oproti sousedním zemím), zato ale ve druhé polovině 16. století byla již humanistická literární tvorba v Čechách prakticky záležitostí absolventů pražské akademie.

Léta 1622—1773 se v univerzitních dějinách již tradičně netěší popularitě a tato skutečnost se zrcadlí také v relativně nevelkém počtu titulů dosavadní literatury. J. Petraň se ovšem nevyhnul této u našich historiků poněkud „neoblíbené“ etapě a organicky ji včlenil do celkového obrazu fakultní historie. Opírá se přitom nejen o starší díla, ale využívá i některých vskutku podnětných poznatků z diplomových prací, které vznikly v nedávné době pod jeho odborným vedením a zároveň uplatňuje rozsáhlé výsledky svého vlastního studia.

Petraň správně hodnotí institucionální vývoj fakulty „pod jezuitskou správou“, přičemž sleduje narůstání a sílení vlivu státu i zeměpanské zásahy do organizace školské korporace. I když vcelku konvenčně nepříliš vysoko oceňuje kvalitu jezuitské výuky zejména od druhé poloviny 17. stol., neutíká se k apriorním odsudkům a snaží se objektivně zhodnotit a vyložit pozitivní řádového systému vzdělávání včetně osobního přínosu některých učitelů. Předkládá čtenáři názorný přehled organizace studií i jejich změn a pokouší se i o rekonstrukci počtů studentů a jejich národnostního a sociálního složení. Zde je ale třeba připomenout, že by bylo vhodnější hovořit spíše důsledně o počtech graduovaných, protože z tohoto období jsou dochovány pouze matriky bakalářů a mistrů filozofické fakulty. Stejně tak může být jen stěží zcela hodnověrná mapa podávající regionální původ studentů pražské univerzity v letech 1620—1681 (str. 68), kterou autor převzal z Atlasu československých dějin, Praha 1965, neboť k jejímu sestavení chybí jakékoliv písemné podklady mající průkaznou vypovídací hodnotu (matriky imatrikulovaných).

Za velice výstižné považujeme vyčlenění přechodného období let 1774—1784 do samostatného oddílu. Zrušení jezuitského řádu v r. 1773 bylo totiž nadměrně výrazným zásahem do fakultního života, třebaže ho nelze označit za mezník univerzitní správy *de jure*. Případný už je i název této kapitoly: „Od výchovy klerika ke vzdělání byrokrata“, který neobyčejně výstižně charakterizuje v účinné zkratce hlavní možnosti uplatnění absolventů v epoše minulé i následující. Kladem Petraňova přístupu je také fakt, že nestaví do násilné kontrapozice vítězství osvícenských idejí vzhledem k myšlenkám doby předchozí.

Velkou pozornost věnoval autor létům po zavedení studijního řádu v r. 1784, jenž měl největší platnost právě pro filozofické fakulty. Petraň zkoumá opět jednak správní a organizační změny — zde zdůrazněme, že velice systematicky, což je obtížným úkolem, neboť těchto proměn bylo v době do r. 1848 více než dost. Na druhé straně registruje nejen vnitřní vývoj studijního systému (zánik monopolu latinského vyučování, rozšíření povinných tištěných učebnic, zvyšování počtu přednášených oborů a předmětů atd.), ale postihuje také úlohu školy při formování nové obrozenské inteligence.

Jestliže jsme podtrhli Petraňovo úsilí o zjištění početních stavů studentů a jejich skladby v období do r. 1773, je nutné ho o to více ocenit pro léta 1784—1848. Autor zde využil k rozboru dochovaných řad katalogů posluchačů, které dosud zůstaly bádání v podstatě nepovšimnuty. V neposlední řadě sleduje nejvýraznější osobnosti působící na fakultě a hezky postihuje základní aspekty jejich vědecké i pedagogické činnosti. Nezasílá přitom, že ještě v první polovině 19. století nebyla filozofická fakulta

skvělým centrem vědeckého života, ale že „národní věda“ vzkvétala mimo filozofické katedry.

Co je možno autorovi vytknout, jsou některé nepřesnosti v biografických údajích v přehledech vyučujících, jež jsou ovšem závislé na ne zcela precizních informacích stávající literatury. Krom toho se domníváme, že k vysvětlení vývoje pražské filozofie by ještě více přispěla komparace s jinými ústavami v habsburském soustátí a to především s filozofickou fakultou vídeňské univerzity, protože tendence k unifikaci vysokoškolské výuky byly nedílnou součástí centralizačních zásahů státní moci.

Pro období 1848—1918 získává Petraňův Nástin charakter základní pramenné monografie. Ne snad, že by pro toto období neexistovala předchozí literatura — jen výběrová bibliografie v závěru svazku ukazuje, že k těmto desetiletím čerpal autor z více než padesáti titulů. Petraň však položil za základ svého líčení kvantitativní rozbor široké palety pramenů dosud takřka nezkoumaných nebo využívaných pouze pro monografické sondy. To je případ zejména seznamů přednášek, které posloužily jako základní, mnohostranně kvantifikovatelný pramen pro studium proměn vědecké i pedagogické závažnosti oborů a jednotlivých stolic, vývoje a dělení přednášených disciplín i sledování generačních změn. Na základě analýzy tohoto pramene a katalogů studentů dokázal Petraň načrtnout řadu závěrů, které jinak umožní formulovat jen pracný prosopografický výzkum.

Druhým opěrným bodem byly autorovi katalogy studentů. Z těch byla zjištěna nejen frekvence fakulty a jednotlivých oborů, sociální skladba studentstva a proměny zájmu o tu či onu disciplínu, ale i ohlas působení jednotlivých pedagogů fakulty mezi studenty, přesunování těžiště studia mezi přednáškami a semináři apod.

Významným kladem práce je též využití bohatého normativního materiálu. Jeho spolehlivá znalost dovolila Petraňovi vysvětlit řadu proměn v organizaci studia a výuky, ovšem také změn složení pedagogického sboru fakulty a studijních zájmů jejich frekventantů. Zmiňme jen radikální vzrůst zájmu o práci v seminářích, který se objevil poté, co nový zkušební řád pro učitelství na středních školách r. 1897 dovolil přijímat písemné seminární práce jako písemné práce státní zkoušky. Znalost vývoje celého českého školství dovoluje autorovi ukázat vzájemné vazby fakulty a středních škol v zemi, a to jak vliv proměn středního školství na počet a kvalitu adeptů studia (ohromný vzrůst počtu mimořádných studentů po rozšíření množství reálků a reálných gymnázií bez maturity z řečtiny), tak na zaměření a perspektivy absolventů. Ukazuje i to, jak proměny středního školství vyvolávaly požadavky na úpravy náplně a zaměření fakultní výuky a jak zas naopak fakulta formou extenzí a zvláště tím, že vedla studenty k samostatné vědecké práci — a samostatnému politickému myšlení — formovala postupně profil středoškolského profesorstva.

Jednotlivým sekcím fakulty, oborům a stolicím se Petraň věnuje v rámci kapitol zaměřených na dílčí období: prvním mezníkem po r. 1848 se mu jeví rok 1870, po kterém vychází fakulta z období krize a strukturálních reforem k ohromnému rozmachu vrcholícímu rozdělení univerzity. Sedmdesátá léta charakterizuje vzestup počtu posluchačů i profesorů, postupné počestění profesorského sboru a jednání o změnu charakteru univerzity, resp. její rozdělení. Jako další etapu — organizační období a léta budování hlavních seminářů, knihoven a ústavů — vidí autor úsek do r. 1890. Název další periody sám již vyjadřuje Petraňův názor na úroveň a roli fakulty až do r. 1918: „Evropská měřítka“.

V rámci těchto podkapitol podává autor stručné charakteristiky jednotlivých oborů, jejich představitelů v tom kterém období, seznamuje s metodami vědecké práce i výuky, se zájmem studentů, materiálním vybavením atd. Velmi záslužná pozornost je věnována otázce budov a místností, kde jednotlivá fakultní pracoviště působila. Fakulta ovšem není autorovi pouze organismem pro sebe či ústavem produkujícím především

středoškolské učitele. Petráň provedl alespoň rámcový výzkum struktury disertací, který mu umožnil sledovat vědecké zaměření seminářů v jednotlivých obdobích, a analyzoval i vztah a vzájemné působení politického vývoje české společnosti a fakultní vědy. Obdobně nebylo opomenuto studentské hnutí a spolková činnost — z hlediska odborného, politického, kulturního i sociálního. Načrtnuty byly podmínky studentského života v Praze, formy bydlení a stravování. Snad mohla být věnována alespoň stručná pozornost i otázce platů učitelů fakulty, otázce na jejíž význam poukazují zejména nové polské práce.

Vývoj a organizaci filozofické fakulty po vzniku samostatného Československa mohl autor pochopitelně vyložit jen v náznacích. Nicméně zachytil i zde hlavní momenty, které budou jistě tvořit základ pro rozsáhlejší zpracování tohoto závažného období. Je jen škoda, že autor nenaznačil více hlavní problémy a význam studentského hnutí, zejména levicového, mezi dvěma světovými válkami a že výklad politické situace v období po roce 1945 nemohl být více zdůrazněn a zůstal vlastně jen vyhrazen úvodnímu slovu děkana fakulty.

Jako celek představuje Petráňovo zpracování práci přesahující svým obzorem meze „pouhé“ fakultní historie. Zvláštního ocenění si zaslouží pasáže věnované institucionálním dějinám, které jsou vhodně doplněny instruktivními tabulkami a přehledy, stejně jako přílohy, podávající obsažnou informaci o dějinách jednotlivých oborů a přehled personálního stavu fakulty v letech 1882—1948 s některými nepřesnostmi. Poprvé je také v souhrnné práci věnována náležitá pozornost sociální skladbě univerzitních příslušníků, spádovým oblastem studentstva a částečně i uplatnění univerzitních absolventů ve společnosti. Kvalitní je rovněž obrazová příloha, která přináší často nepublikovaný materiál k dějinám fakulty a jejích osobností. Co však schází téměř úplně, je srovnání s ostatními středoevropskými filozofickými fakultami, které s Prahou pojily úzké osobní a institucionální kontakty. Autor velmi citlivě začlenil své vlastní výzkumy i to, co čerpal z literatury, do celkového obrazu postihujícího dějiny fakulty jako významného fenomenu českého kulturního života, jako centra českého školství, vědeckého dění i činnosti politické. Po stránce metodické i obsahové je tu předloženo vzorové dílo s obecně historickým významem. Je možné, že badatelé jednotlivých studovaných oborů budou mít výhrady k některým charakteristikám např. seminářů nebo osobností, je pravděpodobné, že další výzkumy budou precizovat ten či onen moment. Za daného stavu vědění o sledované problematice podává však Petráňova práce více, než říká titul knihy: *Nástin dějin filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (do roku 1948)*, (Praha 1983, 406 s.).

Ivana Čornejová — Jiří Pešek — Michal Svatoš

„LIRE ET ÉCRIRE“ V SOUČASNÉM FRANCOUZSKÉM HISTORICKÉM BĚDÁNÍ

Furet, François, Ozouf, Jacques: *Lire et écrire, l'alphabétisation des Français de Calvin à Jules Ferry*. Paris 1977, Éd. de Minuit, »Le sens commun«, díl I.: 390 stran, díl II.: 379 stran.

Stane-li se čtení a psaní — tento nejelementárnější předpoklad vzdělanosti a zároveň nad jiné komplikovaný sociálně kulturní fenomén — předmětem hlubšího a komplexnějšího výzkumu, může to vést k poznatkům, které značně přesahují tradičně koncipovaný dějepis. Ve Francii se dnes pokračuje ještě v širším tematickém záběru v tom, k čemu se v tomto směru dospělo v letech 1972—1975 v *Centre de recherches*

historiques de l'E.H.E.S.S. (École des hautes études en sciences sociales) a co pak bylo shrnuto ve dvousvazkovém sborníku „Číst a psát“. V tomto bádání je vedle převažujícího historického zřetele natolik uplatněn i zřetel filozofický a zejména sociologický, okrajově i ekonomický, státoprávní a etnografický, že se autoři mnohde přibližují k pohledu téměř interdisciplinárnímu. Zatím tu však nejde o nějakou plně reflektovanou a propracovanou novou metodologii, jak ji známe např. ze strukturálních a systémových přístupů.

Klíčovým pojmem zmíněných výzkumů je pojem *alfabetizace (l'alphabétisation)*, který tu označuje nejen postupné překonávání analfabetismu, ale i výsledek tohoto úsilí, tj. gramotnost. Dějiny alfabetizace jakožto „*entrée dans la culture écrite*“ (I, 350), byly vždy v nejužším vztahu k dějinám *scholarizace (la scolarisation)*, kterou se opět míní školní vzdělávání, a vše, co s jeho poskytováním souvisí, tedy budování sítě škol, zavádění školní docházky atd. Tento ústřední svazek mezi alfabetizací a scholarizací byl však v minulosti chápán chybně a zjednodušeně, jako by pocházel sám ze sebe a jako by v jeho autonomním vývoji bylo možno redukovat dějiny alfabetizace na dějiny scholarizace, či naopak.

Škola jako strategické místo formace duchů byla ve francouzských dějinách jáblkem sváru mezi církví a republikány a v důsledku toho byla i zatížena mnohými protichůdnými politickými a ideologickými významy. Obě strany ji shodně přeceňovaly. Alfabetizace byla považována za dceru školy, kterou podle republikánů revoluce založila a podle monarchistů zničila. Autoři ve svých výzkumech se snaží uvést na pravou míru nejen jednostrannosti tohoto dvojího zaostření, ale i celkově postavit někdejší desinterpretaci dějin alfabetizace z hlavy na nohy: rozhodující roli tu nesehrála školská politika, ani politika vůbec, nýbrž šlo o generalizaci určitého kulturního modelu, která byla odpovědí na určitou společenskou objednávku. Když Jules Ferry zavedl sto let po revoluci republikánskou laickou, bezplatnou a povinnou školu, o níž snili jakobíni, byla alfabetizace Francouzů již téměř hotovou věcí.

Proti fetišizaci úlohy školy uvádějí autoři zajímavý doklad či spíše limitní příklad, že na konci 17. století byla v celém francouzském království nejpokročilejší alfabetizace mezi obyvateli alpských údolí — více než dvě třetiny mužů se tu dovedlo podepsat — třebaže to nebylo škol v institucionálním vylučovací smyslu. Školu tu suplovali vandrovní učitelé, kteří za dlouhých zimních večerů vyučovali venkovany na jejich rodinných táčkách.

Pojem alfabetizace může být ošidný, chápe-li se neprocesuálně a zahrnuje-li jen počátek: nikdo nedovede číst a psát, a konec: všichni dovedou číst a psát. V průběhu dvou nebo tří století dějin, které se autoři snažili rekonstruovat, znamenala alfabetizace spíše určité hnutí: mezi 17. stoletím a 1. světovou válkou vstoupili Francouzi na pole psané kultury. Proto autoři přejímají od anglického antropologa Jacka Goodyho („*Literacy in traditional societies*“, Cambridge, UP, 1968) pojem omezené alfabetizace (*Restricted literacy, l'alphabétisation restreinte*). V uvedených třech stoletích se vlastně uskutečnil přechod od omezené alfabetizace k alfabetizaci všeobecné.

Civilizace křesťanského středověku je charakterizována situací omezené alfabetizace. Klade vedle sebe na jedné straně náboženství knihy, jehož jedinými uchovateli a interprety jsou klerikové a na druhé straně kázání určené nevědoucímu davu, který musí poslouchat, zapamatovat si, zpívat. Psané je tajemství, je to jazyk zasvěcených, moc a schopnost kleriků. Neexistuje pro nic jiného než pro to, aby bylo převedeno do orálního významu. Dochází ke kontaminaci knihy komentářem, litaní, hlasy či mumláním věřících (II, 353). Bylo by jistě zajímavé srovnat, nakolik jsou tyto radikální a univerzálně formulované soudy ovlivněny studiem francouzských dějin a do jaké míry, respektive do které doby jsou aplikovatelné např. na naše dějiny, v nichž skloněk středověku je na tomto poli tak významně poznamenán příchodem první reformace.

Překonávání omezené alfabetyzace probíhá na několika úrovních. Především na úrovni sociální stratifikace, tedy od elity k lidovým masám. Zatímco erasmovský humanismus sekularizoval pro elity obnovenou kulturu podle antického modelu, protestantské hereze demokratizují psaní v masách. Zavádějí pluralismus lektury, tj. její individualizaci. Luther činí nutným to, co Gutenberg učinil možným. Po tridentském koncilu i katolíci ve shodě se svými protestantskými rivaly připisují alfabetyzaci univerzální poslání. Dále je to úroveň město-vesnice a zejména pak nerovnoměrnost podle geografického prostředí. Celý první díl sborníku je věnován alfabetyzačnímu předstihu severní a severovýchodní Francie před Bretoňskem a Akvitánskem. Posléze je to nerovnoměrnost podle pohlaví. Restif de la Bretonne doporučoval v roce 1777 zakázat všem ženám psaní i čtení, aby se plně věnovaly domácnosti a aby si zachovaly respekt před prvními pohlavím. Přesvědčení, že cesta k nevinnosti žen vede přes jejich vyloučení z psané kultury, panovalo někde až do doby překvapivě pokročilé. Obyvatel akvitánského Lugagnacu na otázku spoluautora knihy, proč tolik dívek v jeho kantonu až do nedávných časů umělo jen číst a nikoli psát, odpověděl: „Sestry si nepřály, aby dívky mohly psát svým milencům“ (II, 356).

Samotné čtení je jen pasivní činnost. Bez psaní nemění nic na nátlaku, který skupina vykonává na jedinci cestou ústní tradice. Orální kultura je veřejná a kolektivní, psaná kultura je tajná a osobní. Je to veliké vnitřní ticho, v němž si jednotlivec zařizuje svou privátní sféru. Psané přivazuje jedince k širšímu lidskému souboru, než je skupina, s níž sdílí orální tradici své komunity. Psaný text zmnožuje a uniformuje informaci pro svět individualizovaný a geograficky různorodý. Funkce kulturního zprostředkovatele odpadá, podmínky komunikace se stávají individuálními.

S psaným začíná i ve vlastním slova smyslu historická senzibilita. Předtím nebyla sukcesivita lidí a událostí zaznamenávána. Tím, že psané fixuje na papíře orientační body zachycující plynutí času, např. posloupnost zrození a úmrtí, osvobozuje jedince od tyranie přítomnosti. Archivy uchovávají to, co konstituuje disponibilní paměť společenské skupiny na rozdíl od reálné paměti jejich jednotlivých členů. Tato patrimonializace minulosti psaným ustavuje takto historii (II, 359).

Autoři sledují i některé ekonomické a státoprávní aspekty alfabetyzace. Interindividuální vztahy na jistém stupni dějinného vývoje nejsou již garantovány jen nepásměnou mluvou předků chráněnou lokální právní institucí, nýbrž podvojnou autoritou trhu a státu, zpečetěnou psaným a vtělenou do smlouvy a práva. Tak jako jsou peníze všeobecným ekvivalentem zboží, je smlouva všeobecnou formou individuálních vůlí. Smlouva, právo, stát, to vše je psané. Bez psaného není všeobecného zákona, který by byl natolik abstraktní, aby mohl být aplikován na celý soubor představitelných případů. Psané právo je abstraktně univerzální. Psané je zároveň spjato s politikou individuací. Tím, že je občan písemně zaregistrován, je definován sociálními souřadnicemi, datem a místem narození, rodiči, bydlištěm, vykonávaným povoláním.

Autoři sborníku se někde pouštějí i do nadměru odvážných hypotéz. Odvolávají se např. na zjištění Lawrence Stona („Literacy and education in England“, 1640–1900, „Past and Present“, únor 1969), podle něhož tři velké revoluce nové doby, k nimž postupně došlo v 17. stol. v Anglii, v 18. stol. ve Francii a na poč. 20. stol. v Rusku, se časově shodují s určitým stupněm alfabetyzace, kdy ve všech třech případech byla alfabetyzována polovina mužské populace. Jakkoli připouštějí, že by v této paralele mohlo jít i o historickou náhodu, přece jen tu jakoby zkusmo nadhazují určitou generalizující domněnku, že revoluci jako moderní politický fenomén by bylo možno charakterizovat ustanovením nového vztahu mezi jednotlivcem a státem patrného ve vývoji psané kultury (II, 363). Tuto hypotézu pak ještě dále rozvádějí.

Význam psané kultury a gramotnosti tu však vcelku přeceněn není. Knihu uzavírá kapitola „Tři století kulturního křížení“, čímž je míněno křížení (*Le métissage*)

psaného a mluveného. Tradicionalistická kultura má velmi vytrvalou rezistenci. Čtení bylo po dlouhou dobu jen málo odděleno od orální komunikace. Bylo osvojováno nejprve v latině a dokud nebylo spojeno uměním psát, lišilo se toliko neznatelně od pouhého memorování. Bylo spíše mnemotechnikou určitých kreseb než dešifrací nějakého textu. Ostatně ze zorného úhlu přítomné doby můžeme již rozpoznat omezenost, relativitu, nákladnost psané kultury, z níž byl od 16. století dělán absolutní model a absolutní dobrodíní. Při dnešním rychlém rozšíření nových médií a současné nostalgii k starým životním zvykostem, tradiční, převážně orální způsoby socializace individua uskutečňované v institucích mnohem starších než je škola (rodina, spolupracovníci, sousedi), si dnes podávají ruce s těmi nejnovějšími, rovněž převážně orálními způsoby komunikace a výchovy jako je film, rozhlas, televize.

Výzkumu „lire et écrire“ je věnováno i jedno číslo dvouměsíčníku *Annales (Économies, sociétés, civilisations)*.¹ Anne-Marie Thiesseová si tu všimá četby za francouzské „Belle Époque“ a pokouší se na tomto podkladě určit, co v lidové kultuře setrvává a co se v ní mění. Autorka shledává, že lidová literatura sestává z enormního množství stereotypních textů, v nichž se stále a znovu objevují jedny a tytéž postavy, jedna a táž narativní schémata a klíše. Tento konformismus vysvětluje tím, že lidové publikum neprožívá četbu jako nějakou hodnotnou a obohacující kulturní aktivitu, nýbrž jako pouhou zábavu. Vývoj v lidové kultuře je vyjádřen schématem: od povídačky k románu na pokračování, od románu k velkofilmu, nebo: od orálního k psanému, od psaného k audovizuálnímu. Předmět se proměňuje, návyky zůstávají.

Nejpozoruhodnější je studie Daniela Milo z telavivské univerzity o překladech jakožto kulturním barometru. Vychází ze statistik zachycujících pořadí nejvíce vydávaných autorů na světové burze překladové literatury v letech 1932 až 1977 a dochází k formulaci některých „kulturních konstant“. Je to především absolutní dominance prózy. Dále pak: mezi prvními patnácti pravidelně se vyskytujícími autory je jen 5 představitelů vážné literatury sensu stricto: Shakespeare, Tolstoj, Dickens, Dostojevskij a Balzac. Odpočinková literatura je reprezentována třemi spisovateli: Christieovou, Simenonem a Wallaceem, stejně tak dětská literatura: Vernem, Andersenem, bratry Grimmovými. Mezi těmito dvěma póly je London, A. Dumas (otec), Twain a Bucková.

Shakespeare tu figuruje bez jakékoli pochyby jako základní postava západní kultury. Jinou konstantou je absence autorů, kteří pro své novátorství a pro svou originalitu bývají identifikováni s literaturou XX. století. Mezi prvními třiceti spisovateli bychom takto marně hledali Joyce, Prousta, Kafku, Woolfovou, Faulknera, Céline, Dos Passose, Brechta, Ionesca, Becketa, Robbe-Grilleta. Nastupující velmocí se stává dětská literatura, která v 70. letech ovládla pole. Disney, Verne, Blytonová, Grimmové jsou v pořadí hned za vedoucí Christieovou. Zatímco ještě ve 20. letech byl obecný „kánón“ pro kultivaci mladých lidí konstituován na klasické literatuře, dnes naopak v mnohem mladším věku je konstituován na uvedené dětské literatuře. Autor to komentuje neradostně: „Ten, kdo byl formován Mickey Mousem, Rintintinem, Tarzanem, Ringem a Pippi-Dlouhou punčoškou, si znamenitě poradí bez Odyssea, Gargantuy, Hamleta, Fausta či Raskolnikova...“ (111).

Bádání „lire et écrire“ vede celkově k zajímavým, i když pochopitelně ne vždy všeobecně přijatelným výsledkům. Bylo by jistě užitečné, kdyby se z podobného širšího hlediska nově prostudoval třeba takový osobitý kulturní fenomén našich národních dějin, jakým bylo „písmáctví“ a lidové buditelství.

Ivo Tretera

¹ ANNALES, 39., leden—únor 1984, č. 1. Thiesse, A.—M.: Mutations et permanences de la culture populaire: la lecture à la Belle Époque, s. 70—91. Milo, D.: La bourse mondiale de la traduction: un baromètre culturel? s. 92—115. Grew, R., Harrigan, P. J., Whitney, J. B.: La scolarisation en France, 1829—1906, s. 116—157.

Úvodní studii Rainera Christoph Schwingese *Universitätsbesuch im Reich vom 14. zum 16. Jahrhundert: Wachstum und Konjunkturen* (s. 5—30) je možno bez nadsázky označit za zásadní příspěvek k dějinám univerzit na konci středověku. Jeho cena spočívá především v metodické novosti. Není dnes již nic neobvyklého, že ohromná množství dat jsou zpracovávána na počítači. Pro autora to bylo přímo nutností, měl-li vůbec zvládnout 204 832 inskripcí na dvanácti středoevropských univerzitách z let 1385 až 1505, zahrnujících okolo 164 000 osob. Do výzkumu byly začleněny pouze ty univerzity, které mají zachovaný studentský evidenční materiál, takže sem nemohly být vůbec pojaty univerzity v Praze (1347/8), Trevíru (1473), Mohuči (1477), jejichž matriky jsou ztraceny, a univerzita ve Würzburku, která pravděpodobně v prvním období 1402 až 1403 matriky vůbec nevedla; Vídeň sleduje až od obnovy univerzity v roce 1385. Proto Schwinges počítá s celkovým odhadem asi o 30 až 40 tisíc větším, takže celkem by se jednalo asi o čtvrt miliónu imatrikulací. Navíc z celkového počtu okolo 20 až 25 procent studentů peregrinovalo mezi jednotlivými školami, ve většině případů prošlo více univerzitami.

Zabývá-li se autor vyhodnocováním velkých sérií statistických dat, musí mít v prvé řadě jasno, z jakého pramene vychází, jakou informaci z něho může získat, a jaké jsou omezení (limity) získaného obrazu. Převedené na náš případ, musel Schwinges vzít v úvahu, že ne všichni univerzitáni byli zapsáni do matriky, což lze prokázat na desítkách příkladů z kterékoliv univerzity, musel respektovat demografické proměny univerzitních měst a jejich spádových oblastí a uvážit i vliv vnitřních poměrů (např. secese) a vnějších faktorů (vátky, mory atd.) na univerzitní frekvenci.

Z předložených výsledků je patrné, že nejen na počátku každé univerzity, ale také v prvním období středoevropských univerzit jako celku lze pozorovat neúměrně velkou návštěvnost. Neúměrně velkou nejen k celkovému demografickému vývoji obyvatelstva, ale i k průměrnému přírůstku frekvence ve sledovaném období. Po velkém nárůstu let 1391—1420 (3,4—4,1 procenta) se index vzrůstu frekvence ustálil až do roku 1500 okolo 1 % s výjimkou osmdesátých let 15. století, kdy klesl na -0,1 %. Schwinges tento fakt interpretuje tak, že se jedná o „první krizi z přeplnění“ ve středoevropských univerzitních dějinách a dokumentuje to dále na výpočtu 25 nových studentů na 100 000 obyvatel Říše za rok. Je tedy zřejmé, že návštěvnost univerzit se neřídila skutečnými potřebami společnosti a že její počty neovlivnil ani humanismus, který působil pouze na malé skupiny vzdělanců.

Největší slabinou všech doposud použitých matematických metod pro zkoumání sociálních jevů bylo, že nepřihlížely vůbec nebo jen částečně k proměnlivosti a dynamice jejich vývoje (např. Eulenbergovy koeficienty návštěvnosti univerzit). Schwinges se pokusil odstranit tento zásadní nedostatek použitím spektrální analýzy časových řad, která zařazuje údaje do časových a prostorových souvislostí. Novým pracovním postupem získal výsledky, které mají pro studium univerzitních dějin značné důsledky. Schwinges totiž zjistil, že návštěvnost říšských univerzit, rozpadající se na dva výrazné časové úseky (před a po 1450), probíhala v určitých cyklech od dvou do sedmi let. Patrné jsou dvě fáze vzrůstu (1385—1428/34 a 1450—1480) a dvě fáze „přibrzdění“ (1428/34—1450 a 1480 — počátek 16. století). Nejdůležitějším zjištěním však je, že tyto cykly zjevně nemají žádnou souvislost s vnitřním vývojem samotných univerzit a jsou spíše odvislé od celospolečenských faktorů, mezi nimiž dominuje cyklus cen zemědělských produktů, který měl rozhodující vliv v agrární společnosti, dále to, co autor nazval prostorovou organizací spádové oblasti (jinými slovy úroveň a vyspělost území, na němž univerzita působí) a sociální struktura univerzitních příslušníků.

Článek Rainera A. Müllera *Aristokratisierung des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süddeutschen Universitäten im 17. Jahrhundert* (s. 31—46) se zabývá zatím nepřilíživě prozkoumanou otázkou vztahu šlechty ke vzdělání v počátcích novověku. R. A. Müller, který je autorem průkopnické práce o studiu šlechty na ingolstadtské univerzitě, si vybral za předmět výzkumu jihoněmecké univerzity Altdorf, Dillingen, Freiburg i. Br., Heidelberg, Ingolstadt, Tübingen a Würzburg, u nichž statisticky zpracoval průběh šlechtické návštěvnosti v 17. století. Měřeno v absolutních číslech, měl největší počet šlechtických imatrikulací Ingolstadt (2 843 osob), Dillingen již o polovinu méně a nejméně Würzburg, který během sta let navštívilo pouze 455 šlechticů. V poměru k celkovému počtu inskripcí je na prvním místě opět Ingolstadt (17,5 %), za ním pak Heidelberg (14,8 %) a na ostatních univerzitách byl šlechtický živel zastoupen zhruba 5 až 10 procenty. Uvědomíme-li si, že podíl šlechty na celkové populaci se tehdy pohyboval mezi 1—3 %, vyplývají z tohoto zjištění zcela jednoznačně sociální konsekvence.

Šlechta jako stav, přinucená vypořádat se s tlakem kvalifikovaného úřednictva z řad měšťanstva v 15. a 16. století, reaguje tím, že vytváří vlastní univerzitně vzdělanou inteligenci. Jak dokládají vysoká procenta podílu šlechtické mládeže v Ingolstadtu a Heidelbergu, působí šlechta i na profil mnoha evropských univerzit, na obsah výuky a vytváří dokonce vlastní typ vysoké školy — rytířskou akademii. Studium vyrovnala šlechtická inteligence kvalifikační rozdíl, dělící ji od měšťanstva, a tím pro měšťanstvo do jisté míry zpochybnila vzdělání jako prostředek sociální mobility (pro české poměry poukázal na labilitu úřednické kariéry měšťanských vzdělanců V. Urfus).

Jediné, co se asi podstatně nezměnilo, bylo samotné „studium“ šlechty, které se vedle imatrikulace, zajišťující právní ochranu, daňové a celní úlevy, omezovalo na návštěvu několika lekcí za semestr. Jak Müller přesvědčivě doložil počty graduovaných a výmluvnou diskusí na téma, zda šlechtic smí vůbec získat doktorský titul, bylo skutečné studium šlechty spíše výjimkou a to ještě nejspíš na právnických fakultách, které ji mohly připravit na budoucí kariéru ve státní a zemské správě.

Jméno bratří Humboldtů a jejich na berlínské univerzitě ponejprv uskutečněná koncepce uspořádání vysoké školy jako střediska výzkumu a výuky se stalo symbolem pro německé univerzity 19. století. Peter Moraw zkoumá ve svém článku *Humboldt in Gießen. Zur Professorenberufung an einer deutschen Universität des 19. Jahrhunderts* (s. 46—91), jak se uplatňovala jejich koncepce v nejdůležitější otázce univerzitního života, v otázce výběru profesorů na jedné z menších německých univerzit, na univerzitě v Giessenu, jejíž dějiny před nedávnem všestranně zpracoval (srv. HUCP 23/1, s. 101—105). Až do sklonku 18. století byla giessenská univerzita „rodinnou univerzitou“, jejíž katedry byly povětšinou v rukou „univerzitních rodin“. Typem profesora byl polyhistor, poznamenaný silně humanistickou učeností, který se někdy i zajímal o pokroky vědy a výzkumu, který byl společensky úzce spjat s čelnými osobnostmi zemské luteránské církve a s právníky vzdělanými knížecími a městskými úředníky. Již Göttingen a Halle sklonku 18. století vytvořily typ profesora — vědecké autority a s působením Humboldtů je pak spojeno zrození profesora, který je kvalifikovaným odborníkem v určitém vědním oboru a který střídá působitě v celé německé jazykové oblasti a snaží se postupovat stále výše na univerzity s vyšší prestiží a s většími příjmy. Zároveň prolomilo uplatnění tohoto modelu bezmála monopolní postavení synů z profesorských rodin a otevřelo dveře pro široké kruhy nadaných mladíků přiměřeného sociálního původu, jak je zde názorně ukázáno na příkladu Justuse Liebiga. V tomto případě a také při studiu životních drah dalších 264 řádných profesorů, kteří působili v Giessenu mezi lety 1815 a 1914, rozebírá Moraw proměny v sociálním postavení univerzitních profesorů v 19. století. Do roku 1848 přetrvává stále ještě zvyk, který umožňoval čelným státním úředníkům zabezpečovat své méně schopné syny

univerzitními katedrami; po revolučním roce již prestiž a sebevědomí profesorského sboru stouply natolik, že několik podobných pokusů ztroskotalo a v Hessensku-Darmstadtsku přestal být tento způsob doplňování profesorských řad obvyklým. Prohlubuje se zároveň rozdíl v sociální prestiži různých fakult. Nejvýše stojí profesori fakulty právnické, z nichž čtvrtina umírá jako šlechtici — někteří původem, jiní čerstvě nobilitovaní. Pomaleji stoupala sociální prestiž profesorů lékařské fakulty, fakulty, kde i v druhé polovině století se stále ještě silně uplatňoval nepotismus. Nově přichází se rekrutovali, podobně jako na právnické fakultě, v druhé polovině 19. století převážně z rodin zámožné buržoazie. O jeden společenský stupeň níže byli profesori filozofické fakulty jak svým původem, tak i sociální prestiží, jež se projevovala mj. i tím, z jakých rodin pocházely jejich manželky. Stolice této fakulty, pokud nevnášely větší částky na kolejném a zkušební poplatcích, umožňovaly profesorově rodině jen skromné živobytí. Až od šedesátých let se tu situace zlepšila a poslední desetiletí sledovaného století přináší profesorům německých filozofických fakult výrazný růst jak společenské prestiže, tak platového zařazení, což nemohlo zůstat bez vlivu na poměry v Giessenu, kde kromě toho zapůsobil i s Liebigovým jménem spjatý prudký vzestup vážnosti přírodovědných oborů, zvláště těch, které přispěly k rozvoji zemědělství. Článek, jehož autor ilustruje své závěry vždy konkrétními případy, potvrzuje jeho teoretickou devizu, že prozopografickou metodou, srovnáním životních drah jednotlivců poznáme skutečné proměny v postavení univerzitních profesorů a ve způsobech, jakými své stolice získávali, mnohem lépe, než pouhým studiem právních předpisů regulujících doplňování profesorských sborů.

Otázka mimořádných profesorů vzbudila v Německu pozornost již v revolučním roce 1848 (srv. HUCP 20/1, s. 148), avšak také v dalších desetiletích zůstala tato skupina profesorů „druhé kategorie“ ve středu zájmu vysokoškolské politiky. Ovšem rychlý růst počtu profesorských míst na německých univerzitách, který dával mimořádným profesorům perspektivu v dohledné době dosáhnout kýženého ordinariátu, zabránil tomu, aby jejich dočasná nespokojenost se stala základem zájmového hnutí. Avšak na počátku 20. století, kdy v roce 1900 ponejprv tvořili řádní profesori méně než polovinu mezi habilitovanými učiteli působícími na vysokých školách, se tato otázka opět přiostrčila. Jejich postavení a postupnému vytváření jejich stavovské organizace věnuje svůj příspěvek *Rüdiger von Bruch* pod názvem *Universitätsreform als soziale Bewegung. Zur Nicht-Ordinarienfrage im späten deutschen Kaiserreich* (s. 72—91). Přehled jednotlivých akcí neplnoprávných vysokoškolských pedagogů, jejichž počet rostl — 1914 již tvořili 70 procent vysokoškolského učitelstva — je v článku přehledně sledován až k vytvoření jejich zájmové organizace — kartelu — v roce 1912. I když autor naznačil některé problémy, týkající se výše příjmů, např. otázku rozdělování kolejného mezi pedagogy, nepokusil se o vyjádření platových poměrů různých kategorií. Zatímco pro profesory přírodovědných a humanitních oborů zaručoval extraordinariát vskutku jen průměrnou byrokratickou existenci, znamenal pro lékaře již sám profesorský titul takové zvýšení příjmů ze soukromé praxe, že jen těžko lze označit jejich společenské postavení za „malou sociální otázku“, jak problém mimořádných profesorů charakterizoval r. 1907 Karl Lamprecht.

Cítíme-li v příspěvku von Bruchově nepřímě ohlas současné problematiky západo-německých univerzit, pak v následujícím článku je odraz dnešních starostí studentů a absolventů tamních univerzit přímým podnětem ke zkoumání pravidelně se opakujících cyklů nadprodukce vysokoškolsky kvalifikovaných osob na německých vysokých školách mezi léty 1820 a 1940. Jeho autorem je *Hartmut Titze* a nazval jej *Die zyklische Überproduktion von Akademikern im 19. und 20. Jahrhundert* (s. 92—121). Úvodem je tu vysvětlen teoretický předpoklad, který článek potom osvětluje na praktických příkladech. Tímto předpokladem je podle autora dvojité působení situace na trhu

akademicky vzdělaných pracovních sil při volbě studijního oboru u maturantů. V době, kdy je poptávka po specialitech, vyvolává přitažlivost určitých studijních oborů. Tato situace pak působí tím, že vytváří jisté představy ve veřejnosti, poměrně dlouho; takže ti, kdož začínají studovat zdánlivě perspektivní obor, dokončují studia již ve chvíli, kdy poptávka po odbornících je nasycena. Bezperspektivnost odstraňuje nové uchazeče a po nějaké době se opět ukáže poptávka. Při nestejném rozložení věkových skupin působí také nestejně tempo odchodu, protože i tu se střídají početnější a méně početné generace. Ve všech sledovaných oborech — evangelická teologie a práva na pruských a medicína na všech německých univerzitách — proběhlo ve sledovaných 120 letech vždy pět vzestupných cyklů, přičemž stav počáteční (1820) a konečný (1940) byl, s výjimkou medicíny roku 1940, extrémně nízký. Vedle cyklických výkyvů sledoval autor pochopitelně i celkový trend v počtu studentů různých oborů, který byl u evangelické teologie setrvalý s mírně sestupnou tendencí, u práv po stagnaci vzestupný v letech 1870—1915, pak mírně klesající, a u medicíny po mírném vzestupu do roku 1875 následoval výraznější vzestup, který se nijak nezměnil ani po roce 1918. Titze přitom upozorňuje na skutečnost, že cyklické poklesy a vzestupy jsou způsobeny nestejným přílivem studentů z rodin bez akademické tradice, zejména z rodin, pro něž studia jsou cestou k sociálnímu vzestupu. Naproti tomu počet dětí z rodin, kde děti studují obor, který vystudovali jejich otcové, skoro nepodléhá konjunkturním cyklům, sleduje pouze dlouhodobý vývojový trend. Na zvláštních grafech autor rozebírá zvláště poměrně nestabilní oborové zaměření početné skupiny vysokoškoláků rekrutujících se z rodin středního a nižšího úřednictva, které kolem roku 1890 a 1930 přitahovala teologická studia, mezi léty 1900 a 1910 učitelství na gymnáziích, bezprostředně po roce 1918 právnická studia. V závěru studie Titze nastiňuje proměny, které vyvolaly norimberské zákony pro vytvoření poptávky po lékařích „árijského“ původu. Škoda, že problematice profesionálních perspektiv před a po Hitlerově nástupu k moci není věnována pozornost širší a na jednom místě. Jen mimochodem je tu zmíněna skutečnost, že v roce 1931 bylo osob, zaměstnaných na místech vyžadujících vysokoškolskou kvalifikaci 300 000—350 000, zatímco studentů a nezaměstnaných absolventů vysokých škol bylo 150 000. Na závěr zkoumá autor mechanismy, které užívaly vládoucí třídy k regulaci přílivu na vysoké školy (preferenci studentů šlechtického původu před rokem 1848, maturitní zkouška jako předpoklad zápisu, stipendijní politika), upozorňuje však na omezenou účinnost všech těchto regulativů, zvláště za situace, když absolvování vysoké školy otevíralo dobré existenční perspektivy. Za zvláště kritické období „krize duševních hodnot“, tj. nezájmu o vysokoškolsky vzdělanou inteligenci, obřezující se i v poklesu její sociální prestiže, označuje počátek třicátých let našeho století.

Tematické číslo časopisu *Geschichte und Gesellschaft* (GG) je součástí širšího proudu, který v NSR reprezentuje především právě tento časopis, proudu, orientovaného na sociální dějiny. Pět článků věnovaných dějinám středoevropských univerzit zaujme čtenáře především novými metodami a pracovními postupy, jimiž se snaží dopracovat se k celistvějšímu obrazu vzájemného vztahu inteligence a společnosti od 14. století do dneška. Předností cesty, kterou autoři sborníku zvolili, je, že vždy sledují osudy příslušné univerzitní složky, jak studentů tak i učitelů, ve vztahu k realitě dobové společnosti. Přihlížejí přitom jak ke konkrétním personálním vztahům, tak k funkci univerzity jako celku. Sborník přímo i nepřímě ukazuje na disproporčnost dosavadního studia univerzitních dějin a s novou naléhavostí klade všem, kdo pracují na tomto poli, zásadní otázku, co vlastně víme o univerzitách a o jejich měnící se společenské funkci.

Michal Svatoš — Jan Havránek

Dagmar Čapková, *Některé základní principy pedagogického myšlení J. A. Komenského*. Rozpravy ČSAV, roč. 87, SV/2, Praha, Academia 1977, 67 s. Dagmar Čapková, *Myšlenka lidské aktivity v Komenského pojetí dějin*. Rozpravy ČSAV, roč. 93, SV/3, Praha, Academia 1983, 97 s.

Není tomu ještě tak dávno, co se dílo Jana Amose Komenského objevilo v novém, zcela nečekaném světle. Zpřístupnění jeho vrcholného životního díla — *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica* — díla, která promýšlel a propracovával v posledním čtvrtstoletí svého života a které ovlivnilo ostatní jeho spisy, otevřelo otázku významu filozofie pro teorii a praxi výchovy a vzdělání v Komenského myslitelském odkazu. Objev hallských rukopisů znamenal i přehodnocení vztahu Komenský — Descartes a osvícenskopozitivistické pojetí filozofie 17. století, dosud běžně v komeniologii užívané, přestalo být samozřejmostí.

Ke zkoumání této problematiky nemalou měrou přispívají práce vysoce erudované komeniologické badatelky Dagmar Čapkové, která ve své osobě spojuje historika, historika pedagogiky, pedagoga a metodologa. Všechny její práce zahrnují v té či oné míře zmíněné aspekty a jednota rozmanitých přístupů a určení dává jejím pracím teoretický ráz, který zkoumanou problematiku otevírá a zvládá komplexně. Jednotlivé dílčí studie proto přesahují úzce vymezený obor komeniologie a dotýkají se obecných problémů dějin evropské kultury.

První z oboru recenzovaných prací koncentruje pozornost zejména na obecně filozofická východiska Komenského pedagogického systému a je tak zároveň významnou původní studií k dějinám české filozofie. Autorka nejprve vymezuje pozici Komenského ve filozofické tradici 17. století. Zamýšlí se nad neporozuměním, které provázelo Komenského pansofii, již označuje za filozofii a metodologii všech ostatních prací a která podle jejího mínění určuje ideový a sociální význam celé pedagogické soustavy. Příčinu tohoto neporozumění vidí v tom, že se v komeniologii dlouho udržovalo přesvědčení, že jedinou skutečnou filozofií 17. století je mechanicko-matematická linie, reprezentovaná Descartem. Nebyl doceněn, jak zdůrazňuje, význam organisticky orientované tradice, navazující na platonismus. Zároveň však dokazuje, že se Komenský odlišoval i od této druhé linie a naznačil linii třetí, která je charakterizována jeho pojetím pansofie a její role ve všeobecné kultivaci lidstva. Navázal na snahu postihnout vnitřní síly, které ve světě působí, a tím odhalit řád nejen přírody, ale celého světa včetně společnosti. Byl inspirován východiskem od celku, které umožňuje pohled na výchovu a vzdělání z širšího filozofického hlediska. Vycházel z přesvědčení o jednotě světa — makrokosmu a jeho základních vrstev — přírodní, lidské a duchovní.

Cílem Komenského úsilí nebyla podle autorky vševěda ve smyslu ovládnutí co největšího počtu poznatků, jak o to usilovaly dobové encyklopedie. Má-li se žák učit tomu, co je podstatné pro život, říká Komenský, musí nejprve objevit, co tím podstatným je. A toho dosáhne, bude-li hledat souvislosti věcí a jevů skutečnosti, bude-li se učit odlišovat stránky základní a vedlejší, celek a části, bude-li směřovat k harmonickému rozvoji osobnosti uvnitř společenství: „Bez plného světla nelze plně poznat věci, a bez plného poznání nelze vybrat věci nejlepší; avšak bez vážného výběru není vážného jednání a bez vážné práce a snahy nemůžeme dojít svých cílů“ (s. 51). V tomto smyslu je tak třeba podle názoru autorky vidět Komenského pojetí výchovy jako cesty k dosažení částečných cílů i hlavního cíle univerzální reformy všeho, všech a veskrze (omnes — omnia — omnino).

Práce D. Čapkové je svým pojetím významným příspěvkem nejen pro komeniologické

bádání, ale i pro dějiny české a světové filozofie. Za zvláště cenné pokládám zdůraznění mimodescartovské inspirace Komenského filozofického zázemí. Komenský bývá standartně srovnáván s Descartem a proti Descartovu deismu na jedné straně a racionalismu na straně druhé dopadne jeho filozofická orientace na křesťanskou metafyziku, chiliasmus a stále ještě spíše instrumentální pojetí činnosti poněkud zastaralé. Uvědomme si však, že Descartes hledá jednotu světa v racionálním principu universální extense a tedy v abstrakci, Komenský v jednotném, všemi v činné aktivitě odhalitelném základu mnohotvárného kosmu, do něhož patří i člověk a společnost. Je pravda, že tato jednotka je pro Komenského dána (Bůh). Avšak proti Descartovu zdůraznění jednoty jako nekonečné garance identity myšlení a extense, subjektu a objektu, není novoplatónsko-augustinovský bůh pouhá „veracitas“, ale je to jednotka světa jako základ a východisko poznání a praxe. Je to celek, v němž všichni všechno a všemi prostředky mohou poznat. Není to „příroda“ v pozitivním smyslu. Komenský si v tradičně metafyzické terminologii uchovává smysl pro odlišení ustavené přírody a bytostného založení rozmanitosti přírody (jak si 17. století zvyklo překládat slovo „bůh“). Příroda v tomto smyslu zakládá naučitelnost jednotlivých jsoucen a tedy možnost *všechno všemi prostředky pro všechny odhalit a využít ve prospěch všech*.

Poukaz k novoplatónsko-augustinovské orientaci Komenského je nesmírně cenný už proto, že napomáhá k vyjasnění záhady vztahu Komenský — Descart. Ukáže se, že oba myslitelé stojí rozkročení mezi tradiční metafyzikou a moderním metodologickým úsilím, oba tento problém řeší, oba ukazují vpřed a oba jsou — různou formou — udržování v zajetí metafyzické tradice, kterou se jim nepodaří zcela překonat.

Druhá z obou prací, *Myšlenka lidské aktivity v Komenského pojetí dějin*, je zasvěcenou studií, která je obširným a systematickým shrnutím rozmanitých aspektů historické problematiky v díle Komenského. Autorka se stejně kvalifikovaně zabývá Komenského přístupem k realitě dějin současných jako zkoumáním jeho teoretického pojetí dějin na půdě širokého rozhledu po dobové filozofii dějin. Sleduje Komenského využití historie v systému výchovy i v celku jeho světového názoru. Zdůrazňuje činný charakter Komenského pojetí dějin a to, že pro Komenského porozumění minulosti znamenalo odhalení předpokladů aktivity v přítomnosti a bylo základem pro formování společenské perspektivy, která díky tomu neměla u Komenského tradiční dobový utopický charakter, charakter nezprostředkovaného ideálu.

Cíl této studie je možno formulovat na základě dvou tematických okruhů, které jsou v centru pozornosti:

1. jaké bylo Komenského pojetí dějin a jaké místo přisuzoval v tomto pojetí lidské aktivitě.
2. jak tyto názory Komenského souvisely s jeho pojetím celoživotního formování a nápravy všech lidí.

Na tomto místě je třeba upozornit, že k plnému pochopení koncepce práce je důležité prostudovat recenzovanou publikaci z r. 1977. Bez jejích systematických výkladů mohlo by se zdát vyústění druhé studie neorganické a probíraná látka celkově nepřiliš významná. Pod zorným úhlem základní teoretické analýzy smysl Komenského přístupu k dějinám teprve náležitě vystoupí.

V celé práci autorka nejvíce akcentuje myšlenku lidské tvořivé aktivity, která má překonat deviaci, k níž došlo v průběhu reálných osudů lidstva a má vést k všenápravě ve směru přirozené harmonie celého kosmu, jehož je lidské pokolení svou minulostí, přítomností i budoucností organickou součástí a zrcadlem.

K napsání studie inspirovala autorku především Kroftova kniha *O bratrském dějepísectví* (Praha 1946), která i když jednostranná, otevřela řadu otázek a problémů. (Krofta neprovádí srovnání s ostatní českou produkcí historického charakteru, což ovlivnilo jeho hodnocení Komenského—historika. J. Polišenský, který toto srovnání pro-

vedl" [AJAK 1963]; musel nůtne — jak autorka uvádí — dospět k názoru, že Komenský k významným historikům své doby nepatří. Na základě výše zmíněného podnětu obrací Čapková pozornost nikoli ke Komenskému jako historikovi, ale ke Komenskému filozofovi dějin. Navazuje tu na Popelovou, podle níž u Komenského historický proces znamená postupné přibývání světla vzdělanosti, na Polišenského, který vidí aktuálně politický smysl zájmu Komenského o minulost i na polské badatele. Ji samotnou však nejvíce láká studium Komenského pojetí lidské aktivity ve vztahu k pojetí dějin, nebo jinými slovy, Komenského koncepce pansofie, pedagogiky, reformního úsilí ve vztahu k ideovému a historicky konkrétnímu dobovému zázemí. Nejde tu tedy o tradiční téma „Komenského názory na dějiny“, ale o prostudování role Komenského zájmu o dějiny a „dějinného vědomí“ v celku jeho pansofického, pedagogického a nápravného úsilí.

Autorka se nejprve zabývá společensko politickými a ideovými rozpory přelomu 16. a 17. století, na které Komenský reagoval. V základních rysech zachycuje evropskou situaci za třicetileté války a ideologický odraz tohoto procesu. Soustřeďuje se na přeměnu vztahu k historii, která v průběhu renesance byla pochopena jako učitelka života, jako paměť lidstva, která metodicky umožňuje orientovat se v současnosti a projektovat budoucnost a je tedy podstatným zdrojem poučení. Čapková si všimá i rozdílů v pojetí této „paměti věcí lidských“. Zatímco Alsted zdůrazňuje význam singulárních případů jako příkladů jednání, jiní autoři naopak hledali metodu postihu zákonitostí dějinného pohybu s ohledem na orientaci aktuálního jednání. (Tak Machiavelli, v jistém smyslu Bacon.) Právě na tyto podněty Komenský navazoval. Čapková připomíná i chiliastickou, milenaristickou ideu, se kterou se Komenský setkal u řady autorů (Augustin, Campanella i lešenský přítel Jan Jonston). Významným rysem milenaristických i jiných historických spisů v Anglii té doby byl právě úzký vztah k současnosti, který na Komenského značně působil.

Něpovšimnuta něžůstala u Komenského ani linie přirozenoprávních teorií (H. Grotius) a zvláště výrazně si Komenský všimá historické argumentace bratří na obranu jednoty. Na základě toho všeho autorka dokládá, že historie byla pro Komenského skutečně oborem, který slouží přítomnosti a který napomáhá postihu zákonitostí společenského dění.

Komenský od mládí pokládal historické poznání za jeden z nejdůležitějších předpokladů moudrosti. V této souvislosti uvádí autorka jeho práce o původu Žerotínů, o dějinách staré Moravy i pasáže z historie a chronologie, které zařadil do České Didaktiky.

Vážnou pozornost věnuje D. Čapková Komenského pojetí evropských a zejména českých reformačních dějin. V letech 1631—2, kdy svitla naděje návratu do vlasti, zakládal Komenský plán na obnovu církevního, kulturního a národního společenského života na poučení z minulosti [Otázky některé o jednotě bratří českých, Polnice milostivého léta, Haggaeus redivivus]. Dějinné úvahy v Haggaeu redivivu vedly dále k vyhledávání příčin bělohorské katastrofy v nesprávném životě všech vrstev národa a byly podnětem k promýšlení nápravy chyb. V neposlední řadě je třeba jmenovat spisy *Historia persecutionum ecclesiae Bohemicae* [1648], *Historii o těžkých protivenstvích 1655* a *historiolu* — Stručnou historii církve slovanské z r. 1660. Za zmínku stojí autorčin sledování Komenského vztahu k husitství [s. 55] a rozbor omylů v jeho historických výkladech [s. 58n].

Závěrečné dvě kapitoly jsou věnovány vlivu pansofie na obsah a rozsah pojetí dějin a filozofie dějin v Komenského díle. Autorka zdůrazňuje Komenského pojetí historie jako součásti poznávání celku světa, přičemž zřetel k minulému vývoji patřil k důležitým rysům pansofického vzdělání. Ve Velké Didaktice je dějepisné vzdělání pokládáno za nejkrásnější část vzdělání a takřka „oko celého světa“.

Myšlenky pansofické uplatňuje Komenský i v pracích, napsaných za pobytu v Anglii 1641—42, zejména ve *Via lucis*. Pojetí universality vzdělání (omnes) zde podle autorky znamená orientaci na všechny lidi, celou společnost i se zřetelem k jejímu vývoji.

Zde se také setkáváme se zajímavým pojetím periodizačním. Komenský provádí periodizaci podle „materiální i duchovní činnosti“ (s. 79), v níž, jak se zdá, předjímá již osvícenská východiska Voltairova (srovnej např. Voltaire, Úvod k přehledu obecných dějin, 1753 aj.). Historický přístup je uplatněn i ve výkladu současných jazyků.

Autorčin výklad vztahu historie a pansofie u Komenského v závěrečné části práce patří k myšlenkově nejvýznamnějším pasážím. Čapková ukazuje, jak pojetí lidské aktivity je tu začleněno do rámce vývoje kosmu. Komenského osm gradů podává stupňovité pojetí vývoje ve světě a v životě. Můžeme říci, že i v této souvislosti Komenský využívá novoplatónské inspirace k artikulaci problému jednoty světa v jeho vývoji včetně dějinného pohybu společenské skutečnosti, v níž podstatnou roli hraje lidská práce. A není bez zajímavosti, že i triadického pojetí jsoucna využívá Komenský k náznaku dialektiky vývoje společenské skutečnosti, která je mu východiskem pro formování sociální perspektivy (teorie „nápravy věcí lidských“).

Závěrem je nutno souhlasit s autorkou, že váha významu Komenského pojetí dějin není v oblasti historiografie, ale v oblasti filozofie dějin, v tom, jak chápal smysl dějin pro přítomnost. Domnívám se, že právě tento odkaz je pro dnešek nejzávažnější.

Jaroslava Pešková

ROZDĚLENÍ PRAŽSKÉ UNIVERZITY ROKU 1882 OČIMA NĚMECKÝCH VĚDCŮ

Die Teilung der Prager Universität 1882 und die intellektuelle Desintegration in den böhmischen Ländern. (Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiesee vom 26. bis 28. November 1982) München, R. Oldenbourg 1984, 220 s.

Tematický sborník věnovaný významu rozdělení pražské univerzity na českou a německou v roce 1882 obsahuje referáty přednesené na vědecké konferenci, která byla věnována problematice s tímto rozdělením spojené. Jedenáct příspěvků, úvodní a závěrečné slovo a dodatečně připojená recenze tvoří tematicky uzavřený celek, který svědčí o tom, že v Německé spolkové republice působí řada odborníků, kteří dobře znají problematiku pražských vysokých škol v 19. století.

Úvodní slovo *Ferdinanda Seibta* se zamýšlí nad místem univerzit ve společnosti 19. století nejen jako center bádání a výuky, ale také předmět národní prestiže. Vymezuje předmět konference, její zaměření na jazykovou a národnostní dezintegraci vědeckého života v českých zemích v 19. století, přičemž soudí, že v profesorském sboru pražské univerzity před rokem 1882 bylo národních předsudků spíše třeba budit než potírat. Kdyby se zde hovořilo o nacionální zaujatosti a nesmiřitelném stranicství, bylo by snad možno s tímto názorem souhlasit, avšak předsudků a schematických představ bylo v duchovním životě obou národů v Čechách v té době nemálo, jak o tom vypovídá i řada v poslední době uveřejněných studií o obraze „toho druhého“ v publicistice obou stran, a nevím, zda situace mezi Olympany, za něž se tehdy univerzitní profesori pokládali, byla příliš odlišná. S čím však je nutno beze zbytku souhlasit, je autorovo konstatování, že ani v Praze nebyly doposud napsány moderní univerzitní dějiny, že jsou tu teprve přípravné kroky. Ke Stručným dějinám a tomuto časopisu, o nichž Seibt píše, přibýly nyní i Petráňovy dějiny filozofické fakulty, ale syntetické dílo je teprve před námi.

Přehled právních předpisů týkajících se pražské univerzity a úpravy jazykové otázky i na jiných vysokých školách Předlitavska podává příspěvek *Ericha Schmieda* (*Die österreichische Gesetzgebung zur Prager Universität*, s. 11–23). K politickým dějinám přináší některé dobré postřehy, jako zjištění, že v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století ani v českém, ani v německém táboře nebylo jednomyslnosti v odpovědi na otázku, zda lepším řešením bude rozdělení univerzity či její utrakvizace. Jsou zde i zajímavé detaily, jako fakt, že na podzim roku 1893, v době vzrušených demonstrací, se Žižkovské městské zastupitelstvo, do jehož působnosti spadaly i Olšany, rozhodlo zastavit přísun mrtvol do piteven německé lékařské fakulty. Avšak v jedné věci se autor zásadně mylí, a to tam, kde píše, že od roku 1848/49 „skoro všechny přednášky byly konány také v češtině“ (s. 18), a na tomto základě kreslí obraz bezmála již úplně rovnoprávnosti obou jazyků na společné univerzitě. Jen zběžný pohled do tehdejších seznamů přednášek ukazuje, že tomu ještě zdaleka tak nebylo.

S vysokým nadhledem a pozoruhodným stupněm nestrannosti se nad místem rozdělení pražské univerzity ve vysokoškolské politice rakouského státu zamyslel *Petr Burian* (*Die Teilung der Prager Universität und die österreichische Hochschulpolitik*, s. 25–36). Vysokoškolskou politiku je třeba, jak právem uvádí, chápat vždy jako složku celkové státní politiky. Politickým rozhodnutím bylo i nahrazení latiny němčinou na univerzitách za vlády Josefa II. Německý charakter, který měla pražská univerzita v první polovině 19. století a povětšinou až do rozdělení, byl tedy, jak uvádí Burian, nahodilým, byl výsledkem pro sklonek 18. století charakteristické politické, sociální a kulturní převahy Němců. Zamýšlí se nad pojmem „národní državy“ (*der nationale Besitzstand*) v Čechách, v jehož jménu se někteří němečtí politikové bránili rozdělení „jejich“ univerzity, i když málokdo z nich si troufal zásadně zpochybňovat právo Čechů na vysokoškolské vzdělání v jejich rodném jazyce. Tak dalece již postoupilo u Čechů národní obrození, jehož podstatu Burian spatřuje v tom, „aby byl příslušníkům každé národnosti umožněn sociální vzestup, aniž by se proto museli vzdát své národní identity“ (s. 26). Místo otevřeného odmítání, které mělo ze strany německé politické reprezentace jen okrajový charakter, bylo užíváno spíše námitek nepřímých těmi, kdož chtěli zavedení plně české vysokoškolské výuky zmařit nebo alespoň oddálit. Byly to argumenty dovolávající se zájmu státu na tom, aby bylo uchováno výlučné postavení němčiny jako jazyka státní správy. Příklady tu uvádí autor především z jednání panské sněmovny, z projevů představitelů její centralistické většiny, zejména pak Konstantina Höflera. V této věci byla sporná otázka vyřešena kompromisem — zavedením jedné povinné státní zkoušky skládané v němčině pro české právníky. Také zde, podobně jako v řešení celé univerzitní otázky, shledává autor typické rysy pro Rakousko charakteristického řešení politických problémů „státně nařízeným kompromisem“.

Další část je pak věnována jednotlivým fakultám (kromě medicínské). Uspořádány jsou podle tradičního pořadí, takže na prvním místě nacházíme příspěvek *Kurta A. Hubera* věnovaný bohosloveckým fakultám (*Die Prager theologischen Fakultäten von 1883/1891 bis 1945*, s. 37–54). Informuje o komplikovaném postavení těchto fakult mezi státní a církevní autoritou, o jejich studijních plánech, proměnách v počtu studentů a zejména o význačných představitelích německé a stručně i české fakulty až do roku 1945. Mnozí z profesorů německé fakulty, o nichž se zde píše, se zapsali i do politických dějin, jako třeba August Rohling, autor knihy „Der Talmjude“, „základního díla novějšího antisemitismu“. Většina se podílela na nacionálních zápasech, v nichž měli své místo i Wenzel Frindl a Karl Hilgenreiner, především však „železná Magnificence“ August Naegle, načas vedoucí reprezentant německého nacionalismu v Československu. Od něho se, podle Hubera, mnohostranně lišil jeho nástupce na stolici církevních dějin Eduard Winter, mimo jiné i svým irenickým, o porozumění usilujícím postojem k Če-

chům a jejich dějinám. Zsvěcenému výkladu dějin teologických studií předchází výklad o tom, jak roku 1891 došlo k rozdělení stále ještě společné a do německé univerzity začleněné fakulty na dvě, českou a německou, přičemž ovšem až do roku devětatřicátého žili všichni bohoslovci pohromadě v jediném arcibiskupském semináři. Bezpochyby to byl kardinál Bedřich Schwarzenberg, který zmařil rozdělení této fakulty roku 1882. I za jeho nástupce, Františka Schönborna, potřebovali čeští mluvčí, Emil Ott a František Ladislav Rieger šesti let k tomu, aby roku 1891 docílili její rozdělení. V poznámce (pozn. 7, s. 38) polemizuje autor s nacionalistickou interpretací Schwarzenbergových úmyslů, podle níž se kardinál obával, že kněží, kteří v důsledku rozdělení výuky nebudou umět německy, se nebudou moci uplatnit v německých farnostech, a odkazuje přitom na příslušné místo (s. 242) v mé části *Stručných dějin Univerzity Karlovy*. Dokládá, že ani v obsáhlé *Wolfsgruberově* biografii kardinála ani v *Kryštůfkových Dějinách* církve katolické nenalezl oporu pro toto tvrzení. Téze, kterou jsem vyslovil, vycházela nejen z názorů dobové české publicistiky, ale také z objektivně zjištěných faktů, jako byla skutečnost, že na společné bohoslovecké fakultě pražské univerzity, která připravovala duchovní pro pražskou arcidiecézi obydlenu z jedné třetiny německým obyvatelstvem, bylo v roce 1887/88 208 českých a 40 německých studentů. Ostatně mohu k tomu dodat, že podle *Catalogu* cleri z roku 1900 byla třipětinová většina kněží českého původu mezi světským duchovenstvem řady Němci obydlených vikariátů, jako byl Falknov (Sokolov), Kraslice, Bor u Tachova. Nemohu ovšem doložit, zda tato praktická úvaha přímo ovlivnila Schwarzenbergovu neústupnost vedle důvodů zásadních, o nichž jsem se ostatně již předtím také zmínil.

Důkladný přehled dějin právnických fakult — společné a pak německé i české — v druhé polovině 19. století vypracoval *Helmut Slapnicka* (*Die Prager Juristenfakultät in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, s. 55–80). Povšiml si přitom jak proměny studijního a zkušebního řádu, tak i postupného přibývání českých přednášek na společné fakultě. Podrobně osvětlil i spory ve sboru před rozdělením, přičemž se domnívá, že ve sboru byly nejen dvě, ale tři výrazné skupiny: pražští odchovanci, odborníci z ostatních univerzit rakouských, kteří na Prahu pohlíželi jako na poslední mezistupeň před povoláním na univerzitu vídeňskou a profesori přicházející z Německa. Při rozboru vědecké práce dokládá, že vrcholné výkony byly jak českými, tak německými odborníky dosaženy v sedmdesátých letech, přičemž vysoce hodnotí i produkci české fakulty v následujících desetiletích, soudí však, asi oprávněně, že česká veřejnost nedocenila význam úsilí českých profesorů po získání mezinárodního věhlasu, které bylo vcelku úspěšné.

Po velice zdařilém příspěvku Slapnickově následuje pohled na obě filozofické fakulty po rozdělení, jak se jeví v zrcadle jejich disertací (*Hans-Joachim Härtel, Die bei den Philosophischen Fakultäten in Prag im Spiegel ihrer Dissertationen 1882–1939/45*, s. 81–94). Článek vychází z naší edice disertací vydané roku 1965 a podrobně rozvádí poznatky, k nimž lze dospět na základě rozborů názvů těchto disertací. Dospívá v podstatě k týmž závěrům, k nimž došli Kučera a Havránek v úvodu citované edice, ovšem díky detailnějšímu rozboru proniká mnohdy k větším podrobnostem. Škoda, že se neseznámil s disertacemi uloženými v univerzitním archivu a také, což neuvádí, ve Státní, dříve Univerzitní knihovně. I když Härtel pokládá můj na počátku úvodní stati vyslovený soud o zglajchšaltování Německé univerzity od roku 1939 za upřílišněný, dospívá při rozboru ideového profilu disertací k výsledkům vcelku shodným s mými a ukazuje na to, že i v názvech prací se projevovaly vlivy rasismu a jiných stránek nacistické ideologie. Kdyby byl býval měl k dispozici disertace samotné, jistě by i v mnoha, které mají nevinné názvy, jako „Prag und das Reich“ Wolfganga Wolframa von Wolmara, našel hnědé jádro. Snad unáhlený je o osobní svědectví opřený soud o tom, že jedinou páskou spojující obě pražské univerzity byly osobní kontakty mezi profesory,

jejichž nositeli byli na německé straně Židovští vědci. Byla zde řada institucí, na jejichž půdě se scházeli a ani osobní kontakty nebyly na německé straně výhradní doménou učenců jedné religijní skupiny — stačí uvést jména Gesemann, Rippl a Böhm — ostatně o kontaktech mohou vypovídat časopisy jako Prager Presse či Prager Rundschau. Dělitko tu procházelo spíše mezi nacionalistickou pravicí na obou stranách, která se plně izolovala, a demokratickou levicí, která, byť i ne bez váhání a výhrad, vyhledávala kontakty.

Je-li pro většinu autorů východiskem literatura v němčině a české práce jen doplňkem, vychází stať *Evy Schmidt-Hartmannové* o filozofické fakultě české univerzity kolem roku 1882 (*Die philosophische Fakultät der tschechischen Universität um 1882. Kontinuität und Wandel*, s. 95—110) z velmi dobré znalosti české literatury, což je ostatně dáno i povahou zkoumaného problému. Základní autorčinou téží je polemika s českými pracemi, které v důsledku vysokého ocenění významu rukopisného boje vcelku a Masarykova podílu v něm zvláště, zvýrazňují příliš předěl mezi mladými a starými vědci na české filozofické fakultě. Na české fakultě byla — i ve srovnání s obdobnou fakultou německou — značná stabilita a kontinuita. Starší vědci, kteří již měli za sebou solidní vědeckou práci, vtiskli po roce 1882 charakter české fakultě více než mladí. Jejich zásluhu vidí také v tom, že ve svých seminářích a prostřednictvím jimi založených vědeckých časopisů vychovali vzdělané vědecké publikum, které stále rostlo. Údaj o tom, jak počet českých vědeckých časopisů na sklonku století již bezmála dvojnásobně převýšil počet v Čechách vydávaných časopisů německých, tento závěr potvrzuje. Zklamáním v této jinak pozoruhodně kritické práci jsou některé unáhlené soudy; např. o sociálním původu českých profesorů nelze dělat závěry jen na základě zjištění údajů o rodičích jedné třetiny z nich. Údaje jsou v literatuře dostupné a po jejich prozkoumání by se ukázalo, že vedle synů předních obrozeneckých rodin a chlapců zrozených pod doškovou střechou i zde byla četná skupina synů učitelů, úředníků, řemeslníků a obchodníků.

Pro německou filozofickou fakultu nacházíme místo syntetického celostního pohledu dvě dílčí analýzy. První z nich se zaměřila, v návaznosti na dříve již publikované práce autorovy, na historické obory německé filozofické fakulty a jejich místo v historické vědě v Čechách (*Die deutsche philosophische Fakultät in Prag um 1882 und die Geschichtswissenschaft*, s. 111—126). *Michael Neumüller* nejprve rozebírá počty posluchačů a učitelů na různých fakultách společně a pak německé univerzity a zjišťuje, že na filozofické fakultě byla v osmdesátých a devadesátých letech situace vsutku příznivá — na 3 studenty připadali 2 učitelé. Kriticky se vypořádává s teorií „národní državy“ obhajované německými profesory a v této souvislosti i s jejich argumentací namířenou proti druhé české univerzitě na Moravě. Obraz německé univerzitní historiografie, Höflerem počínaje, je vykreslen velmi kriticky, je poukázáno na její izolaci od rozvinutého vlastivědného bádání v pohraničních městech, které se obráželo na stránkách časopisu „Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen“. Jeho duší byli gymnazijní profesori, z nichž Neumüller nejvýše hodnotí lamprechtovsky orientovaného Julia Lipperta. Závěrem konstatuje, že německá univerzitní historiografie všestranně zaostávala za českou, a tak přes cenné edice a práce z městských dějin se celé německé dějepisectví v Čechách ocitlo na pokraji vědeckého pokroku.

Velice závažnou otázkou, zda a do jaké míry byli od sebe navzájem izolováni odborníci na německé a české filozofické fakultě zabývající se shodnou problematikou, se na příkladu národopisu pokusil řešit *Georg R. Schroubek* (*Isolation statt Kommunikation. Forschungsinteressen der deutschen und der tschechischen Universitäts-Volkskunde in Prag*, s. 127—146). Dobrá snaha však potřebuje i adekvátní informace. Autor použil seznamů přednášek obou univerzít a informace o české entografii, kde měl k dispozici jen jednotlivé sešity těchto seznamů, doplnil bibliografickým soupisem prv-

ních 32 ročníků „Českého lidu“. I když na základě podobných příruček lze mnohé poznat — např. srovnáním počtu členství v zahraničních učených společnostech, uváděných v seznamu osob příslušné univerzity u Niederla a Sauera dochází Schroubek k závěru o širších mezinárodních kontaktech českých etnografů, nemohou být jediným, ba ani podstatným základem komparace, zvláště když v „Českém lidu“ záměrně pomíjí recenzi a referátovou část, která je přece primérním svědectvím o tom, zda a kterým směrem se vědci příslušného oboru snažili o komunikaci. Po zběžném přehledu vývoje českého národopisu — škoda, že se přitom více neopřel o důkladný nástin Jiřího Horáka ve 2. svazku Československé vlastivědy, na nějž sice na jednom místě v nepodstatné otázce odkazuje (s. 134, pozn. 19), ale uvádí přitom nepřesné údaje o jeho rozsahu (zaujímá s. 305—472 příslušného svazku a nejen 305—372, jak uvádí Schroubek) — následuje obsáhlejší přehled národopisu německého v českých zemích, aniž by však byly rozlišeny dva směry práce, z hlediska politických dějin zásadně odlišné, studium vycházející od Němců z českých zemí a zabývající se jejich specifitami a studium vycházející z Německa a zkoumající sudetské Němce jako jednu ze složek zahraničního Německa (Auslandsdeutschtum). Jistě sdílím s autorem lítost, že nebylo za více než půl století učiněno více k vzájemnému poznání českého a německého lidu a jeho života. Ovšem předpokladem pro to je sledování vědecké práce toho druhého a soudil-li autor, že pro obor, kterým se zabývá, je v Československu po roce 1945 běžný název „Etnologie a folkloristika“ (místo správného „Etnografie a folkloristika“), nesvědčí to o tom, že by příliš často četl české práce ze svého oboru.

Jak je již pro tento sborník typické, po práci slabší přichází opět studie založená na důkladné znalosti literatury, široké pramenné základně a vzorná po stránce metodické. Je věnována pražským univerzitám a české politické reprezentaci v posledních letech před první světovou válkou, přičemž soustřeďuje pozornost na podrobné prozkoumání vztahu českých poslanců zvolených na základě všeobecného hlasovacího práva do říšské rady v letech 1907 a 1911 k vysokým školám jako jejich absolventi a učitelé (*Robert Luft, Tschechische Parlamentarier und die Prager Hochschulen. 1907—1914*, s. 147—172). Zabývá se 163 českými poslanci, z nichž 79 studovalo na vysokých školách, 80 % z nich na pražských školách a převážnou většinou zde zůstali po celou dobu svých studií. I když i v parlamentě voleném podle všeobecného hlasovacího práva tvořili absolventi právnické fakulty většinu mezi českými akademiky, byl jejich podíl již značně menší než býval v říšské radě volené podle kuríí. Zejména u stran apelujících na lidové voliče byl podíl vysokoškoláků mezi poslanci poměrně malý — jen 18 % mezi českými sociálně demokratickými poslanci, 30 % mezi agrárníky. Autor se pokouší vymezit i problematiku politických generací, snaží se vystopovat počátky jejich politické aktivity v době studií apod. Zajímavé je jeho zjištění (s. 166), že procento vysokoškoláků mezi poslanci bylo tím vyšší, čím menší měla příslušná etnická skupina podíl na moci. Zatímco mezi německými poslanci říšské rady roku 1907 a 1911 bylo jen 38 % vysokoškoláků, mezi Čechy 48 %, bylo mezi zástupci Ukrajinců 82 % vysokoškoláků a vysokou školu navštěvovali všichni zástupci vyslaní do říšské rady předlitavskými Chorváty, Srby, bukovinskými Rumuny a nacionálně uvědomělými Židy. Autor je překvapen dosti malým podílem technické inteligence v říšské radě — inženýry, zvláště stavitele, by však nalezl ve velkém počtu v obecních a také okresních zastupitelstvech, prostě všude tam, kde se rozhodovalo o zadávání velkých zakázek na stavební práce. Postrádám alespoň pokus o rozlišení těch, kdo dosáhli vysokoškolské kvalifikace a kdo studia nedokončili (časté zvláště mezi žurnalisty). Rozpaky vzbuzuje zařazení Velkého Varadína (měl tehdy 50 000 obyvatel) mezi velkoměsta (s. 152), které svědčí o tom, že autor Oradeu nikdy nenavštívil.

Dozvuky, které měly otázky spojené s dělením pražské univerzity ještě po padesáti letech, v období známé insigniády, se staly hlavním námětem článku *Ladislava*

Lipschera, *Das Gesetz über das Verhältnis der beiden Prager Universitäten und seine Folgen* (s. 173—187). V podstatě o novinové zprávy — především o dobře informovaný Prager Tagblatt — opřený článek rekonstruuje dosti přesně jednání spojená s předáním insignií Německou univerzitou 26. listopadu 1934 ministerstvu školství, které je pak postoupilo české univerzitě. Zatímco předhistorie „insigniády“ je osvětlena od jednání o Lex Mareš přes pokusy Pekaře, Šusty a Pešky o jeho modifikaci, Vojtiškovo neúnavné snažení o jeho provedení a Dominovu aktivitu v této věci, zůstávají politické souvislosti této kampaně poněkud v pozadí. Překvapuje, že autor zcela pomínl české práce věnované této události v posledních dvou desetiletích, zejména pak vzpomínkovou publikaci „Za lepší svět“ na straně jedné, a vůbec nepřihlédl k ohlasu těchto událostí na německých univerzitách v tehdy již hitlerovském Německu a v Rakousku na straně druhé. Teprve ve všech těchto souvislostech plně vynikne význam vystoupení Karla Čapka a kulturní levice na jedné a Rudolfa Medka a kulturní pravice na druhé straně.

Jakkoliv poslední příspěvek, článek *Emanuela Turczynského* o intergrativní funkci černovické univerzity (*Czernowitz als Beispiel einer integrativen Universität*, s. 189—202) se studovanou problematikou přímo nespojuje, je to vynikající mnohostranný pohled na poslání této univerzity, na různorodé zájmy, které přispěly k jejímu zřízení a na její význam pro různé etnické skupiny — ukrajinskou, rumunskou, židovskou i místní německou. Ovšem ekonomické a společenské poměry, v nichž působila tato univerzita, byly tak dalece odlišné od poměrů v Čechách, že zde mohly josefinistické etatistické koncepce stojící v pozadí této fundace sehrát pokrokovou úlohu a dočasně, po dobu jedné či dvou generací, působit integrativně. Ale ani v Černovicích nezůstaly dějiny stát na místě, a to nejen z „vnějších“ příčin.

Na závěr tohoto sborníku je umístěno shrnutí výsledků konference, které provedl *Manfred Alexander*. S většinou jeho kritických poznámek je třeba souhlasit, zejména pak tam, kde ukazuje na vnitřní metodickou blízkost české a německé entografie v období, kterému byl věnován Schroubkův příspěvek, či tam, kde pochybuje o tom, že obě vysoké školy byly ve sledované době od sebe odděleny neprodyšnou zdí. Snad jen označení iniciativy české pravice k novému rozvíření boje o insignie v roce 1934 za „unsensibel“ vychází z nedocení politických cílů, které fašizující české politické směry rozdmýcháváním tohoto konfliktu sledovaly. Ke sborníku je připojena i čtyřstránková zpráva o 1. čísle 22. ročníku tohoto časopisu, které bylo věnováno problematice roku 1882. *Hans Lemberg* v něm německého čtenáře informuje jak o českých pracích věnovaných přímo tomuto tématu, tak i o veškerém úsilí, které je v Praze věnováno studiu minulosti Karlova vysokého učení.

Jan Havránek

HELMUT ENGELBRECHT, GESCHICHTE DES ÖSTERREICHISCHEN BILDUNGWESENS, ERZIEHUNG UND UNTERRICHT AUF DEM BODEN ÖSTERREICHS. 1. Von den Anfängen bis in die Zeit des Humanismus, Wien 1982, Österreichischer Bundesverlag, 472 s.

Sledování zahraniční literatury by se nikdy nemělo stát samoúčelem, naopak mělo by vést k hlubšímu promyšlení obdobných problémů ve vlastní práci a k srovnávání stavu bádání tu i tam. Potvrzuje to mimořádně smysluplná a inspirativní četba výše uvedené knihy, která — pokud vidím — zatím u nás nebyla vzata na vědomí, ač se velice výrazně dotýká otázek i naší minulosti. Ale nejdříve k stručnému nastínění jejího obsahu, jemuž by mělo předcházet představení jejího autora. Je jím široce vzdělaný historik, germanista, psycholog a pedagog, ředitel gymnázia v Kremži, pověřený

i přednáškami na vídeňské univerzitě, který už publikoval řadu drobnějších věcí z této problematiky, jež integroval do předkládaného díla, resp. stane se tak ve svazcích následujících. Neboť svou práci plánuje jako čtyřsvazkové kompendium, jež hned v úvodu charakterizuje nepfeložitelným termínem jako „Handbuch“. Znamená to, že jednotlivé kapitoly jsou doprovázeny podrobným poznámkovým aparátem (protože však každá kapitola má své samostatné číslovaní a poznámky jsou až za textem, je hledání a listování zbytečně složité). Zároveň se autor pokusil o široce koncipovaný výběr pramenných příloh (s. 372—455), k nimž se budeme moci ještě vrátit, stejně jako k přílohám mapovým a chronologickým.

V nadpisu Engelbrechtovy práce je třeba akcentovat pojem „*Bildungswesen*“, protože mu skutečně jde o výrazné vysledování všech stop, které vedou — byť třeba jen v náznaku — k osvětlení otázek spojených s jakoukoliv recepcí a tradicí znalostí v nejširším slova smyslu. Školství se tu stává vlastně jen jednou ze složek velmi rozmanitého a složitého vývoje, v starších dobách dokonce ne vždy složkou dominantní. Autor se tu rovněž rozběhl do veliké šíře a tak se v knize setkáváme i s rozsáhlými partiemi o vzdělávacím ideálu řeckém, římském, křesťanském a jiných obecných otázkách obdobných. Že tu autor mohl pracovat toliko kompilačním způsobem je ovšem samozřejmé, nemá to však být míněno jako výtka, protože si při tom počíná s přehledem i úsporně, i když v celkovém kontextu přece jen tyto partie nabývají značného rozsahu a někdy zatlačují vlastní jádro díla do jisté defenzivy. Že při této práci vychází prakticky z veškeré směrodatné literatury se rozumí jaksí samo sebou, i když její rozptýlení v poznámkovém aparátu při absenci celkového seznamu literatury působí čtenáři značně potíže. Ale nyní k vlastní struktuře práce, která je takřka desetinným způsobem roztržena a rozvrstvena do šestnácti kapitol, dále členěných, ale neatomizovaných, opatřených nadto výstižnými názvy, takže obsah poskytuje zřetelnou orientaci.

Úvodní slovo podává takřka na dvaceti stránkách metodologické a terminologické úvahy, vytyčení šíře záběru i zdůraznění teritoriálního rámce. Ten se orientuje nutně na dnešní Rakousko, i když šlo v minulosti často o teritoria různého historického osudu, nespojená ani v jednom státním ani církevním útvaru. Že se výklad při vyšší složitosti struktury autorovi nerozpadl na zajímavé či kuriózní jednotliviny, je jeho další zásluhou, i když umí vhodně využít i výrazných jednotlivin k oživení četby (srv. např. s. 165, kde popisuje bojkot rektora svatoštěpánské školy na sklonku sedmdesátých let 13. století jejími studenty). Druhou úvodní statí je rozsáhlý a někdy snad přece jen trochu rozvláčný rozbor pramenů a literatury k pedagogické historiografii v Rakousku (s. 27—53), při němž je samostatná pozornost věnována nejen jednotlivým vědeckým institucím, ústavům a komisím, ale i jednotlivým „*Festschriftům*“, dokumentaci ap. Při tom ovšem vlastní pramenovědná složka procesu, byť v titulu zdůrazněná, přichází poněkud zkrátka, neboť skutečný rozbor základních typů pramenů k dějinám vzdělání se vlastně ani neobjevuje. Poměrně překvapivé je zařazení kapitol o výchově v době raně historické, již se mívá období kultur, doložených jen archeologicky, a výchově v době keltské. Jde ovšem o kapitoly krátké, které jsou v podstatě nutně jen stručným shrnutím ryze obecných a tedy teoretických úvah. V lecčems se tomu podobají ještě obě kapitoly následovné, totiž „*Počátky plánované výuky v římských provinciích na rakouském území*“ a „*Výchova u germánských kmenů tamže*“ kde se autor mohl aspoň v některých aspektech opřít o písemné zprávy analogického vývoje jinde.

Teprve od kapitoly osmé je jeho výklad dostatečně konkrétní, i když je tu možno pozorovat patrnou dvoukolejnost nejenom ve výkladu, ale i v proporcionalitě. Neboť vlastnímu rakouskému vývoji je paralelně předslán výklad, často rozsáhlý, o obecném rozvoji školství a vzdělanosti i pedagogických idejích té které doby, na něž na-

vazuje jeho konkretizace v rakouských poměrech. Je jistě možno mít k tomuto způsobu výkladu připomínky, nelze však s uznáním nekonstatovat, že je to svým způsobem oprávněné a čtenáři se tak umožňuje, aby se v problematice plněji orientoval, aniž by se musel poohlížet po dalších pomůckách. Třeba přitom také ocenit exaktnost Engelbrechtova výkladu, jeho snahu o postižení plasticity vývoje ve všech jeho složkách. Přihlíží vždy, i v období výrazného převládání monastické kultury za raného středověku, i k stopám vzdělání a výchovy světské i mimo zařízení bezprostředně sloužící výuce i k tomu, zda bylo — či nebylo — postaráno o vzdělání dívek. Věnuje i pozornost školám katedrálám, z nichž nejdůležitější byla v Salzburku, kam dokonce hypoteticky vřazuje v dobách slovanských misí i slovanské skriptorium (s. 103). Neopomíjí ani elementy sociální, které se při tom výrazně uplatňovaly. Zejména sleduje dvojí funkci či dokonce vůbec podvojnou klášterních škol, počínající prosazování se škol farních a potom samozřejmě zejména převrat, k němuž dochází v pozdním středověku v souvislosti se školami městskými resp. se školami ve městech vůbec a akcentuje rozdíl mezi školami latinskými a školami německými, spíše bychom mohli říci školami pro přípravu do praktického života.

Samostatnou, byť krátkou kapitolu věnuje i židovskému školství. Je to nepochybně oprávněné, ovšem v tak široce založeném výkladu pak přece jen postrádáme aspoň širší zmínku i o specifických formách vzdělávání se ve vrstvách valdenských, jejichž příslušníci jsou zejména ve 14. století v dosti značném množství na rakouském území dosvědčeni. I když s jejich způsobem vzdělání jsme málo seznámeni, přesto alespoň upozornění by chybět nemělo. Jistě by šlo o lečems diskutovat, jako např. o tom, zda lze za periodizační mezník považovat 12. století či spíše 1. pol. 13. věku (s. 148), ale to není v tomto směru rozhodující.

Je pochopitelné, že autor věnuje založení a vývoji vídeňské univerzity zaslouženou zvrubnou pozornost, nicméně se vyvaroval nebezpečí, že by její historie překryla ostatní složky školské struktury. Ba takřka se zdá, že by bylo vhodné, aby její historii bylo věnováno více místa, i když na druhé straně rádi uznáváme, že podstatné věci byly řečeny. (Snad toliko ruší, objevuje-li se opakovaně zmínka o Disputatio de quodlibet). Jsou postiženy i vazby na různá řádová generální studia, zejména augustiniánů — poustevníků, které podle řádových pramenů bylo založeno už v r. 1306.¹⁾ Nicméně asi nebylo jediné, ani první v rámci bavorské (tj. i pro Čechy, Moravu a Rakousko) řádové provincie, jak Engelbrecht předpokládá, neboť proti Kunzelmannovi J. Kadlec počátky pražského studia svatotomášského klade nejméně do doby kolem r. 1300.²⁾

I v pozdním středověku sleduje Engelbrecht mimoškolská vzdělávací zařízení a klade důraz i na rekonstrukci ideálů různých typů činnosti (rytíř ap.). A posléze kapitola šestnáctá uzavírá textovou část výkladem o výuce za renesance a humanismu přes nosnou úlohu dvora a kanceláře a ovšem i Silvia Piccolominiho až k úpadku tohoto vzdělání v počátcích 16. století. Tím sice končí výklad prvního svazku díla, nicméně je třeba zmínit ještě doprovodný materiál. Tak je to za prvé celkem sedm mapových schémat, dávajících zřetelnou prostorovou představu o klášterech a farách a jejich rozložení i o rozvoji školství městského i vysokého a jeho vazeb. Následuje stručná synoptická časová tabulka doprovázená řadou diagramů o struktuře středověké výuky i vyhodnocující některé kvantitativní ukazatele vývoje vídeňské univerzity a její vazby na ostatní typy škol.

¹⁾ Tu bude asi potřebí opravit údaj J. Kadlece, Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské, HUCP 7/2, 1966, s. 83, uvádějící, že vídeňské studium vzniklo až v r. 1385.

²⁾ Tamže.

Zvláštního zdůraznění si zaslouží takřka stostránková příloha pramenných textů k dějinám výchovy a školství. Pokud příslušné prameny nejsou psány německy, jsou otiskovány zásadně v latinském originálu i překladu. Vedle pramenů obecného rázu (výňatky z řehole sv. Beňedikta, výnosů koncilů, kapitulárií Karla Velikého aj.) jsou tu především texty rakouské proveniencí počínaje privilegiem Friedricha II. pro Vídeň z r. 1237 přes nejstarší školské městské řády z r. 1296 resp. 1305 pro Vídeň a Kremži se Steinem či výňatky z pedagogického díla Engelberta z Admontu. Výběr je uzavřen Maxmiliánovou listinou vídeňské univerzity z r. 1501, v níž jí dává právo korunovat básníky. Bylo by jistě možno požadovat další doklady či převzetí některých zpochybňovat, ale nemělo by to smyslu, neboť by šlo o věci nepodstatné.

Možno uzavřít konstatováním, že kniha podává i českému čtenáři bohaté poučení. Nejen v oblasti informací o vlastním Rakousku, jež bylo jedním z nejbližších sousedů našeho státu, jehož kultura tedy vykazuje četné příbuzné rysy (nejde jen o vzájemné styky všeho druhu obou univerzit či o význam pražské katedrální školy konce 13. století pro alpské země), ale i v podnětech, které by měly vést k zamyšlení nad našimi staršími dějinami školství a vzdělání vůbec. Jestliže dějinám univerzity všeobecně a našeho nižšího školství od pokročilejšího 15. století je věnována soustavná péče, nižšímu školství doby přemyslovské i lucemburské se pozornost nevěnuje takřka vůbec. Je pravda, že prameny tu jsou velice sporadické, ale přesto jejich důkladné sebrání a interpretace by vedly nepochybně značně dále. Engelbrechtova kniha to ukazuje na obdobném materiálu dostatečně zřetelně. A i v tom je její důležitost a pro nás hlavní důvod, že ji připomínáme poněkud podrobněji.

Ivan Hlaváček

DVĚ PRÁCE O KNIZE A KNIŽNÍ KULTUŘE V 15. A POČÍNAJÍCÍM 16. STOLETÍ

Prohlubující se vztah ke knize a písemné kultuře vůbec, umocněný pak převratným vynálezem knihtisku, je doslova nevyčerpatelným zdrojem impulzů pro vědecké zkoumání tohoto fenoménu z nejrůznějších hledisek. Ta se sice ve své obecné poloze vymykají užšímu záběru historika školské vzdělanosti, nicméně nelze je od sebe oddělit, neboť značná část pozdněstředověké písemné kultury je přímo či zprostředkovaně se školstvím, zejména pak univerzitami, spojena.

Nemůže tu ovšem jít o souhrnný referát o literatuře předmětu vůbec, jež je stále početnější (stačí ostatně upozornit na některé referáty v tomto časopise v době nedávno minulé, či na referát o knize Eduarda Potkowského, uveřejňovaný v tomto čísle), nýbrž pouze o pokus představit dvě svým způsobem reprezentativní, i když strukturou zcela odlišné publikace. V prvním případě jde o protokol pracovního zasedání znalců rukopisů a prvotisků ve wolfenbüttelské Herzog-August-Bibliothek v březnu 1978,¹⁾ snažící se o integrované pojetí jak knihy rukopisné, tak tištěné, ve druhém pak o detailní monografické zpracování poměrně speciální problematiky.²⁾ Věnujme nejdříve pozornost prvé z nich.

¹⁾ Buch und Text im 15. Jahrhundert. Book and Text in the Fifteenth Century, Arbeitsgespräche in der Herzog-August-Bibliothek Wolfenbüttel..., hg. von Lotte Hellinga und Helmar Härtel (= Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissance-Forschung, hg. von A. Beck, Bd. 2), Hamburg 1981, Ernst Hauswedell Verlag, 251 s. Aspoň bibliografickým odkazem lze upozornit na obdobný sborník italský Il libro e il testo. Urbino 20—23 settembre 1982, Urbino 1984, kde jeden z důrazů je ovšem položen na raný středověk a kulturu byzantskou, ale ani období pozdněstředověké nevychází zkrátka.

²⁾ Viz pozn. 7.

Wolfenbüttelská symposia o různých problémech z kulturních dějin v nejširším slova smyslu jsou dostatečně známa a tak lze úvodem jen uvést, že v úzkém kruhu 34 specialistů z 10 zemí (vedle obou německých států i z Rakouska, Polska, Belgie, Holandska, Francie, Anglie, Itálie včetně Vatikánu a USA) bylo předneseno 15 referátů, jimiž předcházejí stručné úvody obou vydavatelů. V německém *Vorbemerkung* (s. 7—10) nastiňuje H. Härtel stručně průběh zasedání se základní charakteristikou jednotlivých vystoupení, z nichž pouze příspěvek J. Ruyschaerta o výzdobě rukopisné a tištěné knihy v 15. století tu není otištěn,³⁾ čímž je nepochybně obraz ožuzen. V anglickém *Introduction* (s. 11—16) Lotte Hellingová podává pak akcentovanější charakteristiku těchto příspěvků s naznačením obecnějších souvislostí; vůbec německo-anglické bilingvnosti bylo učiněno zadost zevrubnými vzájemnými shrnutími. Než se pokusím naznačit obsah aspoň nejdůležitějších vystoupení, je třeba uvést, že jejich písemná fixace má rozličný charakter: od zachycení vlastního mluveného slova až po plnou dokumentaci poznámkovým aparátém; i některé z otištěných textů byly již publikovány v širší formě jinde. Při snaze podat pokud možno věrný obraz jednání, je jistým zklamáním, že diskusi byla v tištěné formě věnována jen velice rámcová pozornost v úvodním slově Härtelově. Úvodem je ovšem třeba zdůraznit, že cílem nebyl pokus o soustavné postižení problematiky, nýbrž šlo na základě různě speciálně koncipovaných sond o prohloubení pohledu. Mísí se tu tedy práce metodického rázu, jež převládají, s informacemi o různých pramenných publikacích či výzkumech.

Radu otvírá Hans Lülfiing, *Die Fortdauer der handschriftlichen Buchherstellung nach der Erfindung des Buchdrucks — ein buchgeschichtliches Problem* (s. 17—26). Stručně naznačuje vývoj a prolínání obou kategorií a navrhuje, aby se pro rukopisy pro dobu od převládnutí knihtisku používalo termínu Manuskript (my bychom řekli rukopis ve smyslu předlohy pro tisk). To ovšem lze přijmout jen do jisté míry, protože i nadále — i když v omezené míře — jsou zhotovovány i rukopisy v původním slova smyslu a funkci. Akcentování studia původních proveniencí lze pak jen přivítat. Frederick R. Goff, *Characteristics of the book of the fifteenth century* (s. 27—34) konstatuje bezprostřední návaznost tisku na rukopisný kodex, zmiňuje se i o obdobných pracovních postupech při práci na složkách a posléze podává odhad počtu tištěných knih 15. stol. Při zhruba 36 000 titulech předpokládá, že počet výtisků činil asi 18,5 mil. kusů (jak správně v německém souhrnu, zatímco do anglického textu se vloudila nula navíc a píše se tu o 185 miliónech). Gerhard Powitz, *Text und Kommentar in Buch des 15. Jahrhunderts* (s. 35—45; posledních pět stran jsou instruktivní vyobrazení)⁴⁾ zaslíbeně klasifikuje formálně i věcně jednotlivé typy komentářů, s nimiž se setkáváme jak v rukopisném, tak v tištěném materiálu. A. I. Doyle, *Early 15th-century copies of Gower's Confessio Amantis and Chaucer's Canterbury Tales* (s. 47—50) podává jen resumé rozsáhlejšího článku;⁵⁾ hovoří o komerčním rozmnožování obou v titulu uvedených děl někdy na počátku 15. stol. Albert Derolez, *Die italienischen Handschriften in Littera Antiqua und ihre Beziehungen zu den italienischen Inkunabeln* (s. 51—58) po stručném terminologickém úvodu přináší informaci o pergamenových rukopisech psaných tzv. Humanistica textualis, které považuje za poměrně fixovanou a uzavřenou skupinu, kterou staví do protikladu k paralelní knize tištěné. Hlavní rozdíl vedle látky psací vidí v tom, že se rozvíjela v jiných centrech než inkunabule. Článek Otto Mazala, *Palaographie und Paläotypie. Zur Schriftgeschichte des 15. Jahrhunderts* (s. 59—78) je předběžnou sumarizací jeho velké knihy, o níž níže, takže lze od charak-

teristiky upustit. Paul Needham, *Bibliographical evidence from the paper stocks of English incunabula* (s. 79—87) se pokouší prohloubením studia filigránů přispět ke komplexnějšímu rozboru činnosti jednotlivých tiskařských oficín. Peter Amelung, *Methoden zur Bestimmung und Datierung unfirmierter Inkunabeln* (s. 89—128) přináší jednu z klíčových rozprav, v níž na základě hojných příkladů (sám je autorem velkého dvou-svazkového katalogu stuttgartské výstavy o tisku let 1473—1500 na německém jiho-západě) klasifikuje základní východiska k této analýze. Zaujímá stanoviska i k jednotlivým metodám určování, provádí i jejich kritiku a stanovuje jejich aktuálnost dnes, ať jde o Proctor-Haeblerovu metodu či postupy filigranologické. Stať má tyto oddíly: Typografická metoda dnes (se zvláštním přihlédnutím k některým specifickým formám jako jsou slepé obtisky ap.), tiskařské a nakladatelské značky, iniciály a výzdoby okrajů, dřevořezy, vazby a jejich makulatury, papír a filigrány (s podrobným výkladem a kritikou metod Piccardovy a Gerardyho), poznámky o prodejích a rubrikátorech, knihovní proveniencie, obsahová kritika, zmínky v diplomatickém materiálu. Adriaan K. Offenburg, *Untersuchungen zum hebräischen Buchdruck in Neapel um 1490* (s. 129—143) podává novou chronologii těchto tisků. David Rogers, *A Glimpse into Günther Zainer's Workshop at Augsburg c. 1475* (s. 145—163 z toho šest stran repr.) analyzuje oxfordský nález zkušebních tiskových složek a tak vníká hlouběji do způsobu provádění korektur v této oficíně. Dominique Coq, *Les incunables en langue française: Problèmes de méthode pour une étude en cours* (s. 165—187) shrnuje předběžné údaje k novému důležitému korpusu: v asi 1700 bibliografických jednotkách je zachyceno přes 700 různých textů; plná polovina je pařížské proveniencie, čtvrtina lyonské, zbytek je rozptýlen. Podobně Ian R. Willison, *The treatment of notes of provenance and marginalia in the Catalogue of Books printed in the XVth century now in the British Museum (BMC)* (s. 169—177) právem zdůrazňuje důležitost vlastnických a čtenářských poznámek i v knihách tištěných a navrhuje jejich komplexní analýzu. Hans-Joachim Koppitz, *Fragen der Verbreitung von Handschriften und Frühdrucken im 15. Jahrhundert* (s. 179—188) věnuje pozornost koeficientu deperdit u obou druhů knih a přesvědčivě ukazuje, že nelze postupovat mechanicky a to ani pokud jde o výchozí čísla dnes dochovaných děl. Neboť jazyk knih a tím i jejich určení a stejně tak pak i žánr a rozsah způsobovaly někde takřka kompletní zánik, jinde poměrně hojně dochování. V té souvislosti vytvořil jakési desatero podmínek, jež je při úvahách v tomto směru třeba brát v úvahu. Severin Corsten, *Universität und Buchdruck in Köln. Versuch eines Überblicks für das 15. Jahrhundert* (s. 189—201, poslední dvě s. jsou 4 vyobrazení) načrtává zprvu indiferentní vztah univerzity k tomuto fenoménu, který se záhy změnil v tom smyslu, že se ujala cenzury a posléze konečně využila této vymoženosti pro vlastní pedagogický proces, resp. že kolínští knihtiskaři sami využili možnosti, jež se jim naskytla. Zejména to byly komentáře Versorovy — oblíbené i v Praze — jež se objevily ve velkém počtu. Ursula Altmann, *Lesekreise zur Inkunabelzeit* (s. 203—217) stručně klasifikuje jednotlivé skupiny konzumentů v souvislosti s poklesem cen knih a jejich proměnu v kontextu s jednotlivými žánry. Závěrem přichází posléze jmenný rejstřík a soupis citovaných inkunabulí.

Druhou knihou, na níž chci podrobněji upozornit, je dílo ředitele vídeňské Národní knihovny Otto Mazala, významného znalce knižní kultury⁶⁾ jak rukopisné, tak tištěné.⁷⁾ Nejdřív je potřebí podat stručně jeho obsah. Po stručném dvoustránkovém úvodu se

³⁾ Vyšel v podrobnější formě v r. 1980 v Oxfordu.

⁴⁾ Opět podrobnější výklad vyšel v *Codices manuscripti* 5, 1979, s. 80—89.

⁵⁾ Ve sborníku *Medieval Scribes, Manuscripts and Libraries. Essays presented to N. R. Ker*, ed. by M. B. Parkes and A. G. Watson, London 1978, s. 163—203.

⁶⁾ Stačí tu upozornit na jeho knihy *Buchkunst der Romanik* a *Buchkunst der Gotik*.

⁷⁾ *Paläographie und Paläotypie. Zur Geschichte der Schrift im Zeitalter der Inkunabeln* [= *Bibliothek des Buchwesens* 8], Stuttgart 1984, A. Hiersemann Verlag, VIII + 404 s., z toho s. 233—376 celkem 140 vyobrazení, z toho řada bohemikálních (valnou většinou jde o texty z fondů vídeňských).

rozpádá na dva základní oddíly, z nichž první (s. 3—30) je věnován písmu psanému, druhý, podstatně rozsáhlejší (s. 31—32) písmu tiskovému.

První oddíl podává s příslušnou retrospektivou až k době karolínských zběžnou historii psaného písma s marginálními odkazy na ukázky v přílohách. Detailnější dělení je prováděno podle základních hledisek, tj. zda jde o písma gotická (tu se opět dále obligátně člení na knižní a kurzívní s tím, že písma knižní se uplatňují i v diplomatické praxi a opačně) či humanistické. Oddíl druhý po krátkém nástupu vztahu rukopisu a tištěné knihy v 15. stol. probírá tiskové písmo v následujícím pořadí: textura (s. 37—64), rotunda (s. 64—138), bastardní písmo (s. 138—181), gotiko-antikva (s. 181—197) a antikva (s. 198—232).

Autořův postup lze nejspíše označit jako ryze deskriptivní. Při svém výkladu se snaží být práv specifickým jednotlivých zemí, neboť přehlíží v přiměřených proporcích produkci vlastně celého latinského kulturního okruhu a třeba říci, že je práv i prostředí českému. Pro knihu rukopisnou vycházel — celkem pochopitelně — zejména z bohatých i rozmanitých fondů vídeňské Národní knihovny, pro knihtisk pak využívá zejména základních kompendií. Je možno ovšem oprávněně při tomto výrazně popisném přístupu vyslovit pochybnost o možnosti na poměrně omezeném prostoru celou látku přiměřeně zvládnout, tím spíše, že autor se zřekl poznámkového aparátu a pouze v závorkách v textu podává odkazy na čísla jednotlivých titulů v základních korpusech. Z díla se tak nutně vytrácí dynamika poznávacího procesu, sporné či aspoň diskusní otázky a jejich vývoj a čtenář sám dostává jen málo příležitosti a vodítek k tomu, aby do studované problematiky pronikl, neboť závěrečný seznam specializovaných časopisů, resp. literatury (s. 377—383) je i z tohoto hlediska nepřilíš informativní. Mezi 31 časopisy figurují i Studie o rukopisech, vlastní bibliografie pak se člení na obecnou historii knihy (12 titulů), paleografii a vědu o prvotiscích. V paleografii přichází v oddíle věnovaném obecným příručkám 22 titulů, k písmu gotickému je to 5 údajů (!), k humanistickému 6 (!). Poněkud širší záběr je u části třetí, ale ani tu se nejde do detailů a prakticky vesměs tu i jinde chybí literatura časopisecká a sborníková, jež zejména přináší konkrétní badatelský pokrok.

I když je nepochybně autorovým právem vystavět si osnovu práce podle své úvahy, přesto není možno vyhnout se konstatování, že se tu postrádají některé důležité, ba pro vědecké kompendium tohoto druhu dokonce nezbytné pasáže, které by zejména přehledly dosavadní vývoj bádání a hlavně položily si některé otázky obecnějšího charakteru a to ve dvojím slova smyslu. Ve smyslu paleografickém, resp. typografickém, kde bylo nutno zaujmout výraznější stanovisko v první řadě k otázce terminologie, která je sice stále záležitostí diskutovanou, nicméně její kontury se vyraňují (v souvislosti s tím, co bylo řečeno výše o bibliografii, lze konstatovat, že tu tedy nutně chybějí i všechny české práce počínaje P. Spunarem přes J. Pražáka a J. Kašpara až k M. Polákoví a V. Kaiserovi), ale i k vazbám obecnějším. Tu mám především na mysli funkci jednotlivých druhů písma a ovšem i typů knih, ať psaných či tištěných v kontextu obecně kulturněhistorickém i v souvislosti s rozvojem vzdělanosti a školství, jakož i s tím související akademickou a jinou peregrinací. Domnívám se totiž, že jedině problémově postavenou osnovou, která by kladla důraz na genetické propojení jednotlivých otázek, by bylo možno na takto poměrně malém prostoru zvládnout tak neobyčejně rozsáhlý komplex problémů a ukázat na cestu vpřed. Stačí tu jen upozornit na množství podnětů, jež čtenáři zprostředkovává výše referovaný protokol wolfenbüttelského zasedání. Ostatně svým způsobem symptomatickým jevem je, že Mazal upouští i od závěrečného shrnutí, jež by výsledky práce resumovalo. Nechci ovšem říci, že v knize není mnoho postřehů a pozorování, jež si zaslouží pozornosti; jsou však roztroušené v převažujících partiích enumerativního charakteru. Důležité zejména je jasné odlišení obou základních disciplín, zabývajících se dějinami písma: pa-

leografie a paleotypie, i když i tu se vyskytují určité disproporce, uvědomíme-li si, že termín paleotypie je dnes zřetelně vyhrazen tištěným knihám 1. poloviny 16. století. Ale to by snad nemuselo tak vadit, používáme-li už také obecně termín paleografie v celém rozsahu dějin psaného písma. A třeba také uvažovat nad zastřešujícím termínem pro dějiny písma jako takového i nad označením pro písma napsaná. Ale tím bychom se dostali již příliš daleko.

Možno tedy stručně shrnout, že první z referovaných prací přináší přes svůj nesoustavný charakter mnoho podnětů ke konkrétní práci a přemýšlení, druhá spíše pozornému čtenáři klade otázky tím, co v ní nenachází...

Ivan Hlaváček

REFERĀTY A ZPRĀVY

Jiří Kejř, Husité. Praha 1984, 272 s., 32 s. obrazových příloh

Kejřova kniha, určená širší čtenářské obci, je popularizujícím shrnutím výsledků bádání o vybraných kapitolách z dějin husitství. Látka je uspořádána tematicky, pouze místy se vrací chronologický výklad (úvodní partie o předpokladech hnutí, závěrečné úvahy o výsledcích, následných událostech a tradici, a konečně uvnitř některých kapitol). K dobru věci by přispěla větší důslednost tematického členění. Na druhé straně bylo třeba zvážit, zda přehled hlavních událostí, který nahrazuje dějovou náplň, postačí pro orientaci nepoučeného zájemce. Hutná náplň jednotlivých kapitol představuje v dané podobě náročnou četbu.

První kapitola pojednává o problémech metodologických a historiografii. Zvláště první část přináší pro čtenáře — neoborníka zajímavý pohled do historického dílny.

Následují tři kapitoly hospodářskosociálního zaměření, které popisují společnost před revolucí a v jejím průběhu a konstatují změny, k nimž došlo ve skladbě i smýšlení jednotlivých vrstev. Uzavírá je přání, aby přes obtížnost tohoto úkolu byly napsány hospodářské dějiny husitství.

Další kapitoly seznamují čtenáře s několika uzavřenými badatelskými okruhy. Nejprve je vyloženo husitství v rovině ideové, dále právní dějiny husitství, několik otázek z dějin kultury a v osmé

kapitole husitství jako předmět mezinárodní politiky. Zde se potvrdilo Kejřovo upozornění, že se jedná o tematiku příliš rozsáhlou a málo zpracovanou. Často se proto redukuje na ohlasy husitských idejí v cizině, kdežto ostatní stránky, jako právě zkoumání zájmu o husitskou otázku v politických a diplomatických vztazích Evropy, působí rozpačitě.

Devátá kapitola probírá příčiny úspěšnosti husitských válečnicků. Autor zvolil vhodný způsob obecného výkladu, který je dokumentován pouze příklady jednotlivých vojenských akcí. Umožnilo to vyhnout se zdlouhavému a mnohokrát opakovanému popisu bitev a tažení.

Dvě závěrečné kapitoly se soustřeďují na třicátá léta a pozdější dobu. Vrací se zde částečně dějový popis událostí a k němu se řadí hodnocení stavu české společnosti v této době, posouzení místa Lipan v českých dějinách i úvaha nad výsledky husitství vůbec.

Kniha je dále vybavena rozsáhlým chronologickým přehledem událostí, výkladovým slovníčkem některých pojmů, medailónky několika osob a dostatečně obsažným seznamem literatury. Obrazová příloha přináší i neotřelé záběry a je doprovázena poznámkami, v nichž nalezne prostý zájemce i odborník přesné odkazy na rukopisy a jiné předlohy, z nichž byly snímky pořízeny. Pro medailónky bylo vybráno 20 osob — 15 ideologů revoluce z řad husitských kněží a mistrů a pět vojevůdců. Postrádáme zde další významné osobnosti, zvláště

tě politiky z řad vyšší šlechty a měšťanstva, především výrazně angažované Pražany.

V mozaice zvolených otázek chybí některá závažná témata, jako správní hlediště se zaměřením na města i církve. Na druhé straně se dostalo patřičného místa selské otázce, které je v poslední době věnována větší péči. Úspěšně jsou do popularizujícího výkladu včleněny nejnovější výsledky husitologického bádání jako problém vzniku Tábora a jeho dalšího vývoje směřujícího k poměštění, hodnocení úlohy lapkovství, pikartství a výklad stavovství.

Úloha univerzity v husitství je výsoce hodnocena (s. 55–6), ale s ohledem na nedávno vyšlou knihu téhož autora „Mistři pražské univerzity a kněží táborští“ (srv. HUCP 22/2, s. 111–118) zřejmě necítil Kejí potřebu tuto problematiku šíře rozvádět. Proto se omezil na připomínku, že vzdělání, společenské postavení a rozhled determinovaly postoje mistrů v revoluci a varovaly je před radikalismem (s. 94). Vzpomenuto je také nové rozproutění univerzitní činnosti po r. 1437 a papežské potvrzení univerzitních privilegií v r. 1447 (s. 128). Můžeme litovat, že se autor nepokusil shrnout výsledky své starší studie do ucelenější partie pro novou knihu. Univerzitní tematiku v ní již doplňuje jen několik hesel v chronologickém přehledu a příslušná literatura na s. 250–1.

Kejřovi Husité nejsou dějinami husitské revoluce; jsou spíše kapitolami z dějin husitského století. Jednají o husitech, o lidech, kteří revoluci dělali, o jejich životě, prostředí, myšlení. Podávají ty stránky dějin husitství, které často zůstanou skryty za líčením bouřlivých událostí.

Blanka Zilynská

Praga mystica. Z dějin české reformace. Acta reformationem bohemicam illustrata III, Praha, Kalich 1984, 136 s.

Již třetí svazek studijních textů Komenského evangelické bohoslovecké fa-

kulty v Praze, věnovány dějinám české reformace přináší původní příspěvký A. Molnára a N. Rejchrtové, ediči Bechyňkova spisu *Praga mystica*, který dal název celému sborníku, a přetisk starší Sokolovy práce o V. Krasnickém.

První část sborníku tvoří životopisná studie *Noemi Rejchrtové, Jan Bechyňka — kněz a literát* (s. 5–34), zaměřující se na literární činnost utrakvistického kněze Bechyňky, který působil na počátku 16. století na pražské novoměstské faře u sv. Apolináře. Autorka se zvláště soustředila na výklad alegorického obrazu Prahy, který Bechyňka nazval *Praga mystica* (edice spisu je otištěna na s. 35–49). Rozdělené město, které Vltava dělí na dva různorodé celky (Hradčany s Malou Stranou jako znamení katolicismu a Staré s Novým Městem a Vyšehradem jako symbol kalíšnického pravověří), slouží autorovi jako předobraz náboženského rozdělení země. Společným pojátkem jsou kompaktáta jako program, na němž by měla být založena politika obou táborů, i když je mu zřejmé, že tolerance není výsadou ani jednoho z obou protivníků.

Vztah českých bratří k Lutherovi a jeho učení je předmětem stati *Amedeo Molnára, Martin Luther a Jednota bratrská* (s. 109–135), která se řadí k několika málo domácím příspěvkům k velkému lutherovskému výročí minulého roku. Molnár uvádí svůj článek hodnocením vztahu Jednoty k Lutherovi, který podle jeho soudu „nepatří k centrálním a nosným kapitolám Lutherova života a díla“. Na druhé straně je však významným obdobím utváření českobratrského učení v prvních desetiletích 16. století. Vlastní Lutherův poměr k bratřím (= valdenským) prošel několika proměnami — od úplného odmítání valdenských schismatiků přes tolerantní postoj ve spise *An den christlichen Adel deutscher Nation* až k partnerskému vztahu, i když kritickému, v posledních letech života. U českých bratří byl od samého počátku patrný zájem na stycích s německým reformátorem. Přestože všech-

na setkání bratří s Lutherem měla soukromý charakter, ovlivnilo luterství po Lukášově smrti zvláště silně mladší příslušníky Jednoty bratrské.

Obsažná biografie *Vojtěcha Sokola, Vavřínce Krasnickýho* (s. 51–108) se zabývá významnou postavou, která měla značný význam v dějinách Jednoty bratrské na přelomu 15. a 16. století. Krasnický si přinesl do řad Jednoty průpravné univerzitní vzdělání a kazatelskou praxi kalíšnického kněze. Přestup k Jednotě ho přivedl do Litomyše, do tehdy nejvýznamnějšího bratrského sboru, v němž strávil většinu aktivního života. V Krasnickém získala Jednota školeného a obratného mluvčího a především zastávce významu vyššího vzdělání pro Jednotu bratrskou, které bylo prosazeno u mladší generace právě jeho zásluhou.

Michal Svatoš

Směřování. Sborník k šedesátinám Amedea Molnára. Uspořádala Noemi Rejchrtová, Praha, Kalich 1983, 200 s.

Sborník k životnímu výročí jednoho z nejvýznamnějších evropských znalců dějin reformace profesora A. Molnára je rozčleněn podle oborů jubilantovy působnosti: patristika, valdenští, česká reformace, světová reformace, dějiny biblického výkladu, medailóny, překlady a skupina nezařaditelných, vesměs teologických prací, nazvaná *miscellanea*. V poněkud nezvyklém uspořádání se střídají oslavné články s příspěvkem jeho kolegů, kterým je předeslána chronologicky řazená bibliografie Molnárových prací. U většiny uveřejněných studií však není na škodu věci patrné, zda se jedná o práce původní nebo o přetisky starších děl (u Molnárových věcí má čtenář možnost provést poněkud zdlouhavé zjištění pomocí připojené bibliografie). Pořadatelka navíc zhodnotila před každým oddílem Molnárův podíl na zpracování tématu a charakterizovala jeho přínos pro dějepisectví a teologii.

Pro potřebu našeho časopisu se chceme omezit na tematický blok „česká reformace“ a upozornit na příspěvky v dalších oddílech, které se dotýkají dějin vzdělanosti. První z řady studií, které si zaslouží naši pozornost, je *Molnárova stat Poslední věci v pohledu Jakoubka ze Stříbra* (poprvé otištěna 1955), která je věnována Jakoubkovým eschatologickým úvahám, o nichž autor soudí, že právě ty ho přivedly k myšlence závaznosti kalicha pro laiky. Očekávání druhého Kristova příchodu a boj proti Antikristu byly Jakoubkovi nosným pilířem eschatologických úvah, silně ovlivněných milíčovskou tradicí. Molnárův výklad, založený na interpretaci teologických spisů pražského mistra, tak poukazuje na smutnou skutečnost, že po třiceti letech zůstávají jubilantovy práce ojedinelými příspěvky ke zvládnutí teologické problematiky husitského hnutí.

Článek *Jana Lehára Staročeská milostná lyrika a kurtoazní tradice*, programově označený jako „pokus o rekapitulaci problému“, se snaží o časové a tematické zařazení staročeské lyrické písňové tvorby. Pro nás nejzajímavější je určení sociálního prostředí jejích tvůrců a recipientů. Lehárem navrhované řešení spočívá v tom, že staročeskou milostnou lyriku s kurtoazní tradicí považuje za pozdně přejetý „slovesný útvar... literární periférie“, za literární anachronismus, který vznikl z minnesangu a byl skládán v českém šlechtickém prostředí 14.–15. století. Až na výjimky (Závišova píseň) popírá dříve diskutovanou možnost vzniku staročeské lyriky ve školském prostředí. Lehárův pokus o nové zvládnutí tématu působí jako celek víc než přesvědčivě. V posledně jmenovaném aspektu by však autor měl prokázat existenci „tvůrčí inteligence“ na šlechtických dvorech (alespoň per analogiam), protože obecný poukaz na schopnosti kléru jen těžko vysvětlí literární tvorbu tohoto druhu ve feudálním dvorském prostředí.

Rozbor dvou slov (sutores, sartores) je předmětem příspěvku *Františka Šmahela Husitští „doktoři“ jehly a verpánku*,

v němž potvrdil na zdánlivě malicherné otázce pravdivost výroku, že není malých ani velkých problémů, jsou jen malí nebo velcí historikové. Šmahelova analýza vychází z jedné věty Husova kostnického listu mistru Martinovi z Volyně, v níž jsou zarážejícím způsobem jmenováni vedle sebe doktoři, ševci, krejčí a písaři. Oproti dosavadnímu bádání (Bartoš, Fiala, Vidmanová) autor zjistil, že toto místo je výpůjčkou (pravděpodobně nepřímou) ze spisu Liber contra Waldenses ze 13. století, který lze s jistotou prokázat v českých dobových knihovnách. Nic to však nemění na faktu, nesčetněkrát pozorovatelném ve středověku, že obvyklé literární kliše o ševcích a krejčích jako „lidových mudrlantech“ bylo vyjádřením skutečné snahy po vyšším vzdělání u laiků, sdružujících se okolo Husova Betléma.

Článek *Emila Pražáka Svatováclavská píseň v husitství* dokládá na základě zmínek ve spise Vyznání a obrana táborů Mikuláše z Pelhřimova, že mariánská strofa písně „Maria, matko žádúcie“ byla známa již v husitství. Autor jde ještě dále a předkládá hypotézu o jejím současném vzniku se základním textem. Pátou strofu „Ty jsi dědic české země“ klade Pražák do doby první protihusitské kruciáty (1420), do obložené Prahy, spoléhající na přímluvu zemského patrona v boji proti nepřítelům. Srovnáním svatováclavské písně s husitským chorálem upozorňuje autor na textové ohlasy v písni Ktož jsou boží bojovníci, které ho vedly k domněnce, že v ní jsou patrné stopy tábořského původu.

Dalším závažným příspěvkem je soupis *Paula Spunara Opera Nicolai Biskupe de Pilgram (Pelhřimov)*, seznamávající literární činnost bakaláře artistické fakulty, člena koleje královny Hedviky a později známého představitele tábořských kněží Mikuláše Biskupce. Početná Biskupcova tvorba byla rozdělena do deseti tematických částí (eucharistické, exegetické, logické a etické traktáty, apologetické spisy, biblické komentáře, řeči na basilejském koncilu, ztracená

a sporná díla a k nim byl připojen oddíl, určující Biskupcův podíl na aktech tábořských kněží). Spunar podchytil komplexním výzkumem 23 děl, vesměs latinských, která spadají do období Mikulášova tábořského působení. K soupisu je připojen Biskupcův biogram a bibliografie, rejstřík knihoven, rukopisů a index incipitů.

Studie *Josefa Macka Ze slovníku české reformace: sbor* je názornou ukázkou toho, jak může sémantický rozbor staročeské terminologie výraznou měrou přispět k pochopení středověké společnosti a jejích vývojových proměn. Stať je věnována zhodnocení staročeského termínu, který měl pro Jednotu bratrskou centrální význam při formulování pojetí církve. Macek zjistil, že slovo „sbor, sbor“ je doložitelné již od počátku 14. století. K důležitému sémantickému posunu došlo při překladu bible a poté i v dalších dílech, v nichž proti původnímu významu (shromáždění) bylo slovem sbor přeloženo latinské „ecclesia“. A tak se staročeský termín sbor ve významu církve (ev. kostel) dostal přes Husa, Chelčického atd. do díla zakladatelů bratrské eklesiologie, kde plní napříště významovou funkci shromáždění věřících a zároveň místa [kostela], v němž se tato shromáždění konala.

Pro úplnost zaznamenejme ještě dva přetištěné *Molnárovy články Augustinus proti husitům u Cusana*, upozorňující na využití Augustina jako argumentu proti husitům (táboritům) ve spise Mikuláše Kusánského *De concordia catholica*, určeném basilejskému koncilu, a *Husova Enarratio Psalmorum*, ve kterém autor podal popis a výklad Husových přednášek na pražské teologické fakultě z let 1405 až 1487, obsahujících výklad 109. až 118. žalmu.

Michal Svatoš

Pavel Skála ze Zhoře, Historie česká. Od defenestrace do Bílé hory. Vydal Josef Janáček, Praha 1984, Svoboda, 447 s. s četnými vyobrazeními

Už osmý svazek impozantního souboru starých českých kronik (i když ten není spojen žádným sériovým titulem) nás zavádí do sklonku samostatnosti starého českého státu. Závažnosti významné a rozsahem obrovité, snad největší historiografické dílo veškeré naší literatury sestavené jednotlivcem, mohlo být i na tomto místě zpřístupněno jen částečnou edicí ze dvou z celkem deseti svazků rukopisu díla. Je pochopitelné, že edice Karla Tieftrunka ve svém celku být nahrazena nemohla, rozhodně však ve vydaných partiích byla antikvována jak textově, tak v poznámkovém aparátu (ten běží ve dvou paralelních řadách, z nichž jedna zasazuje výklad do obecnějších souvislostí, druhá tvoří bezprostřední komentář k dílu). Proto je třeba litovat, že editor v komentáři nepřipojil i odkazy na konkrétní místa vydání Tieftrunkova resp. nemnoha edic dalších. Byl by ušetřil kritickému uživateli práci a zbavil ho některých otázek (např. proč v kap. o Bílé hoře přeházel Skálův sled událostí — viz s. 418 a 420 — a proč jedna z dvou ukázek Skálova textu na s. 352 — ostatně dost nezřetelná — zřejmě neobsahuje text v knize otištěný). Stejně tak by bylo vhodnější graficky vyřešit vazbu textu s výše zmíněným obecným komentářem i poznámkami, neboť propojení těchto tří složek, jejichž sousledné čtení je pro práci nezbytné, je uspořádáním knihy značně ztěženo.

Název díla, který je moderní, je velmi výstižný. Víc než zřetelně naznačuje, že jde o práci, která nemá pro vlastní, přímé dějiny školství a univerzity zvlášť bezprostřední význam; stálo by ovšem nepochybně za to projít někdy z hlediska školství a zejména univerzity celý spis, aby se ukázalo, co a z jakého pohledu Skála pro jejich historii přináší. Nicméně pro pochopení obecnějších souvislostí jejich historie a zvratu za třicetileté války, který byl rozhodující na celá staletí, je práce, kterou nelze pominout. Proto také — a ovšem i proto, že její autor byl žákem pražské univer-

zity — na tomto místě aspoň krátce připomínáme tento důležitý výbor, který získává váhu i Janáčkovým znalým komentářem a úvodem i vnější úpravou. Ta je ostatně u těchto knih už vlastně samozřejmou (jen je s podivem, že jednotlivá vyobrazení nejsou v textu číslována, ač v seznamu se tak děje a tak cílené hledání se podobá menšímu dobrodružství).

Ivan Hlaváček

Anna Fechtnerová, Katalog grafických listů univerzitních tezí uložených ve Státní knihovně ČSR v Praze I—IV. Praha, Státní knihovna ČSR 1984, 770 s. + 23 obraz. příloh

A. Fechtnerová zveřejnila podrobný katalog obsáhlého souboru barokních a rokokových rytin univerzitních tezí z let 1637—1754, které jsou součástí knihovního fondu StK v Praze. Jedná se o velmi cennou a ilustrativní sbírku, která má nejen vysokou uměleckou hodnotu (autory návrhů rytin byli často významní umělci), ale je rovněž důležitým pramenem k dějinám univerzity. Text umístěný pod grafickou výzdobou obsahuje nejen vlastní znění obhajované teze, ale také slavnostní ohlášku, která zpřístupňuje cenné biografické údaje o učitelích a studentech pražské univerzity v době pobělohorské.

Autorka podchytila všech 526 tezí, které jsou v katalogu seřazeny podle signatur (Th. 1 — Th. 526). V záznamu pak uvádí přesný opis ohlášky, popis obrazové části a doslovný opis tezí. Katalog je opatřen úvodem, bohužel až příliš stručným a doplněn rejstříky a chronologickým přehledem. Rejstříky jsou sestaveny důkladně, se znalostí věci jsou odděleně evidována jména presidů (kteří byli vlastně hlavními autory tezí), rektorů, defendentů, malířů a rytců, dále následují indexy erbů měst a jednotlivců, námětů obrazů a míst. Připomínky je možno mít k místnímu rejstříku, kam se vloudily některé nepřesnosti a nejsou

převedeny názvy lokalit ze Slezska, Kladska, Lužic atp. Poslední díl katalogu zahrnuje také přetisky 23 zajímavých a z uměleckého hlediska kvalitních tezí.

Přes některé drobné výtky (snad by měly být v textech rozvedeny zkratky), lze vydání Katalogu hodnotit jednoznačně kladně. S úspěchem ho jistě využijí historikové i dějepisci umění, stejně jako odborníci zabývající se dějinami filozofie.

Ivana Čornejová

Antonín Matějček, Cesty umění. Vyd. J. Pešina, Praha, Odeon 1984, 330 s.

Rok po Krásově výboru ze statí V. Kramáře (srovnej HUCP 24/2, 1984, s. 101—104) dostává se nám do rukou výbor z díla další významné osobnosti české kultury: historika umění, profesora Univerzity Karlovy Antonína Matějčka. Výbor připravil a esej o Matějčkově životě a vědeckém i pedagogickém díle napsal Jaroslav Pešina, jeden z významných Matějčkových žáků a pokračovatelů. Jak říká v ediční poznámce, výběr pro poměrně nerozsáhlý svazek edice nebyl záležitostí jednoduchou — Matějčkova bibliografie obsahuje 631 položek. Pešina usiloval o pokrytí všech období, kterými se Matějček badatelsky zabýval, snažil se o rovnovážné zastoupení statí o českém i světovém umění, o vydání článků dnes těžko dostupných a takových, které přibližují Matějčkovy badatelské metody. Výsledkem těchto snah je svazek poněkud „školského“ charakteru. Těžká většina předstávají články z let 1926—7, z vrcholného, ovšem i „usedlejšího“, smířenejšího a oficiosnějšího autorova období. Poněkud na škodu věci jen jedna studie (Barokní počátky Leonarda da Vinci z r. 1946) zastupuje jeho tvorbu doby protektorátní a poválečné.

Z vybraných statí zmiňme v kontextu našeho časopisu alespoň dvě, které svým způsobem „rámují“ Matějčkovu meziválečné působení: nekrolog Maxe Dvořáka

uveřejněný r. 1921 v Národních Listech a referát „Stav a úkoly bádání o československých dějinách umění“, přednesený na I. sjezdu československých historiků v Praze r. 1937. Ve statí o Dvořákovi podal Matějček svoji umělecko-historickou konfesi spojenou s obranou milovaného učitele proti těm silám, které neumožnily jeho včasný a důstojný návrat z Vídně do Prahy. Ač pracoval v zahraničí, stal se Dvořák pro jednu či dvě generace Matějčkových vrstevníků reprezentantem dělné opozice proti české oficiosní vědě. Metodické zásady, které Matějček získal pod jeho vlivem, později nikdy zcela neopustil.

V referátu z historického sjezdu r. 1937 snažil se autor postihnout hlavní rysy dvaceti let rozvoje dějepisu umění v samostatném státě. I při dominující snaze o kladné hodnocení celého období a o zahlazení rozporných momentů vystoupily do popředí spíše aspekty neradostné: Matějček výslovně zmínil např. nedostatek studijních pomůcek, omezené publikační možnosti a obtížné pronikání výsledků československých výzkumů do povědomí ciziny. Bilance dvacetiletí, v němž právě Matějček přispěl monumentálním vkladem, vyzněla proto v úhrnu spíše rozpačitě. Snad to bylo dáno i vědomím, že obor dějin umění stojí a padá s několika osobnostmi jeho protagonistů — institucionální základna a podmínky pro zajištění badatelské a pedagogické kontinuity oboru byly minimální.

Matějček sám byl skvělá, velmi univerzální osobnost nedostíže výkonnosti, širokého tematického i chronologického záběru, světového rozhledu s vynikající schopností syntetického vidění. Tyto kvality projevoval — mj. díky univerzálnímu uměleckému a jazykovému nadání, široké síti odborných i uměleckých styků a nikoliv na posledním místě díky možnosti doplnit pražská studia v Paříži a ve Vídni — již od prvých let své publikační činnosti. Pešinův výběr statí tento moment snad poněkud potlačuje. O to výrazněji dává však vystou-

pit skutečnosti, že jako vědec, pedagog i teoretik a vykladač umění stál Matějček po celý život na pomezí vědeckého a uměleckého uchopování skutečnosti. Tím byl blízký jak skupině svých akademických učitelů (Goll, Šusta, Dvořák, Nejedlý), tak uměleckých přátel a pedagogických kolegů na UPŠ a AVU.

Záslužný výbor z Matějčkových studií zakončuje bibliografie vzorně zpracovaná M. Judlovou a P. Zoubkovou. Jejich dílem je i výběrový přehled statí o Matějčkovi a recenzí na jeho práce. Škoda jen, že nedošlo k dohodě mezi autorkami bibliografie a editorem svazku ve věci datování statí. Pešina datuje patrně většinou rokem napsání, bibliografie uvádí rok vydání. Nalézt citaci otištěných studií je proto často obtížné. Ve výběru článků pro knihu došlo nadto nejspíše ke změnám, takže odkazy v bibliografii na otištěné studie neodpovídají v některých případech skutečnosti. Eliminována byla např. stať O českém malířství XIV. století z r. 1922 a místo článku Pojem kresby z r. 1918 byla zařazena studie Poslední soud. Tyto drobné připomínky nemění nic na významu edice, která je přínosem k dějinám české historiografie i obecně české kultury.

Jiří Pešek

Pavel Mates — Petr Průcha — Jan Svatoň, Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918—1983. Praha, Ústav školských informací při MŠ ČSR 1984, 154 s.

Již z názvu této interní publikace Ústavu školských informací při ministerstvu školství ČSR vyplývá, že je zde shromážděn a utříděn materiál, který dosud nebyl komplexně zpracován. Příručka tohoto druhu má uspokojit dlouho již pocíťovanou potřebu přehledné informativní práce k danému tématu, která by nebyla pouze jakési *vademeccum* pro historiky, nýbrž pro zainteresované pracovníky v resortu školství vůbec. Příručka

zpracoval autorský kolektiv, v němž zejména Pavel Mates byl pro toto téma předurčen svým předchozím badatelským zájmem.¹⁾

Práce je rozdělena do šesti kapitol. První kapitola je věnována období 1918—1929; je v ní nastíněna tehdejší vnitřní organizace vysokých škol a jejich řízení jakož i geneze nových vysokých škol vzniklých v novém československém státě po r. 1918. Ve druhé kapitole je zvláštní pozornost věnována úsilí vysokých škol o udržení a rozšíření jejich autonomie, zvláště ve 30. letech. Zevrubně je pojednána specifická problematika slovenská, a to včetně období tzv. Slovenského štátu. Třetí kapitola poskytuje přehled o rozvoji vysokého školství v l. 1945—1947. Líčí zejména proces poválečné obnovy a jeho legislativní a normativní předpoklady. V další kapitole se pak autoři pokusili o postížení složitosti legislativního a institucionálního vývoje v l. 1948—1966. Logicky koncentrovali svůj zájem na otázku předpokladů a provedení reformy československého vysokého školství, jež byla realizována po vydání zákona č. 58/1950 Sb. o vysokých školách. Jako další mezníky vývoje autoři určili novelu tohoto zákona z r. 1956 a její prováděcí nařízení a sledují zde další vývoj až do vydání školského zákona z r. 1966. Za zvláštní přínos této kapitoly lze označit komplexní a věcně vyčleněné zpracování otázky vysokoškolského vzdělání učitelů. V páté kapitole je pak podán rozbor zákona č. 19/1966 Sb. a jeho realizace v oblasti řízení a organizace vysokých škol. Podrobně jsou zpracovány i novely tohoto zákona vydané po r. 1969, jež si vynutily objektivní společenské potřeby. Šestá závěrečná kapitola přináší explikaci zákona č. 39/1980 Sb., zejména těch partií, které se týkají správy a řízení vysokých škol, i analýzu úkolů vyplývajících pro oblast vy-

¹⁾ Pavel Mates, K problematice rozvoje vysokých škol v letech 1945—1947. HUCP 23/2, 1983, s. 43—60.

sokého školství ze závěrů XV. a XVI. sjezdu KSČ a dalších stranických dokumentů.

Určitým nedostatkem této práce je její nesoustavnost a nepřehlednost; otázky normativního charakteru totiž v textu nejsou nijak odděleny od pasáží, které líčí vlastní institucionální vývoj jednotlivých vysokých škol. Zvláště citelná je absence přehledných tabulek, které by jejich vznik, rozdělení, fúze, zrušení a další organizační a institucionální změny mohly snadno zachytit. U některých vysokých škol autoři rozvádějí jejich rozdělení na fakulty a vývoj tohoto rozdělení v průběhu času (např. u Univerzity 17. listopadu), zatímco u jiných, jistě neméně významných vysokých škol, toto hledisko zcela odpadá (např. u Vysoké školy ekonomické). Autoři si rovněž nevyjasnili, jakou měrou mají do textu zahrnout mimoresortní vysoké školství (vojenské vysoké školy, Vysokou školu SNB, Vysokou školu politickou ÚV KSČ), takže případné zmínky mají kusý a nesoustavný charakter. Ve vojenském vysokém školství sice některé významné proměny registrují (např. zrušení Vojenské politické akademie Klementa Gottwalda v Praze v r. 1969), chybí však základní náčrt jeho struktury a základních proměn ve věcně ucelené pasáži. Nedůsledný je i výklad některých norem. Např. v pasáži o reorganizaci bohosloveckých fakult a bohosloveckého studia v r. 1950 nebylo při rozboru §§ 33–34 přihlédnuto k některým podstatně pozměňujícím ustanovením vládního nařízení č. 112/1950 Sb. (je opominuta otázka zrušení bohoslovecké fakulty Palackého univerzity v Olomouci — srov. § 1 odst. 2 vládního nařízení 112/1950 Sb.).

Ústav školských informací při MŠ ČR připravil k vydání příručku jistě záslužnou a užitečnou. Je ovšem škoda, že v některých naznačených ohledech je její informativní hodnota poněkud slabší, ačkoliv byla vydána — „pro informaci“ (ve velmi nízkém nákladu 400 výtisků).

Miroslav Kunštát

Historical Compendium of European Universities. Répertoire historique des universités européennes. Vyd. Lubor Jilek. Genève, CRE 1984, 346 s.

Stálá konference rektorů, prezidentů a vicekancléřů evropských univerzit vydala v sídle své generální rady v Ženevě velice užitečnou příručku, která má, podle úvodu podepsaného generálním tajemníkem této organizace Andriem Barblanem a jeho zástupcem Alisonem Browningem, být součástí přípravných prací pro sepsání čtyř— až pěti-svazkových „Dějin evropských univerzit v rámci společnosti“. Tato příručka je vypracována odborníky z evropských zemí a má tři části. V první je podán stručný přehled hlavních trendů ve vývoji univerzit v jednotlivých zemích, v druhé, nejdůležitější, jsou podle abecedního pořadí měst sestaveny hlavní chronologické údaje o institucionálním vývoji asi pěti set evropských univerzit a vysokých škol univerzitního typu a ve třetí jsou obsaženy údaje o 43 univerzitách, které vznikly přenesením evropského modelu vysoké školy do zámoří do počátku 19. století. Jsou to, krom univerzity v Manile na Filipínách, vesměs univerzity na americkém kontinentě.

U každé vysoké školy se dovíme o datu jejího založení, přejmenování či reorganizaci, o vývoji práv udělovat akademické tituly a většinou i o proměnách vnitřní organizace a jazyka výuky. Na závěr je vždy uveden dnešní přednáškový jazyk, udělované akademické hodnosti a bibliografický údaj o nejnovější přehledné historické práci. Hodnotu této příručky příliš nezmenšují drobné závady, které by bylo bývalo možno odstranit při korektuře. Tak např. zkratka K. u. K. je vysvětlena „Königlich und Kaiserlich“, ač správné pořadí obou adjektiv je opačné. Tato zkratka je pak mechanicky přisouzena všem vídeňským vysokým školám pokud působily před rokem 1918, místo správného K. k. Také sedm chyb v háčcích a čárkách v patnácti českých slovech v bibliografickém

odstavci k dějinám ČVUT nesvědčí o tom, že by editor věnoval korektuře velkou péči.

Jan Havránek

Peter Lundgreen, Sozialgeschichte der deutschen Schule im Überblick I. 1770—1918. Göttingen 1980, 126 s., II. 1918—1980, Göttingen 1981, 168 s.

Kdo očekává od těchto dvou drobných, ale hutně napsaných s mnoha, snad až příliš mnoha tabulkami opatřených knížek všestranný pohled na úlohu německé školy ve společnosti, bude zklamán. Kdo však hledá přehled vývoje školského systému v Prusku a potom ve Spolkové republice, přehled, který si všimá i často nepřilíš čteně zastoupených experimentálních typů škol, najde zde to, co očekává. Knihy obsahují dobře utříděné dějiny různých typů škol od základních až po vysoké, přinášejí rozpis hodin v jednotlivých ročnících a přitom se snaží vystopovat, které sociální vrstvy posílaly své děti do příslušných škol. Vůbec rekrutace škol je osvětlena velice podrobně; nacházíme zde i některé rozdíly vzhledem k sousedním českým zemím, zejména v otázce přílivu na gymnázia, která v 19. století byla v pruské oblasti školami buržoazně byrokratickými, kde však, na rozdíl od Čech, nebyly prakticky vůbec zastoupeny rolnické děti. Univerzity až do sedmdesátých let 19. století jsou ve sledované části Německa především školami pro výchovu úřednictva. Pro léta výmarské republiky sleduje autor se sympatiemi pokusy, vcelku nepřilíš úspěšné, po nahrazení klasického gymnaziálního modelu jinými typy výběrových škol s důrazem na moderní jazyky nebo přírodovědné obory a také zavádění nástavbových škol, které umožnily těm dětem, jež rodiče v deseti letech neposlali na devítiletá gymnázia, dosáhnout maturity. Léta po roce 1945 byla charakterizována v mnoha spolkových zemích návratem ke starým, osvědčeným modelům školské soustavy

ještě z dob císařského Německa a teprve postupně se v šedesátých letech prosazovala modernější koncepce středních škol, které vzhledem k velikému přílivu dívek i chlapců se otevřely do široka nižším středním vrstvám. Šedesátými lety také začíná veliký vzestup počtu vysokoškolských studentů. Zatímco v roce 1955 studovalo na všech vysokých školách v NSR 145 tisíc studentů, bylo jich roku 1965 již 330 tisíc a 1975 670 tisíc, z toho tři čtvrtiny na univerzitách.

Jan Havránek

Alois Mayr, Universität und Stadt. Ein stadt-, wirtschafts- und sozialgeographischer Vergleich alter und neuer Hochschulstandorte in der Bundesrepublik Deutschland. Münsterische geographische Arbeiten, Bd. 1. Paderborn, Ferdinand Schöningh 1979, 378 s. + 8 mapových příloh

Spletité otázky urbanistického rozvoje univerzit (a vysokých škol vůbec) v rámci městských aglomerací jsou se stoupajícími prostorovými a finančními nároky pocítovány stále naléhavěji: zabývájí se jimi ekonomové, architekti a především pracovníci vysokých škol samotných. Mayrova studie, ačkoliv byla vydána v r. 1979, by se pro ně neměla stát již antikvaným titulem. Autorův interdisciplinární přístup zabránil úzké redukci tématu na otázky urbanistické a geografické (Mayr je profesí geografe a anotovaná práce představuje v podstatě rozšíření jeho habilitační práce). Ve své studii zkoumá široký rejstřík vztahů mezi univerzitou a městem na příkladu šesti vybraných západoněmeckých univerzit (Kolín n. R., Münster, Göttingen, Bochum, Kostnice, Essen). Podnětem k tomuto výzkumu se stal explozivní rozvoj západoněmeckého vysokého školství po 2. světové válce, urychlený nástupem populačně silných ročníků a relativní demokratizací celé školské soustavy. Poválečné prognózy se přitom ukázaly být zcela nedostatečné — např.

ještě v r. 1960 se pro mnichovskou univerzitu předvídal pro následující dvacetiletí maximální počet 13 000 studentů; v akademickém roce 1971/1972 jich zde však studovalo již přes 25 000.¹⁾

Vztah univerzita — město je v Mayrově práci pojímán převážně ambivalentně, což je schéma v celospolečenském kontextu jistě napadnutelné. Navzdory oprávněným námitkám k systemizaci některých pojmů lze přivítat, že autor do své studie zahrnul i ty vztahy a problémy, které by se jistě běžně geografické a socioekonomické studii vymykaly (např. sledování historických kořenů současné urbanistické tváře vybraných univerzit, vliv akademické obce na politický život ve městě atd.). Mayr svůj vzorek šesti univerzit rozdělil na dvě části podle data vzniku (Kolín, Göttingen, Münster — tj. univerzity staré a tradiční — a nově založené univerzity v Essenu, Kostnici a Bochumi). Tyto univerzity jsou odlišné nejen věkem, ale i vztahem k velikosti, ekonomické struktuře a kulturní úrovni měst, v nichž sídlí. Každá z nich představuje jinou variantu rozvoje vysokoškolského areálu. V případě Kolína n. R. se jedná o téměř úplné přesídlení na okraj města (kombinace kampusu a centrální výškové budovy), v Göttingenu a Münsteru dochází pouze k vytváření přídatných areálů při zachování ústřední funkce původních univerzitních čtvrtí. Bochum a Kostnice jsou nové univerzity kampusového typu, liší se však hodnotou architektury a začleněním do krajiny (v Bochumi je to agresivní a monolitní zástavba nerespektující okolí, v Kostnici mnohotvárný architektonický útvar s pozitivními krajinnými účinky, jež skýtá dobré možnosti dalšího rozšíření).

I z české perspektivy jsou velmi užitečné prognózy o vlivu univerzitních obcí na rozvoj městské hromadné dopravy, bytovou výstavbu a širokou sféru

městské ekonomiky vůbec. Tento vliv se promítá nejen do infrastruktury, ale i do hlavních ekonomických odvětví. V ideálních případech nachází univerzitní vědeckovýzkumná báze praktické využití přímo v sídelním městě (transparentní příklady bezprostředního ovlivnění průmyslové struktury města univerzitou jsou známy již ze starších učilišť, např. z Göttingenu, Erlangenu a Jeny). Z dosavadního výzkumu nově vzniklých univerzit lze vyvodit předpokládaný rozvoj paralelních vědeckých a kulturních institucí (specializovaných vědeckých ústavů a společností, akademií, spolků atd.), které sice s univerzitou souvisejí jen volně, slouží však především jejím studentům a graduované části obyvatelstva. Tento zdánlivě samozřejmý fakt nabývá na důležitosti z hlediska nároků na omezené městské resp. státní finance.

Nové impulsy s sebou přináší — zejména v menších univerzitních městech s převahou politicky konzervativního obyvatelstva (např. Pasov, Kostnice, Marburg/L.) — vysoká politická a kulturní aktivita studentů. Vždyť právě díky studentským hlasům mohla získat NKS v obecních volbách v Marburgu v r. 1975 přes 5 % hlasů a sehrát zde v následujícím volebním období úlohu jazyčku na místních politických vahách.

V závěru knihy je podána klasifikace 55 univerzitních měst v NSR podle různých kvalitativních a kvantitativních kritérií: přesvědčivě dokládá intenzitu a úroveň vzdělání jako indikátor optimální sociální struktury. Význam Mayrovy práce tkví v zevrubném zpracování urbanistické a socioekonomické typologie univerzitních center a v nastínění střídavých prognóz jejich dalšího rozvoje. Je nabitelné, že by měla najít své čtenáře netoliko mezi architekty—urbanisty či historiky.

Rušivě působí některé historické nepřesnosti a přehlédnutí (např. na s. 89 je uveden jako rok založení univerzity v Heidelbergu 1366 místo 1386 aj.). Historické exkursy byly pochopitelně zpra-

covány na základě literatury kompendiálního charakteru; v prognostických pasážích postrádáme větší uplatnění historického zřetel, např. v duchu architekta Konrada Rückbroda, který v souvislosti s poválečnou rekonstrukcí univerzity ve Freiburgu/Br. napsal celou řadu studií o historicky podmíněných specifikách moderního univerzitního urbanismu.²⁾

Miroslav Kunšát

Wojciech M. Bartel, L'Université de Cracovie jusqu'à l'année 1500. In: *Ius Romanum Medii Aevi, Pars V, 8bis, Mediolani 1981, 45 s.*

Studie krakovského právního historika W. M. Bartela si klade za cíl poskytnout přehled základních dat institucionálního a správního vývoje krakovské univerzity ve středověku (do 1500) podobně jako již dříve v této řadě publikovaný text Boháčkův pro Prahu. Chronologicky a tematicky řazený výklad se zaměřuje na stěžejní etapy starších dějin krakovského studia generale (počátky a fundiční akty, vznik teologické fakulty, jagellonská obnova univerzity 1400, účast krakovských univerzitanů na koncilech v Kostnici a Basileji). Zvláště je pak probírána institucionální struktura univerzity a podoba jednotlivých fakult a kolejí. K textu jsou připojeny i užitečné informace o univerzitním archivu, materiálech uložených v dalších archívech a o středověkých fondech Jagellonské (univerzitní) knihovny. Výklad je zaměřen vedle institucionálních aspektů především na postižení pramenné základny, takže zahraniční zájemce najde v Bartelově brožuře solidní a informativní příručku s odkazy na nejdůležitější literaturu a na základní pramenný

²⁾ Konrad Rückbrod, *Universität und Kollegium. Baugeschichte und Bautyp. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1977, 190 s.;* týž, *Das bauliche Bild der Universität im Wandel der Zeit.* In: *Hochschulplanung. Beiträge zur Struktur- und Bauplanung.* Hrsg. von Horst Linde, Bd. 1, Düsseldorf 1969, s. 24—37 a mn. j.

materiál. A protože od vydání posledního souhrnného pojednání o krakovských univerzitních dějinách uplynulo již dvacet let (Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764. Red. K. Lepszy, Kraków 1964), je cena Bartelovy příručky umocněna novými poznatky získanými z komparativních prací o středoevropských univerzitních fundacích, z výzkumu materiálního zabezpečení školy a soupisů krakovských studentů.

Michal Svatoš

Eduard Potkowski, Książka rękopiśmiennej w kulturze Polski średniowiecznej. Warszawa 1984, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 301 s. + 40 vyobrazení, částečně barevných

Upozornění na tuto knihu by bylo možno formulovat krátce, totiž tak, že jde o spis, jehož znalost je nejen pro paleografa a kodikologa, ale i literárního historika, filologa, historika umění a kultury a pochopitelně i historika školství a univerzit zvláště nevyhnutelná. Nicméně potenciální čtenáře bychom jenom navnadili a autoru neprospěli a proto se o struktuře díla a jeho konkrétním obsahu zmiňme podrobněji už proto, že kniha se přes svůj poměrně značný náklad (10 330 sv.) nepochybně rychle rozejde i mezi čtenáře laiky, protože přes své odborné zaměření je psána čtivě až atraktivně.

Autor se problematikou rukopisné knižní kultury zabývá soustavně¹⁾ a tak lze

¹⁾ Vedle prací o společenské funkci písma, které autor cituje ve svém seznamu literatury, třeba uvést alespoň ještě dvě, které ovšem v různé míře byly do díla vpracovány: Edward Potkowski, *Książka w społeczeństwie polskim schyłku średniowiecza (XIV—XV wiek)*, *Przegląd humanistyczny* 26, 1982, s. 1 až 8 a *Produkcja książki rękopiśmiennej w Polsce w XV stuleciu* ve sborníku *Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi*, red. B. Bienkowska, Warszawa 1980, s. 9—67. To, že chybí tyto a některé jiné tituly z doby posledních 2—3 let, lze nejspíš pochopit a vysvětlit dlouhou výrobní lhůtou díla.

snadno vysvětlit a pochopit, že jde o knihu, která nepodává jen kompilační shrnutí dosavadních porůznu roztroušených znalostí, nýbrž přináší promyšlený celek, který vychází ze širokých souvislostí evropských. Ty jsou traktovány na základě rozsáhlé znalosti obecné literatury ovšem stejně tak i literatury polské. I specialista musí přiznat, že autorovi neuniklo snad nic podstatného a že naopak tu najde i řadu užitečných odkazů na jemu neznámé práce. Ale už tu je třeba upozornit, že 24 stran čítající soupis pramenů a literatury není plným obrazem užitých četby, protože mnoho — i důležitých — titulů, pokud se na ně odkazuje jen jednou, lze nalézt pouze v poznámkách. Proto čtenář i z tohoto důvodu s lítostí zjišťuje, že k dílu nebyl připojen věcný rejstřík. O důležitosti speciálních rejstříků osobního a místního, které dílo doprovázejí, není třeba ztrácet slov. A rovněž lze uvést rejstřík citovaných rukopisů, který však postrádá konkrétní odkazy, takže jeho funkčnost je toliko poloviční. Z věcí podstatnějších tu snad chybí jen příručka B. Bischoffa o římské a středověké latinské paleografii, v jejíž druhé části poněkud zaniká suverénní výklad o středověké knize a její funkci.²⁾

E. Potkowski, ředitel polského Ústředního archivu starých akt a docent varšavské univerzity, si svou knihu rozdělil do desetistránkového úvodu a čtyř různě rozsáhlých kapitol. Neboť — ač to v titulu není výslovně vyznačeno — hlavní pozornost soustředil na období 14. a 15. století, jak k tomu ostatně vede i skladba látky; podle autora dobře 80 % materiálu je až z 15. století. Úvod přináší vytyčení základních pojmů a zejména konstatuje, že se vyhýbá integraci knihy tištěné s knihou rukopisnou z druhé půli 15. věku. Je to sice možno pochopit, nicméně je v důsledku toho jasné, že výklady pro ono období nemo-

hou být dostatečně přesvědčující. Neboť právě nejnověji se začíná pro 15. století prosazovat integrované studium obou základních druhů knih, tedy jak rukopisné, tak tištěné, i když se přihlíží k jejich rozdílné struktuře i funkci.³⁾

První kapitola nese název *Knihy v polském středověku* (s. 15—40), ve skutečnosti však jde o jakousi prehistorii vlastního tématu, při níž se sleduje kniha a její funkce v Evropě obecně a v Polsku zvláště, ale pouze v období 10.—13. století, tedy v podstatě jde o knihu takřka výlučně ve službách církve a hlavně ve funkci liturgické. Ostatní tři kapitoly se zabývají knihou pozdně středověkou a jejím uplatněním ve společnosti, které je podstatně širší, překračující rámec církve. Potkowski hovoří — i když přece jen *cum grano salis* — především o knize v kultuře vpadatě městské. Druhá kapitola se výstižně nazývá *Role a funkce písma v pozdněstředověkém Polsku* (s. 41—75). V zřetelně členěném textu [to platí ovšem o celé knize, v níž se lze prostřednictvím obsahu rychle a spolehlivě orientovat] se zamýšlí z různých aspektů nad funkcí písma v jednotlivých vrstvách společnosti resp. v souvislosti s jeho uplatnitelností v otázkách publicisticko-právních, zahraničně-politických i v jeho stále širším využití v nejrůznějších propagandistických cílech. A to jak oficiálních složek (církve ap.), tak i skupin opozičních (heretické spisy polemického rázu obranné i ofenzivní). Tu snad by bylo možno ještě upozornit na zcela nově akcentovaný význam písma při náboženské propagandě v kostelích a jejich bezprostředním sousedství. Autor tento aspekt ovšem nepřehlédl, ale díky práci Boockmannově, kterou Potkowski ještě nemohl použít, se dostává naše znalost na vyšší úroveň.⁴⁾

³⁾ Stačí upozornit na časopis *Gazette du livre médiéval* od r. 1982.

⁴⁾ H. Boockmann, *Über Schrifttafeln in spätmittelalterlichen deutschen Kirchen*, *Deutsches Archiv f. Erforschung des Mittelalters* 40, 1984, s. 210—224.

Třetí kapitola se věnuje produkci rukopisné knihy v pozdně středověkém Polsku (s. 77—119) a diferencovaně sleduje konkrétní skupiny rukopisů a jejich genezi. Zatímco dříve byla produkce jednoznačně v rukou církevních institucí, zejména klášterů a kapitul, nyní je středobodem město a v něm působící instituce i jednotlivci. Jádrem rukopisů pro vlastní potřebu byla produkce studentů a profesorů podle diktátu, jež byla na středoevropských univerzitách v popředí. Ale z kolofónů autor vytěžil i řadu údajů pro rekonstrukci činnosti jiných skupin písařů, tj. zejména takových, kteří psali na objednávku. Mezi nimi potom vynikají katedrálové, kteří v Polsku, stejně jako v Čechách, hráli významnou roli, jež nebyla dosud doceněna. Naopak speciální oddíl věnovaný královské kanceláři jako středisku produkujícímu rukopisy budí jisté rozpaky. I když jistě nikdo nebude chtít význam této instituce pro rozvoj právní kultury a písemné kultury všeobecně zlehčovat, je přece jen otázka, zda toto bezprostřední spojení vystihuje skutečný stav věcí. Není sice pochyb o tom, že členové kanceláře byli vlastníky řady a třeba i mnoha knih, nicméně tato jejich činnost měla jiný charakter. A pokud Potkowski uvádí jejich konkrétní činnost, šlo o sestavování kopiářů (s. 99), tedy o věc výsostně úřední. Zda opisovali i jiné texty je možné — tu lze s autorem souhlasit, že je potřebí detailních studií paleografických — nicméně šlo o činnost mimo vlastní kancelář. Neboť královský dvůr polský — a ještě víc to platí o dvoře lucemburském — měl pro tuto činnost jiná zařízení. Do jisté míry se tu pak postrádají určitější informace o řemeslech, která byla se vznikem knihy spojena, o obchodu s psacími látkami i o iluminátorech a jejich dílnách, lépe řečeno informace na s. 111—113 by čtenář rád viděl v rozpracovanější formě, neboť jde svým způsobem o otázku klíčovou. Je ovšem jasné, že úskalí tu byla velká a jako všude jinde v knize se autor musí s těžkým srdcem rozho-

dovat, co vypustit, neboť z celého spisu zřetelně vyplývá, že musil vést těžký boj s materiálem, aby ten mu nepřerostl přes hlavu, a byl omezen rozsahem knihy. Je pochopitelné, že tu Potkowski nemohl všude jít do potřebných detailů a zejména se někdy i postrádá výraznější návaznost či diskusní vztah autorův k jeho předchůdcům, což platí ostatně do jisté míry i o ostatních kapitolách.

Svým způsobem jádrem knihy — tematicky i rozsahem — je poslední čtvrtá kapitola. Nese název *Knihy, knihovny a jejich uživatelé* (s. 121—220). Zde autor stál před složitým úkolem roztrždit velmi rozmanitý materiál a zejména nezůstat u pouhého knihovnického zpracování, nýbrž interpretovat jej v jeho různorodém obsahu a ukázat na funkci knih a jejich skupin u různých vrstev společnosti. Autor volil kombinaci třídění geografického s hlediskem věcným. Nejdříve jsou na pořadu jednotlivé základní okruhy, spojené s Krakovem, Poznáním, Hnězdnem, Plockem, Lvovem, Gdaňskem, Toruní a Elbingem. Je pochopitelné, že nejvíce strukturovaná je pasáž o Krakově, zejména díky tamní univerzitě, z jejíhož prostředí se dochovalo nejvíce materiálu, k němuž se také víže nejvíce monografické literatury. Sem ovšem třeba vztáhnout i některé soubory knih předních prelátů (Zbyhněva Olešnického či Tomáše Strzemińského), takže je jasné, že Krakov tu má dominantní postavení. Další pasáže jsou věnovány knihám klášterním a jiným církevním. Jsou též sledovány počátky knihoven odborných, za něž jsou považovány zejména všeliké úřední pomůcky právní při různých kancelářích, i když spíše by bylo možno označit je za knihovny radní, resp. za jejich počátky.

Zvláštní pozornost je dále věnována knihovnám soukromým převážně ještě osob duchovních, ale už i měšťanských, šlechticů a knihám v majetku členů královské rodiny, o nichž víme ovšem velmi málo. Protože teprve pak se autor vrací ke knize v prostředí středních

²⁾ B. Bischoff, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, Berlin (West) 1979, s. 226—298.

a posléze malých měst a vsí; pak v prostředí magnátském a opět církevním (fary, kláštery), je tu možno cítit určitou nevyhraněnost a bylo by možno spíš navrhovat striktnější rozdělení ať už dle druhů těchto prostředí (světské, duchovní) či dle toho, zda šlo o knihy z knihoven institucionálních či soukromých. Každé z nich by mělo své přednosti. Ale není třeba toto hledisko absolutizovat, protože i tak má čtenář při četbě mnoho podnětů i pro práci nad jiným teritoriem, tím spíš, že Potkowski upozorňuje i na obecné souvislosti. V tom kontextu ovšem velmi často přichází Praha, jako vůbec z českého prostředí vyšla i řada významných a v Polsku pak dlouhodobě působících osob. A stejně je tomu i v tematické skladbě polských knihoven takřka všech typů. Bohemikální literatura v nejširším slova smyslu, čímž se rozumí zejména zpočátku literatura reformního rázu a pak husitská či protihusitská, tvoří vlastně nejdůležitější složku literatury polemické a kontraverzní a ukazuje zřetelně, jak se události církevněpolitického rázu, které doslova otřásaly celou střední Evropou, odrážejí v zdánlivém zákoutí knihovního ticha. Ale nebylo by nic ošidnějšího než taková představa. Neboť texty uložené v knihovnách — alespoň některé z nich — ani tehdy nebyly mrtvou literaturou, nýbrž šlo o neobyčejně aktuální a funkční složku tehdejší politické a církevněpolitické každodennosti. A pro toto poznání učinil Potkowski svým dílem výrazný krok vpřed.

Už úvodem bylo naznačeno, že knihu doprovází větší počet vyobrazení, zejména z iluminací a deskového malířství, žel ne v přílišné kvalitě. Tento materiál je do knihy integrován jen v omezené míře; jeho bezprostřední vypovídací schopnost je ovšem omezena na kapitoly třetí. Nicméně mohlo tam či až v kapitole následující být řečeno i pár slov o vzhledu knihoven té doby a jejich technickém uspořádání. Ale to už jsou jednotliviny, jimiž — i když by jich mohlo být uvedeno více — není

třeba tento referát zatěžovat. Neboť bych chtěl, aby z něho bylo patrné to podstatné, že jde totiž o knihu mimořádně podnětnou, i když není třeba se jí ve všem přidržovat. Ale bez ní rozhodně v budoucnu nebude možné o těchto a příbuzných otázkách pracovat ani s českým materiálem.

Ivan Hlaváček

Apollonova loutna (Kyjivski poety XVII — XVIII st.). Kyjiv 1982. Vydavnyctvo Molod, 310 s.

Výrazná vydavatelská aktivita, spojená s oslavami 1500. výročí vzniku města Kyjeva, přinesla vedle knihy Z. Chyžňakové, o níž jsme již referovali (srv. HUCP 24/2, 1984, s. 143–5), řadu dalších publikací. Patří k nim i antologie, pokřtěná jménem „Apollonova loutna“ a přejímající tak v přeloženém tvaru titul básnické sbírky Lazara Baranovyče z r. 1671. Jde o antologii z básnické tvorby autorů 17. a 18. století, spjatých s Kyjevem. Příslušný vztah k tomuto městu je ovšem dán především působností tamního vysokého učení. Právě vztah k němu je hlavním jednotícím prvkem 37 autorů, kteří jsou v antologii zastoupeni. Většina z nich na kyjevském kolegiu resp. akademii studovala a poměrně mnoho jich zde v další části svého života také vyučovalo, mj. i rétorice a poetice. „Apollonova loutna“ je tedy vedle jiného také zajímavým souborem více než 160 básnických textů, jejichž studium umožňuje i posouzení poetické produkce ovlivňované výukou poetiky v Kyjevě.

Knihy je uvedena předmluvou Vasyly Jaremenka, která charakterizuje roli Kyjeva v literárním životě Ukrajiny a jeho vztah k ostatním literárně-regionálním centrům. Jsou zde také vylíčeny složité problémy mnohojazyčnosti ukrajinské literatury ve sledovaném období a z hlediska sociálního původu a zařazení stručně vymezeny hlavní skupiny jejich tvůrců. Jaremenko také věnuje pozornost vývoji formální stránky tehdejší

básnické produkce. Jeho předmluva vyúskuje ve vysoce pozitivní soud o poezii ukrajinského baroka a její životnosti.

Vydání antologie předcházela náročná přípravná práce. Ukázky tvorby 17. století mohly být vybrány z tištěných básnických sbírek. Oproti tomu pro doklady ze století následujícího bylo nutno obrátit se především k rukopisným pramenům. Tato anomálie je výmluvným důsledkem centralizačních opatření z doby vlády Petra I., která omezila další možnosti rozvoje knihtiskařství na Ukrajině.

Jiným složitým problémem, který musel redakční kolektiv vyřešit, bylo zajištění jazykové přístupnosti a sourodosti antologie. Vzhledem k čtenářskému účelu edice byly všechny texty přeloženy do současné ukrajinštiny. Sledujeme-li totiž originály příslušných básnických skladeb, shledáme existenci celkem pěti jazykových proudů, které v určitých časových obdobích působily souběžně. Po většinu 17. století vznikaly skladby psané převážně v tzv. „knížní ukrajinštině“ a polštině. K nim přistupuje na konci téhož století latina a krátce po ní i církevní slovanština. Od druhé čtvrtiny 18. století se používala stále častěji místní varianta ruštiny, různou měrou prostoupená ukrajinismy. Právě ta pak začíná ve 2. polovině 18. století spolu s církevní slovanštinou dominovat, zatímco ostatní tři jazyky ve své básnické funkci ustupují. Přitom však ukrajinština v rustikalizované intelektuální formě četných anonymních skladeb, z nichž bylo do antologie zařazeno jen několik, zůstává literárním jazykem a později mj. z tohoto zdroje začíná vyrůstat nová ukrajinská literatura. Celkovou složitost situace komplikuje i skutečnost, že někteří z autorů, zastoupených v antologii, psali básně několika jazyky. Jeden z nejvýznamnějších — Feofan Prokopovyč — bývá tudíž zařazován do kontextu ukrajinské i ruské literatury.

Ukázky pojeté do antologie prokazují velmi výrazně a mnohostranně sepětí se soudobým kyjevským intelektuálním životem. Prokazují to už časově nejstarší

a nejnovější zařazený text. Těmito meznicami jsou básnická oslava obnovení tiskárny v Kyjevě, otištěná r. 1618, a oslavné verše na rektora kyjevské akademie Teofilakta Sloneckého, sepsané 8. 3. 1798. Básni, oslavujících jednotlivé vědní disciplíny resp. rozum a vědění vůbec, či jinak ilustrujících život a úlohu kyjevského vysokého učení, je ovšem daleko více. Z období 17. století zasluhují pozornost např. básně Sofronia Počaského o rétorice a dalších čtyřech vyučovaných předmětech, resp. o jednotlivých Musách a Apollonovi, všechny z r. 1632. Z následujícího století zmiňujeme „duchovní závět“ Stefana Javorského, pojatou jako rozloučení s vlastními knihami, básnickou výzvu Mychajla Kozačynského k pěstování moudrosti a rozvoji školství v Srbsku, spjatém s kyjevskou akademií četnými vazbami, a Chválu logiky Heorhije Konyského. Básni poněkud jiného ladění je epigram Pavla Koňuskyvyče, lapidárně líčící proměnu chudého mendíka, který přišel do Kyjeva studovat, ve váženého medika. Óda na den 1. května roku 1671, sepsaná Ihnatijem Maksymovyčem, popisuje tradiční svátek studentů akademie, tzv. rekreaci.

Občas se vyskytují také určité ohlasy činnosti raně novověkých teologů a filosofů. Tak v epigramu Feofana Prokopovyče je oslaven Galileo Galilei a svrchovaně kriticky glosován jeho soudce, papež Urban VIII. Nedlouho poté H. Konyskyj v už zmíněné Chvále logiky ztracuje vedle „papežské hydry“ také učení Kalvína a Socinia. V jiné básnické skladbě z r. 1764 je zmiňován Descartes.

Nemůžeme se zde podrobně zabývat zajímavou otázkou nejrůznějších ohlasů antiky v poezii obou století, jejím stylovým vývojem a žánrovým rozčleněním. Uzavíráme tento referát o antologii konstatováním, že „Apollonova loutna“ je cenným pramenem pro poznání dobového intelektuálního ovzduší v této části východní Evropy. Vybrané skladby dokládají základní vývojové trendy místního kulturního života, ovlivňovaného různými často vzájemně se křížujícími vli-

vy. Antologii, jejíž zajímavost je zvýšena pozoruhodným ilustračním doprovodem, lze označit za zdařilý pokus o zpřístupnění některých hodnot „učené vrstvy“ ukrajinské poezie 17. a 18. století dnešním čtenářům. Je třeba doufat, že budou následovat další kroky v tomto směru.

Bohdan Zilynskyj

Freie Universität Berlin 1948—1973. Hochschule im Umbruch. Teil I—V. Ausgewählt und dokumentiert von Siegwald Lönnendonker, Tilman Fichter und Jochen Staadt unter Mitarbeit von Claus Rietzschel und Klaus Schroeder. Berlin (West) 1973—1983, Presse- und Informationsstelle der Freien Universität Berlin, 72, 152, 200, 480 a 456 s.

Rozsáhlá dokumentace k dějinám západoberlínské univerzity je podnikem svým způsobem výjimečným: nebývá zvykem, aby univerzita tak nedávného založení (1948) otevírala svůj archiv a zpřístupňovala materiály často povahy velmi důvěrné, v nichž osoby dosud žijící zanechaly stopy svých mnohdy problematických úsudků a činů. Historik si bude všimnout kritérií výběru tohoto materiálu a klást otázku, nakolik je předložené zrcadlo události doopravdy zrcadlem. Tato dokumentace však není určena pouze jim, ale všem učitelům a studentům, kteří nyní vytvářejí tzv. skupinovou univerzitu, řídící se „oktrojovaným“ univerzitním zákonem z r. 1969 a jeho pozdějšími modifikacemi. Jejím cílem tedy není pouze přinést pramenný základ k větší syntéze dějin univerzity, nýbrž i pomoci jejím dnešním příslušníkům nalézt ztracenou identitu ve městě, které nepřestalo být neuralgickým bodem na politické mapě Evropy, a na univerzitě, jejíž založení bylo antitezí demokratického a denacifikačního procesu na univerzitě Humboldtově.¹⁾

Zájem editorů je z těchto důvodů asymetrický — sleduje více nit politického vývoje, a to zejména ve studentském hnutí, a odraz jednotlivých eskalací ber-

línské krize v univerzitním prostředí, příp. impulsy, které odsud vyšly a měly v jednotlivých fázích krize významné místo. Patří sem už počátek této univerzity — *secessio plebis* z univerzity na Unter den Linden, uskutečněná v r. 1948 pouze menšinou studentů a profesorů. Je zde snesena celá řada dokladů, že šlo jen o završení starších tendencí, jež se projevovaly ve školské politice americké okupační správy již od r. 1946.

Pokud ještě u Američanů převažoval zájem zachovat v univerzitní otázce módu vivendi se sovětskou administrací, nepřicházeli ovšem s těmito plány příliš na veřejnost. Vlastní založení západoberlínské univerzity v létě a na podzim 1948 mělo již ostře konfrontační ráz, na němž nic nemohla změnit okolnost, že do čela nové konkurenční univerzity byl postaven muž zajisté účtyhodný, nestor německé historiografie novorankovského směru prof. dr. Friedrich Meinecke. Byla to patetická volba. Meineckův osud byl příznačný pro celou řadu berlínských ordinářů: srdcem snad stále ještě v době Vilémově, duchem již mnohem dále (srov. zejména jeho proslulé práce o historismu a nacionalismu a o roli univerzit v německém národním životě), stanul za Hitlera na pozici pasivní rezistence, za niž zaplatil odnětím veniae legendi. Jeho řeč v paláci Titania 4. 12. 1948 při zahajovací slavnosti nové univerzity lze považovat za poslední akord celoživotního díla („Friede auf Erden!“ zněla poslední slova). Zdá se, že tato řeč nezněla zde falešně, což nelze říci o ostatních proslouvaných včetně pozdravné adresy Thorntona Wildera.

¹⁾ Ze starších titulů k dějinám západoberlínské univerzity srov. zejména: *Veritas, iustitia, libertas. Festschrift zur 200-Jahrfeier der Columbia University New York überreicht von der Freien Universität Berlin und der Deutschen Hochschule für Politik Berlin*, Berlin (W.) 1954; *Edwin Redslob, Freie Universität Berlin*, Berlin (W.) 1963; *Georg Kottowski (Hrsg.), Die Freie Universität Berlin*, Berlin (W.) — Basel 1965.

Každý svazek západoberlínské univerzitní dokumentace je opatřen zevrubným úvodem, v němž se autoři zároveň hlásí k určité politické koncepci. V rámci nynějšího politického spektra Západního Berlína je to koncepce levicová, což dokládá i účast Tilmana Fichtera v redakčním kolektivu, dnes historika a sociologa, v období západoberlínských studentských bouří koncem 60. let jednoho z významných představitelů Socialistického německého studentského svazu (SDS).²⁾ Odráží se to i v názvech jednotlivých svazků: 1. *Gegengründung wozu?* (1945—49), 2. *Konsolidierung um jeden Preis* (1949—1957), 3. *Auf den Weg in den Dissens* (1958—1964), 4. *Die Krise* (1964—1967), 5. *Gewalt und Gegengewalt* (1967—1969), 6. *Die oktroyierte Reform* (1969—1973) — tento svazek se teprve připravuje k vydání.

Preference politických kritérií ve výběru materiálu (vždyť západoberlínská univerzita byla *politicky* motivovanou fundací) má ovšem za následek, že rozvoj jednotlivých vědních oborů na univerzitě byl zachycen pouze marginálně, ačkoliv zde nikdy nechyběly výrazné osobnosti. Tento rozvoj byl podmíněn i materiálně — zejména 50. léta jsou obdobím, kdy univerzita získává — samozřejmě jako dary nepřímo politicky podvázané — značné finanční prostředky např. od Fordovy a Rockefellerovy nadace a od dalších amerických korporací. Specifická duchovní i zeměpisná poloha Západního Berlína urychlila rozvoj některých oborů společenskovědních (zejména filozofie a sociologie), spjatých zde především se jmény profesorů H. Gollwitzera, W. Weischedela, O. K. Fleckheima a K. Sontheimera. Tento rozmach jistě přispěl i k mimořádné politizaci

²⁾ T. Fichter se proto stal nejpovolanějším spoluautorem monografie o SDS. Srov. Tilman Fichter — Siegwald Lönnendonker, *Kleine Geschichte des SDS. Sozialistischer Deutscher Studentenbund von 1946 bis zur Selbstauflösung*, Berlin (W.) 1977.

studentstva ve 2. polovině 60. let, co do rozsahu a kvality větší než na univerzitách v NSR.

Nebyl to však jen rozmach humanitních oborů. Západoberlínská univerzita disponovala po dokončení mamutího nemocničního areálu v Berlíně — Steglitzu (konec 60. let) vůbec nejrozsáhlejší klinickou základnou v Evropě. Záměr editorů má však svoji nespornou legitimitu: byly to právě záležitosti politické, které učinily z této univerzity nástroj, barometr a posléze i *enfant terrible* berlínské politiky západních mocností. Množství publikovaných materiálů nám dá plně pochopit konformní postoj západoberlínského studentstva (konformní vůči americké politice) v kulminačních letech berlínské krize 1953 a 1961 a zároveň přesněji vystopovat počátky jeho disenterství, jež se otevřeně projevily v diskusích a demonstracích proti atomovému vyzbrojení Bundeswehru (1957—1959). Tehdy bylo častokrát zpochybněno i slovo „svobodný“ v názvu západoberlínského vysokého učení, nejvýrazněji snad známým spisovatelem a novinářem Ericem Kubym, který kritizoval jeho nadutě antitetic-kou vazbu vůči Humboldtově univerzitě (viz jeho vystoupení v auditoriu maximu 12. 6. 1958).

Jedním z charakteristických rysů zdejšího akademického života byla významná role studentské samosprávy a spolusprávy, jejíž pravomoc byla ve všech univerzitních grémiích mnohem širší než na univerzitách v NSR. Zejména 3. a 4. svazek dokumentace přináší doklady o postupném oklešťování studentských práv a snaze eliminovat studentský vliv na správu univerzity, stal-li se nepohodlný a nežádoucí. Generace přicházející na univerzitu v 1. polovině 60. let byla politicky velmi senzibilní. Lze to vysvětlit kubánskou revolucí, horkým berlínským létem 1961 a zejména eskalací vietnamské války. V r. 1964 již studenti otevřeně kritizovali americkou politiku ve Vietnamu a západoněmeckou podporu saigonského režimu. Tato kritika se

v dalších letech vystupňovala až ke krvavým srážkám s policií. Také doktrína čínské kulturní revoluce našla živnou půdu — ovšem v poněkud europeizované a retušované podobě — v levicových studentských spolicích a posléze i na půdě Socialistického německého studentského svazu, od něhož se mezitím stačila mateřská SPD ostře distancovat.

Ve sledování příčin západoberlínských studentských bouří 1967—1969 však autoři nepodchytili (ačkoliv mohli) hlubší počátky duchovní krize poválečného establishmentu, která se na univerzitě projevila v mnoha rovinách. Tak např. dialog mezi H. Gollwitzerem a W. Weischedelem o dichotomii myšlení a víry (1965) nebyl jenom akademickou diskusí. Přeplněné velké auditorium Fordovy budovy reagovalo na pozadí tohoto problému velmi živě na stále zřetelnější absenci etických a filozofických perspektiv v konzumní společnosti.

Události let 1967—1969 představují propuknutí krize se všemi bolestmi a emocemi, které je schopno zradikalizované studentstvo vyvolat a prožít. Na jejich počátku vidíme smrt studenta B. Ohnesorga, zabitého policií při demonstraci proti návštěvě iránského císařského páru v Západním Berlíně. Následuje vlna stávek, protestních shromáždění a rozepří mezi studenty, rektorem a senátem, provázená vášnivými debatami o charakteru nového vysokoškolského zákona. Dokumentace jasně ukazuje, že obraz západoberlínského studentstva jakožto studentstva ultralevičáckého a maoistického byl vytvořen hlavně Springerovým tiskem (zejména Der Tagesspiegel věnoval univerzitě značnou pozornost a systematicky podněcoval protistudentské nálady u obyvательства), a odsud záměrně i mimoděk převzat s drobnými korekturami i v zahraničí. Ze zpráv, protokolů schůzí, projevů, rezolucí a požadavků SDS, studentského konventu a akademického studentského výboru vyplývá, že jejich činnost až do jara 1968 nepřekročila rámec demokratické diskuse. Springerův tisk však ve

svých útocích proti studentům dospěl až na nejkrajnější mez. Z Rudi Dutschkeho, bystrého a temperamentního mluvčího studentů sdružených v SDS, se stal v jeho pojetí „*Deutscher Volksfeind Nummer eins*“. Ne náhodou byl Dutschke zavražděn čtenářem „*Bildzeitung*“ — tříadvacetiletým pomocným dělníkem J. Bachmanem.

Studentská revolta se pak dostala do své vrcholné fáze a byla v podstatě synchronní se studentskými nepokoji v NSR, Francii, USA a dalších zemích. Dokumentace přináší i řadu zajímavých dokladů o rozporuplném a diferencovaném ohlasu československé krize 1968—1969 v západoberlínských akademických kruzích. Studentská revolta však neměla povahu destrukce — těžiště protestu nebylo na ulicích v potyčkách s policií a pořádkumilovnými občany (jak by se mohlo zdát z Bildu či Tagesspiegela), nýbrž ve vleklých a často dramatických jednáních studentských grémií s funkcionáři univerzity, v pořádání alternativních seminářů a činnosti tzv. Kritické univerzity, jejíž některé pracovní skupiny se staly prvopočátkem dodnes živých občanských iniciativ, např. v oblasti památkové péče a ochrany přírody. Revolta poznamenala v pozitivním i negativním smyslu „oktrojovanou“ reformu vysokého školství z r. 1969 a let následujících a s odstupem již uplynulého času představuje významný mezník, který připomíná přítomnost obranných látek proti snahám o restituci fašismu a o odbourávání demokratických principů ve veřejném životě. Vystrážlivění následujících let přítomnost těchto látek nepopřelo, i když ji posléze v některých ohledech zpochybnilo. Výsledky a širší dopad univerzitní reformy a rozpuštění studentských stran mají být obsahem posledního 6. svazku dokumentace, jejíž podtitul — „*Hochschule im Umbruch* — Vysoká škola na přelomu“ — je bilancí a zároveň starostlivým výhledem do budoucnosti.

Miroslav Kunštát

Romuald Karyś, Szczecin: narodziny uniwersytetu. Życie Literackie, roč. 34, č. 47

21. července 1984 v předvečer 40. výročí PLR schválil polský Sejm zákon o vytvoření Štětínské univerzity. Tato univerzita přebírá dosavadní Vysokou školu pedagogickou a Inženýrsko-ekonomickou fakultu dopravní Štětínské polytechniky. Vyučování tu má být zahájeno nejpozději školním rokem 1986/87. Ještě v měsících, které tomuto rozhodnutí bezprostředně předcházely, byly v polských sdělovacích prostředcích vyslovovány velmi skeptické názory, zda si Polsko v současné hospodářské situaci může něco takového dovolit, zdá má Štětín k založení univerzity náležitě rozvinutou vědeckou infrastrukturu, zejména dostatek vhodných vědeckých kádrů apod. Byly odsuzovány „směšné alma-materské regionální ambice“, bylo poukazováno i na to, že obdobné nároky si činí také Rzeszów a Białystok.

Za německé vlády Štětín univerzitu neměl. Hned po osvobození v roce 1945 se uvažovalo o tom, aby byla do Štětína přemístěna bývalá Batoryho univerzita z Vilna, podobně jako Vratislav se stala novým domovem někdejší Lvovské univerzity. Vilenská univerzita se však zastavila na poloviční cestě v Toruni, kde dala počátek dnešní univerzitě Mikuláše Koperníka. Založení Štětínské univerzity, to jest založení silné polské univerzity právě v tomto místě Polska a Evropy, má přirozeně významný akcent zahraničně politický, jenž našel svůj výraz i v některých návrzích pojmenovat ji Piastovskou univerzitou (případně Západopomořanskou nebo Univerzitu Boleslava Chrabrého). Dnešní oficiální název je „Uniwersytet Szczeciński“.

Štětín je co do počtu svých obyvatel sedmým největším polským městem. Kromě uvedených dvou vysokých škol má ještě tři další: lékařskou, zemědělskou a námořní. Je tam i odbočka vysoké hudební školy v Poznani a několik pra-

covišť Polské akademie věd. Vznikající univerzita — jak se uvádí v přijatém zákonu — se má zaměřit na vzdělávání a výchovu specialistů v národním hospodářství, školství a kultuře, dále pak na vědecký výzkum a na přípravu vědeckých pracovníků v oblasti „humanitních, společenských, ekonomických a matematickopřírodních věd, se zvláštním přihlédnutím k problematice moře a země Jihu“.

„Problematikou moře“ se rozumí nejen obecná oceanografie, ale i mořská biologie, rybolov a zejména otázky Baltu. „Zeměmi Jihu“ jsou pak myšleny rozvojové země. Vědeckovýzkumný zájem se má zaměřit především na jejich ekonomiku. V diskusi se navrhovalo položit důraz i na skandinavistiku a germanistiku (pojatou co nejšířejí jako „niem-coznawstwo“). Upustilo se tedy od budování klasické univerzity s plným počtem fakult odpovídajícím základním vědeckým disciplinám a prosadila se koncepce malé univerzity specializující se hlavně na otázky regionálně exponované. Takováto koncepce si ostatně v posledních desetiletích razí cestu i v jiných zemích.

„Alma mater in statu nascendi“ je pokaždé zajímavým předmětem univerzitních dějin. Zpráva o takovéto události je vždy zároveň i velmi potěšitelná, zvláště přichází-li z kulturní oblasti nám tak blízké.

Ivo Tretera

Julian Alvarez Villar, The University of Salamanca. Art and Traditions. Salamanca, University of Salamanca Press 1980, 158 s.

Osm let po prvním španělském vydání vychází anglický překlad základní práce věnované uměleckohistorickému přehledu univerzitních budov a vůbec všech budov ve městě, které jsou spjaty s dějinami jedné z nejstarších evropských univerzit. Úvodem je na deseti stránkách podán nástin dějin univer-

zity od jejího vzniku, pro nějž bylo stanoveno datum 1218, přes královu chartu vydanou této univerzitě roku 1254 až k jejímu vrcholnému rozmachu ve století 15., kdy zde již bylo např. šest stolic kanonického práva, a v následujícím 16., kdy počet jejích studentů překročil 7800. Množství objektů ze 14. a zvláště dvou následujících století, o nichž práce pojednává na následujících stránkách, dává nahlédnout do způsobu, jakým vysoké učení, původně spjaté s královstvím leonským, vtisklo ve své vrcholné éře svou pečť celému, na tehdejší dobu nemalému městu. Po popisu objektů kolem katedrály, kde se univerzita nacházela v prvním století své existence, se seznamujeme s komplexem univerzitních budov, přednáškových síní, kaplí, knihovny staré a nové. Po podrobné informaci o větších a menších kolejích univerzitních a jejich budovách, které jsou povětšinou dodnes zachovány (a nejednou jsou to celé komplexy), se dovídáme o četných tradičních ceremoniálech, které se doposud na univerzitě zachovávají. Stručná informace je tu podána i o centeniárních slavnostech v roce 1952 a o moderním univerzitním kampusu. Knihu uzavírá přehledná bibliografie prací k dějinám salamancké univerzity. Škoda jen, že tato přehledná a úspěšně psaná kniha není doplněna také ilustracemi, které by i tomu, kdo nemůže projít budovy této staroslavné univerzity, daly alespoň představu o jejich vzhledu.

Jan Havránek

Keith Sinclair, A History of the University of Auckland 1883—1983. Auckland, Auckland University Press 1983, 364 s.

Vezme-li čtenář do ruky knihu o univerzitě, která vyrostla na opačném konci zeměkoule v témže roce, kdy se formovala v Praze česká lékařská fakulta, očekává popis výstavby školních budov a knihoven, informace o studentech a významnějších profesorech, o výsledcích,

jichž univerzita dosáhla na poli vědeckém i pedagogickém. To všechno je obsaženo v knize o dějinách aucklandské univerzity, ale tato kniha přináší také něco, co většina dějin evropských univerzit postrádá — obsahuje vyprávění o rozporech, které ve své době vzrušovaly profesory v jejich vztazích mezi sebou a zejména ve větších či menších konfliktech s mocnými a autoritativními kancléři, od bouřlivých sporů o to, či koně mohou být ustájeni v univerzitní stáji, až po zápasy o to, zda zkušební přírodovědného sběratele mohou nahradit řádnou akademickou kvalifikaci. Škola, která se vlastně plně osamostatnila v roce 1962, prošla postupným vývojem od univerzity, jejíž přednášky i cvičení se konaly převážně večer pro lidi povětšinou přes den zaměstnané, až po univerzitu s 12 000 studenty v denním studiu. Emancipovala se od prvních desetiletí, kdy učitele jí vybírali a dohazovali přátelé v Británii, až se stala sebevědomou představitelkou novozélandské společnosti, která v posledních desetiletích si všímá i etnické, jazykové a kulturní specifičnosti Maorů, jejichž zástupci prosadili, že studenti ze svých zvyklostí odstranili i poslední symboliku připomínající přezíravý pohled Evropanů na „domorodce“.

Zatímco v prvních kapitolách se kromě školských záležitostí dočítáme ponejvíce jen o kulturních souvislostech studentského života v největším novozélandském městě a v dalších pak o nemalém podílu studentů ve dvou světových válkách, z nichž v první měli ztráty podstatně větší než v druhé, jsou až šedesátá léta poznamenána růstem politické aktivity studentů, zvláště v souvislosti s atomovými pokusy v Tichomoří a s vietnamskou válkou. Policejní dozor nad studenty, prováděný navíc velmi neobratně, vyvolal jejich protest. Zvláštní pozornost věnuje autor aféře, spjaté se jménem docenta Univerzity Karlovy Iana Milnera, který byl dvěma univerzitami ve své rodné zemi pozván roku 1967 k přednáškám, ale sta-

čilo obvinění jednoho týdeníku specializovaného na senzace, že je ruským špiónem, a pozvání bylo zrušeno. I když po protestu učitelských odborů se aucklandská univerzita „členovi sboru významné evropské univerzity“ omluvila — podobně učinila i druhá zvučí univerzita — a za dohodnuté přednášky zaplatila, byla to až v roce 1970 další z novozélandských univerzit, univerzita v Otago, která věc (podle Sinclaira) „napravila“ opětovným pozváním Milnera k přednáškám bez ohledu na nový útok týdeníku „Truth“. Tehdy se uskutečnily i jeho přednášky v Aucklandu.

Autor, dlouholetý profesor historie

aucklandské univerzity, nezatajuje slabinu v univerzitních dějinách, které vznikly jak chybami v personální politice, tak nesprávným, nekvalifikovaným vedením práce celé školy. Celé desetiletí 1950—1960 pokládá za krizi v univerzitním životě. Dovede však docenit i její úspěchy, má velké pochopení pro radostný, i když někdy neklidný, studentský život. Na závěr se zamýšlí nad místem univerzity v současné společnosti a věří, že právě jeho univerzita se přiblížila tomu, co potřebuje novozélandská společnost, aniž by jen kopírovala britské či americké vzory.

Jan Havránek

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 1985

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XXV. Fasc. 2

Redakční rada:

+ akademik Václav Vaněček, předseda,
doc. PhDr. Jan Havránek, CSc., tajemník,
doc. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., doc. JUDr. Karel Litsch, CSc.,
RNDr. Luboš Nový, DrSc., doc. MUDr. Ludmila Sinkulová, CSc.,
doc. PhDr. Anna Skýbová, CSc., PhDr. Josef Tříška, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha

Prorektor-editor prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

D Obálka Jaroslav Příbramský

D Grafická úprava Josef Kurský

Vytiskly Moravské tiskařské závody, n. p., provoz 42, Opava

Vydání 1. Náklad 500 výtisků Brož. 15,— Kčs